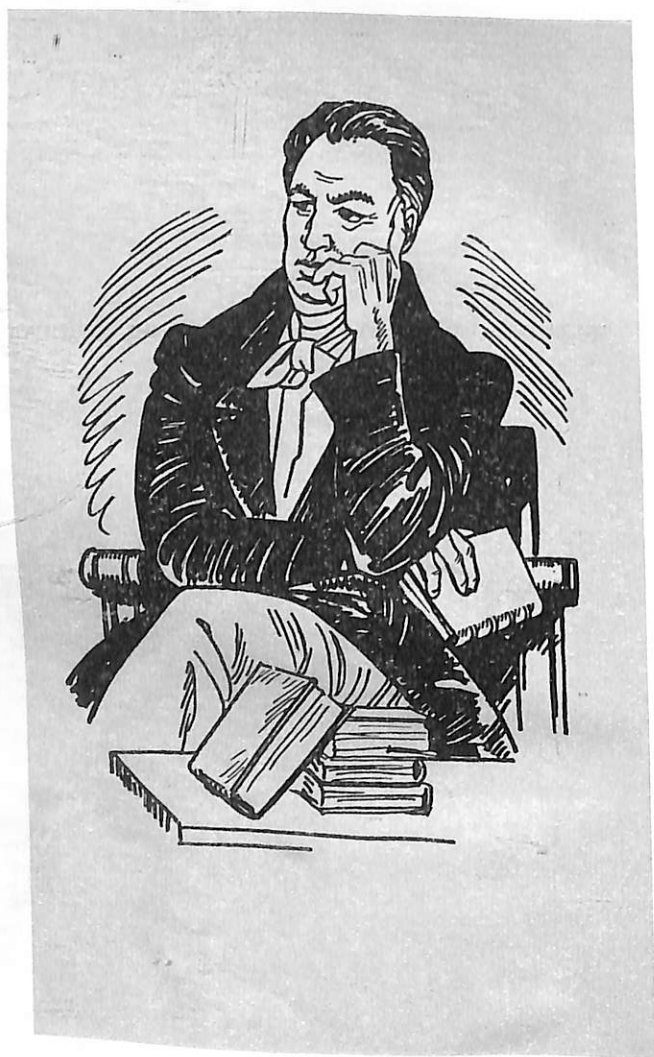

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
К І Ї В — 1969

І. П. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ
ТВОРИ У ДВОХ ТОМАХ

ТОМ ДРУГИЙ

Ілюстрації
та портрет І. П. Котляревського
роботи художника *А. Базилевича*

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

Опера малоросійська
в 2-х діях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Возный Тетерваковский.
Горпина Терпилиха — вдова старуха.
Наталка — дочь ее.
Петре — любовник Наталки.
Микола — дальний родственник Терпилихи.
Макогоненко — выборный села.

ДЕЙСТВИЕ I

Театр представляє село при річці Ворсклі. Через сцену улица малоросійських хат, к річці ведущая, и в сей улице хата Терпихи.

ЯВЛЕНИЕ I

Наталка (выходит из хаты с ведрами на коромысле, подойдя к реке, ставит ведра на берегу, подходит на край сцены в задумчивости и поет).

№ 1

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;
О, як моє болить серце, а сльози не льються. (2)

Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тогді і полегша, як нишком поплачу. (2)

Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде,
Хто щасливим був часочок,
по смерть не забуде. (2)

Єсть же люде, що і моїй завидують долі,
Чи щаслива та билінка, що ростеть на полі? (2)

Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці. (2)

Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися. (2)

Полетіла б я до тебе, та крилля не маю,
Щоб побачив, як без тебе з гора висихаю. (2)

До кого я пригорнуся і хто приголубить?
Коли тепер того нема, який мене любить. (2)

Петре! Петре! Де ти тепер? Може, де скитаєшся
в нужді і горі і проклинаєш свою долю; прокли-
наєш Наталку, що через неї утерив пристанище;
а може *(плачет)*, забув, що я живу і на світі. Ти
був бідним, любив мене і за те потерпів і мусив
мене оставити; я тебе любила і тепер люблю. Ми
тепер рівня з тобою; і я стала така бідна, як і ти.
Вернися до мого серця! Нехай глянуть очі мої на
тебе іще раз і навіки закриються...

ЯВЛЕНИЕ 2

Наталка и возный.

Возный. Благоденственного і мирного пребива-
нія! *(В сторону)*. Удобная оказія предстала зде-
лати о себе предложеніе на самоті.

Наталка *(кланяясь)*. Здорові були, добродію,
пане возный!

Возный. Добродію! добродію! Я хотів би, щоб
ти звала мене — тее-то як його — не вишепом'я-
нутим ім'ярек.

Наталка. Я вас зову так, як все село наше ве-
личає, шануючи ваше письменство і розум.
Возный. Не о сем, галочко, — тее-то як його —
хлопучу я, но желаю із медових уст твоїх слішати
умилительное названіе, сообразное моему чувст-
вію. Послушай.

№ 2

От юних літ не знав я любові,
Не ощущал возженія в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясний,
Как райский крик, душистий, прекрасный.

Утробу всю потряс,
Кров взволновалась,
Душа смішалась;
Настал мой час!

Настал мой час, і серце все стонеть,
Как камень, дух в пучину зол тонеть.
Безмірно, ах! люблю тя, дівицю,
Как жадный волк младую ягницю.

Твой предвіщаєть зрак
Мні жизнь дражайшу,
Для чувств сладчайшу,
Как з медом мак.

Противні мні Статут і розділи,
Позви і копи страх надоіли;
Несносен мні Сингкліт весь бумажний,
Противен тож і чин мой преважний.

Утіху ти подай
Душі смятенной,
Моей письменной,
О ти, мой рай!

Не в состоянні поставити на вид тобі силу любові моєї. Когда би я іміл — тое-то як його — столько язигов, сколько артикулов в Статуті ілі сколько заїятих в Магдебурьском праві, то і сих не довділо би на восхваленіє ліпоти твоєї! Єй-ей, люблю тебе до безконечності.

Н а т а л к а. Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

В о з н и й. Лукавиш — тее-то як його, — моя галочко! і добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Н а т а л к а. Гріх вам над бідною дівкою глумитися! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

В о з н и й. Ізложеніє в отвітних річах твоїх резони суть — тее-то як його — для любові ничтожні. Уязвленне частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Она я любов все — тее-то як його — равняєть. Рци одно слово: «Люблю вас, пане возний!» — і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Н а т а л к а. У нас єсть пословиця: знайся кінь з конем, а віл з волон; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, таких гарних, що й розказати не можна.

В о з н и й. Бачив я многих — і ліпообразних, і багатих, но серце мое не імієть — тее-то як його — к ним поползновенія. Ти одна заложила єму позов на вічніє роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

Н а т а л к а. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не розумію; та й не вірю, щоб так швидко і дуже залобитись можна.

В о з н и й. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже — тее-то як його — полюбив, як тільки ви перешли жити в наше село. Моїх діл околичності, возникающіє із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая — тое-то як його — благость в очах твоїх, до формального опреділенія о моєї участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — тее-то як його — без отерочок, волокити, проторов і убитков получитьи во вічноє і потомственое владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для душі моєї — з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєї волі — тее-то як його — распорядять? Скажи, говори, отвічай, отвітсуй, могу лі бить — тее-то як його — мужем пристойним і угодним душі твоєї і тілу?

Н а т а л к а (поет).

№ 3

Видно шляхи полтавської і славну Полтаву,
Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.

Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стижуся прями, шити і носити воду.

Ти в жупанах, і письменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружитися з простими дівками?

Єсть багачко городянок, вибирай любую;
Ти пан возний — тобі треба не мене, сільськую.

(По окончании пения говорит). Так, добродію,
пане возний! Перестаньте жартовати надо мною,
безпомощною сиротою. Мое все багатство єсть мое
добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про
мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

Музыка начинает играть прелюдию. Наталка задумы-
вается, а возный рассуждает и смешные показывает
мины на лице.

ЯВЛЕНИЕ 3

Наталка и возный. И после выборный,
показавшись на сцену, поет.

№ 4

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.

Ой по горі по Панянці
В понеділок дуже вранці
Ішли наші новобранці,
Поклонилися шинкарці;
А шинкарка на них — морг:
«Іду, братики, на торг».

Ішли ляхи на три шляхи,
А татари на чотири,
Шведи-врази поле вкрили;
Козак в лузі окликнувся,—
Швед, татари, лях здригнувся,
В дугу всякий ізгнувся.

По мере приближения выборного к оркестру Наталка
подходит к ведрам, берет их и уходит домой.

В о з н ы й. Чи се — тее-то як його — нова пісня,
пане виборний?

В ы б о р н ы й. Та се, добродію *(кланяється)*, не
пісня, а пісенітниця. Я співаю іноді, що в го-
лову лізе,— вибачайте, будьте ласкаві, я не доба-
чив вас.

В о з н ы й. Нічого, нічого. Відкіль се так? Чи з
гостей ідете — тее-то як його?..

В ы б о р н ы й. Я іду із дому. Випроводжав гостя:
до мене заїжджав засідатель наш, пан Щипавка;
так уже, знаєте, не без того,— випили по одній,
по другій, по третій, холодцем та ковбасою заку-
сили, та вишнівки з кварту укутали, та й, як то ка-
жуть, і підкріпилися.

В о з н ы й. Не розказовав же пан Щипавка якої
новини?

Виборний. Де-то не розказовав! Жаловався дуже, що всьому земству увалася тепер питка, та так, що не тільки засідателям, но самому комісарові уже не те, як давно було... Така, каже, халепа, що притьмом накладно служити. Бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер або впросити треба, або купити.

Возний. Ох! правда, правда; даже і в повітовому суді і во всіх присутственных містах унініє воспоследовало; малійшая проволочка ілі прижимочка просителю, як водилось перше, почитається за уголовное преступленіє; а взяточок, сиріч — винужений подарочок, весьма-очень іскусно у істця ілі отвітчика треба виканючити. Та що й говорить! Тепер і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться. Трудно становиться жить на світі.

Виборний. Зате нам, простому народові, добре, коли старшина, богобоязлива і справедлива, не допуска письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куда ви, добродію, налагодились?

Возний. Я наміревал—теє-то як його—посітити нашу вдовствующую дякониху, но, побачивши тут Наталку (*вздыхает*), остановився побалакати з нею.

Виборний (*лукаво*). Наталку? А де ж (*осматривается*) вона?

Возний. Може, пішла додому.

Виборний. Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою;

шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить.

Возний. Нічого сказати — теє-то як його — хороша, хороша, і уже в такому візрісті...

Виборний. Та й давно б час, так що ж? Сирота, та іще й бідна. Ніхто і не квапиться.

Возний. Однак ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і весьма пристойніє, наприклад, тахтаулівський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен Ярмоля і даже знаєть печерсько-лаврський напів; другий — волосний — теє-то як його — писар із Восьмачок, молодець не убогий і продолжающий службу свою безпорочно скоро год; третій — подканцелярист із суда по імені Скоробреха і многіє другіє, но Наталка...

Виборний. Що? Одказала? Добре зробила. Тахтауловський дяк п'є горілки багато і уже спада з голосу; волосний писар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, вашеці проше, як хлистики, а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годовав і зодігав.

Возний. Для чого же не письменного? Наука — теє-то як його — в ліс не йде; письменство не єсть преткновеніє ілі поміха ко вступленію в законний брак. Я скажу за себе: правда, я — теє-то як його — письменний, но по благості всевишняго єсмь чоловік, а по милості дворян — возний і живу хоть не так, як люде, а хоть побіля людей; копійка волочиться і про чорний день іміється. Признаює тобі, як приятелю, буде чим і жінку —

теє-то як його,— і другого кого годовати і зодігати.

Виборний. Так чом же ви не одружитесь? Уже ж, здається, пора. Хіба в ченці постригитись хочете? Чи ще, може, сужена на очі не нависла? Хіба хочете, щоб вам на весіллі сю пісню співали? Ось слухайте. (*Виборний поет*).

№ 5

Ой під вишнею, під черешнею,
Стояв старий з молодою, як із ягодою. (2)

І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду, на улицю
погулять!» (2)

«Ой я й сам не піду, і тебе не пушу:
Хочеш мене, старенького, да покинути. (2)

Ой не кидай мене, моя голубочко,
Куплю тобі хатку, і ще сіна жатку,
І ставок, і млинок, і вишневий садок». (2)

«Ой не хочу хатки ані сіна жатки.
Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка. (2)

Ой ти, старий дідура, ізогнувся, як дуга,
А я, молоденька, гуляти раденька». (2)

Возний. Коли другіє облизня поймають, то і ми остерегаємся. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

Виборний. А вам що до Наталки? Будто всі дівки на неї схожі? Не тільки світа, що в вікні; сього дива повно на світі! Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижка задрижить!

Возний (*в сторону*). Признаюсь йому в моєй любові к Наталці. Послухай, пане виборний! Нігде — теє-то як його — правди дівати, я люблю Наталку всею душею, всею мислюю — всім серцем моїм; не могу без неї жити, так її образ — теє-то як його — за мною і слідить. Як ти думаєш? Як совітуєш в такому моєм припадці?

Виборний. А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінець. Стара Терпилиха не зсунулась іще з глузду, щоб вам одказати. Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молада кирпу гне! Я уже їй говорив, як то кажуть, надогад буряків — теє-то як його — так де! — ні приступу!

Виборний. Що ж вона говорить, чим одговрюється і що каже?

Возний. Она ізлагаєть не резонние — теє-то як його — причини; она приводить в довод знакомство вола з волем, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном; себе бідною, а мене багатим; себе простою — теє-то як його,— а мене возним; і рішительний приговор учинила — що я їй, а она мні нерівня — теє-то як його.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Я їй пояснил, что любов усе равняєть.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Что для мене благопристойніє панночка, ніж простая селянка.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Что она — тее-то як його — одна моя госпожа.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Что она не вірить, щоб так дуже — тее-то як його — можна полюбити.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що я її давно люблю.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Щоб я одв'язався од неї.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний (с жаром). Що? Нічого!.. Тебе чорт приніс — тее-то як його, — Наталка утєкла, а я з тобою остався.

Виборний. Ой ви, письменні! Вгору деретєся, а під носом нічого не бачите; Наталка обманьовала вас, коли говорила, що ви їй нерівня. У неї те на серці...

Возний. Не те? А що ж би таке?

Виборний. Уже не що, другого любить; ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покойний Терпило жив був, то приняв було до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів три або чотири; з нею вигодовавсь і ріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина, та було їй за що! Наталка любила з Петром, як брат з сестрою. Но Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею: зачав, бач, заводити бенькети з повітчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами — пив,

гуляв і шахровав гроші; покинув свій промисл і мало-помалу розточив своє добро, розпився, зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; послі, як не стало і посліднього сього робітника, Терпило зовсім ізвівся; в бідності умер і без куска хліба оставив жінку і дочку.

Возний. Яким же побитом — тее-то як його — Терпилиха з дочкою опинилися в нашем селі?

Виборний. У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перешла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возний. А вишеречений Петро де — тее-то як його — обрїтається?

Виборний. Бог же його зна. Як пішов з двора, то мов у воду впав і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без слєз Петра не згадує.

Возний. Наталка неблагоразумна, любить такого чоловіка, которого — тее-то як його — может бить, і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

Виборний. Або, як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник»... А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вишла замуж, бо убожество їх таке велике, що невтоготу становиться.

Возний. Сердечний приятелю! Возьмися у Наталки і матері хождение іміти по моему сердечному ділу. Єжелі виіграеш — тее-то як його — любов

ко мні Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного мого ложа на законном основанні, то не пожалію — тее-то як його — нічого для тебе. Вір — без дані, без пошліни, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню, — бо жусь в том — еже-ей! ей!

Виборний (*немного подумав*). Що ж? Спрос не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

Возний. Осмілюся! Ти умієш повернутись — тее-то як його — хитро, мудро, недорогоим коштом; коли ж що, то можна і брехнути для обману, приятні ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за се! Брехать і обманювать других — од бога гріх, а од людей сором.

Возний. О простота, простота! Хто тепер — тее-то як його — не брешеть і хто не обманювать? Повір мні: ежели б здесь собралося много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас...» — ей-ей, всі присіли би к землі совісті ради. Блаженна лож, когда биваєть в пользу ближніх, а то біда — тее-то як його, — що часто лжем ілі ради своєї вигоди, ілі на упад других.

Виборний. Воно так, конечно, всі люди грішні, однако ж...

Возний. Що однако ж? Всі грішні, та іще й як!.. І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай. (*Поет*).

№ 6

Всякому городу прав і права,
Всяка імієть свой ум голова.
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс. } (2)

Лев роздираєть там волка в куски,
Тут же волк цапа скубе за виски;
Цап в огороді капусту псує:
Всякий з другого бере за своє. } (2)

Всякий, хто вище, то нижчого гне, —
Дужий безсильного давить і жме,
Бідний багатого певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним як дуга. } (2)

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить,
Хто не лукавить, то ззаду сидить;
Всякого рот дере ложка суха —
Хто ж есть на світі, що був без гріха? } (2)

Виборний. Воно так! Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого задають бешкету, що і старикам невпам'ятку. Добре, пане возний, я вас поважаю і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна до чого веде, — може, воно і добре буде, коли ваша доля щаслива.

Дует № 7

Возний и выборный.

Ой доля людская — доля есть сліная!
Часто служить злим, негідним і їм помагає. (2)

Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все не в лад їм приходить,
за що не возьмуться. (2)

До кого ж ласкава ся доля лукава,
Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукава. (2)

Без розума люде в світі живуть гарно,
А з розумом, та в недолі вік проходить марно. (2)

Ой доле людська, чом ти не правдива,
Що до інших дуже гречна, а до нас спесива. (2)

(По окончании пения уходят).

Сцена переменяється и представляет внутренность хаты
Терпилихи.

ЯВЛЕНИЕ 4

Терпилиха прядет. Наталка шьет.

Терпилиха. Ти оп'ять чогось сумуєш, Наталко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що ж робить? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перешли сюди жити; покойний твій батько довів нас до сього.

Наталка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним; він не виноват.

Терпилиха. Лучче б була я умерла: не терпіла б такої біди, а більше через твою непокорність. Наталка *(оставляя работу)*. Через мою непокорність ви біду терпите? Мамо!

Терпилиха. Аякже? Скільки хороших людей сватались за тебе — розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надежду? Наталка. В надежду на бога. Лучче посідию дівкою, як піду заміж за таких женихів, які на мені сватались. Уже нічого сказати — хороші люди!

Терпилиха. А чому й ні? Дяк тахтауловський чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш дождатись — може, пана якого або губернського панича? Лучче б всього, якби вишла за дяка, — мала б вічний хліб; була б перше дячихою, а послі і попадею.

Наталка. Хотя б і протопопшею, то бог з ним! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні!.. Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

Терпилиха. Знаю, чом тобі всі нелюб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш; чотири годи уже, як об нім ні слуху нема, ні послухання.

Наталка. Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то і він жив і так же пам'ятає об нас, та боїться вернуться.

Терпилиха. Ти не забула, як покойний твій

батько наслідок не злюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословення на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде.

Н а т а л к а (*подбегает к матери, схватывает ее руку и поет*).

№ 8

Ой мати, мати! Серце не вважає,
Кого раз полюбить, з тим і умирає. (2)

Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити. (2)

Бідність і багатство — єсть то божа воля;
З милим їх ділити — єсть щаслива доля. (2)

Ой хіба ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила? (2)

І до мого горя ти жалю не маєш,
Хто пришовсь по серцю, забудь заставляєш!.. (2)

(*Пропевши, говорить*). О мамо, мамо! Не погуби
дочки своєї! (*Плачет*).

Т е р п и л и х а (*с чувством*). Наталко, схаменись!
Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити?
Убожество моє, старість силують мене швидше замуж тебе оддати.
Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок,
та де ж він? Нехай же прийде, нехай вернеться до нас:
він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна.
Але що ж! Хто відає,—

може, де запропастився, а може, і одружився де, може, забув і тебе. Тепер так буває, що одну нібито любить, а о другій думає.

Н а т а л к а. Петро не такий; серце моє за його ручається, і воно мені віщує, що він до нас вернеться.
Якби він знав, що ми тепер так бідні,— о, з кінця світа прилинув би до нас на помош.

Т е р п и л и х а. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться в світі, та й о Петрі так думай... А лучче, якби ти була мені покорна і мене послухала.

№ 9

Чи я тобі, дочко, не добра желаю,
Коли кого зятем собі вибираю?

Ой дочко, дочко! що ж мні начати?
Де ж люб'язного зятя достати?

Петро десь блукає, може, оженився,
Може, за тобою не довго журився.

Ой дочко, дочко! що ж мні начати,
Де ж люб'язного зятя достати?

По старості моїй живу через силу,
Не дождавшись Петра, піду і в могилу.

Ой дочко, дочко... *и проч.*

Тебе ж без приюту, молоду дитину,
На кого оставлю, бідну сиротину?

Ой дочко, дочко... *и проч.*

Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем,
щоб через твоє упрямство не дожила я

віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину. *(Плачет)*.

Наталка. Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду замуж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати.

Терпилиха. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе, викинь Петра з голови і ти будеш щасливою... Але хтось мелькнув мимо вікна, чи не йде хто до нас? *(Уходить)*.

ЯВЛЕНИЕ 5

Наталка *(одна)*. Трудно, мамо, викинуть Петра із голови, а іще трудніше із серця. Но що робить!.. Дала слово за першого вийти замуж — для покою матері треба все перенести... Скреплю серце своє, перестану журитись, осушу сльози свої і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться; возному так одрізала, що мусить одчепитися; більше, здається, нема на приміті. А там... ох!.. Серце моє чогось щемить... *(Приметя приближення к двери, садится за работу)*.

ЯВЛЕНИЕ 6

Наталка, Терпилиха и выборный.

Выборный. Помагайбі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?

Наталка. Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі, хто не схоче, той не вскубне.

Терпилиха. На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

Выборный. Хто ж тобі винуват, стара? Якби оддала дочку замуж, то й мала, хто вас обороняв би.

Терпилиха. Я сього тільки і хочу, так що ж... Выборный. А що таке? Може, женихів нема, або що? А може, Наталка?..

Терпилиха. То-бо то й горе! Скільки не траплялись і хороші людиці, так: «Не хочу та й не хочу!»

Выборный. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи б од її розуму сього не ждав.

Наталка. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. Отак все вона — приговорками та одговорками і вивертається; а до того іще як придасть охання та сльоз, то я і руки опушу.

Выборный. Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєшся? Чи не із города ти таку примху принесла з собою? О! там панночки дуже чваняються собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не военний, та коли і военний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що послі на їх ніхто і не гляне.

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи

уже ж ви хочете сіхнути мене із мосту та в воду?

Виборний. Правда, замуж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надійний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувати; ви люди не багаті.

Терпилиха. Не багаті! Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як далі й на світі жити!

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і біднійші од нас, а живуть же.

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх!

Наталка. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори! А на старості гірко терпіти нужду і во всім недостаток. *(К виборному).* Хоть і не годиться свої дочки вихвалити, та скажу вам, що вона добра у мене дитина; вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби б добрий, вийти замуж.

Виборний. Об розумі і добрім серці Наталки нічого говорити; всі матері приміром ставлять її своїм дочкам. Тільки нігде правди дівати, труденько тепер убогій дівці замуж вийти; без приданого, хоть будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Наталка *(вздыхает).* Я і так терплю горе!

Виборний. Та можна вашому горю і пособи-ти; *(лукаво)* у мене єсть на приміті чолові'яга, і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Наталка *(в сторону).* От і біда мені!

Терпилиха. Жартуєте, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки. А коли правду сказати, то і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Наталка *(с нетерпением).* А хто такий тої жених?

Виборний. Наш возний, Тетерваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірити, щоб була сьому правда.

Виборний. З якого ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на ній женитись; що ж тут за диво? Ну, скажіте ж хутенько, як ви думаєте?

Терпилиха. Я душею рада такому зятеві.

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога біїтєсь, пане виборний! Мені страшно і подумати, щоб такий пан — письменний, розумний і поважний — хотів на мені женитись... Скажіте мені перше, для чого люди женяться?

Виборний. Для чого? Для того... А ти будім і не знаєш?

Наталка. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і сімейство; жити люб'язно і дружно; бути вірними до смерті і помагати одно другому. А пан, которий жениться на простій дівці, чи буде

її вірно любити? Чи буде їй щирим другом до смерті? Йому в голові і буде все роїтися, що він її виручив із бідності, вивів у люди і що вона йому нерівня; буде на неї дивитися з презирством і обходитися з неповагою, і у пана така жінка буде гірше наймички... буде крепачкою.

Терпилиха. Отак вона всякий раз і занесе, та й справляйся з нею. Коли на те пішло, то я скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.

Выборный. Петро? Де ж він? А скільки років, як він пропада?

Терпилиха. Уже років трохи не з чотири.

Выборный. І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра? І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті — не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить, може, умер або в москалі завербовався!..

В продовження сего монолога мати и дочка плачут.

№ 10

Выборный. Ей, Наталко, не дровичся! (2)

Терпилиха. Та пожалій рідной,
Мене, старой, бідной,
Схаменися!

Наталка. Не плач, мамо, не журися! (2)

Выборный. Забудь Петра-ланця,

Пройдоху-поганця, —

Покорися!

Терпилиха. Будь же, дочко, мні послушна!

Наталка. Тобі покориюсь,

На все соглашаюсь

Прямодушно.

(Все трое).

Де згода в сімействі, де мир і тишина,

Щасливі там люде, блаженна сторона.

Їх бог благословляєть,

Добро їм посилаєть

І з ними вік живєть.

Терпилиха. Дочко моя! Голубко моя! Пригорнись до мого серця, покорність твоя житні і здоров'я мені придаєть. За твою повагу і любов до мене бог тебе не оставить, мое дитятко!

Наталка. Мамо, мамо! Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені бог допоможеť осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки...

Выборный. А все-таки «тільки»! Вже куда не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю, — мовчи та диш!

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверхється на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного замуж.

Наталка. Так я сказала уже, що все для тебе зроблю, тільки щоб не спішили з весіллям.

Выборный. А нащо ж і одкладовать в довгий ящик; адже ми не судді.

Терпилиха. Та треба ж таки прибраться

к весіллю: хоть рушники і єсть готові, так іще дечого треба.

В ы б о р н ы й. Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтеся: наш возний — чоловік, не взяв його кат — на свій кошт таке бундючне весілля уджигне, що ну!.. Послухайте ж сюда: сього дня зробимо сватання, і ви подавайте рушники, а там уже умовитеся собі з паном женихом і за весілля.. Прощайте!.. Гляди ж, Наталко, не згедзайся, як старости прийдуть! Пам'ятай, що ти обіщала матері.. Прощайте, прощайте!
Т е р п и л и х а. Прощайте, пане виборний. Спасеть вас бог за вашу приязнь. (*Уходить вместе с выборным*).

ЯВЛЕНИЕ 7

Н а т а л к а (одна). Не минула мене лиха година, возний гірше реп'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всей біди привідця. Боже милосердний! Що зо мною буде! Страшно і подумать, як з немилим чоловіком весь вік жити, як нелюба миловати, як осоружного любити... Куди мені діватись? Де поміщі шукати? Кого просити? Горе мені!.. Добрі люди, допоміте мені, пожалійте мене! А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер. (*Становится на колени и, поднимая руки вверх, говорит*). Боже! Коли уже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без сього чуда я пропаду навіки.. (*Встает и поет*).

Чого ж вода каламутна, чи не хвиля збила?
Чого ж і я смутна тепер, чи не мати била? (2)

Мене ж мати та не била — самі сльози ллються;
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)

Прийди, милий, подивися, яку терплю муку!
Ти хоть в серці, но од тебе беруть мою руку. (2)

Спіши, милий, спаси мене од лютой напасті!
За нелобом коли буду, то мушу пропасти. (2)

ДЕЙСТВИЕ II

Театр представляет прежнюю улицу.

ЯВЛЕНИЕ 1

Микола *(один)*. Один собі живу на світі, як
биликка на полі; сирота — без роду, без племені,
без талану і без приюту. Що робить — і сам не
знаю. Був у городі, шукав міста, но скрізь опіз-
нився. *(Думаєт)*. Одважусь у пекло на три дні!
Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоть
із мене і непоказний козак буде, та єсть же і не-
гіднійші од мене. Люблю я козаків за їх обичаї!
Вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не
гуляють... Заспіваю лиш пісню їх, що мене старий
запорожець Сторчогляд вивчив.

№ 12

Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває, мати сина виганяє.

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе орда возьме, нехай тебе орда возьме».

«Мене, мати, мене, мати, орда знає,
В чистім полі об'їжджає,
в чистім полі об'їжджає».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе ляхи возьмуть,
нехай тебе ляхи возьмуть».

«Мене, мати, мене, мати, ляхи знають,
Пивом-медом наповають,
пивом-медом наповають».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе турчин возьме,
нехай тебе турчин возьме».

«Мене, мати, мене, мати, турчин знає,
Сріблом, золотом наділяє, сріблом, золотом наділяє».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе москаль возьме,
нехай тебе москаль возьме».

«Піду, мати, москаль мене добре знає,
Давно уже підмовляє, давно мене підмовляє.

У москаля, у москаля добре жити,
Будем татар, турків бити,
будем татар, турків бити».

Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку
пити, люльку курити і черкес бити. Тільки там

треба утаїти, що я письменний: у них, кажуть, із
розумом не треба висоватись; та се невелика штука.
І дурнем не трудно прикинутись.

ЯВЛЕННЯ 2

Петро и Микола.

Петро (*выходит на сцену и, не видя Микола,
поет*).

№ 13

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіщалась
Мене вік любити,
Ні з ким не знатись
І всіх цуратись,
А для мене жити.

Серденько моє,
Колись ми обоє
Любились вірно,
Чесно, примірно
І жили в покої.

Ой як я прийду,
Тебе не застану,
Згорну я рученьки,
Згорну я білії
Та й не жив стану...

Микола (*в сторону*). Се не із нашого села і вовся мені незнакомий.

Петро (*в сторону*). Яке се село? Воно мені не в приміту.

Микола (*підходя к Петру*). Здоров, пане-брате! Ти, здається, не тутешній.

Петро. Ні, пане-брате.

Микола. Відкіль же ти?

Петро. Я?.. (*С улыбкою*). Не знаю, як би тобі і сказати,— відкіль хочеш...

Микола. Та уже ж ти не забув хоть того міста, де родився?

Петро. О, запевне не забув, бо і вовся не знаю.

Микола. Та що ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш: бурлака на світі; тиняюсь од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може, у тебе родичі єсть в Полтаві або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, такий, як і я,— без-приятний.

Петро. Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут.

Микола. О братику. (*Берет Петра за руку*). Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; но я, благодареніє богу, до сього часу прожив так на світі, що ніхто нічим мене не уразить. Не знаю, чи моя одинакова доля з тобою, чи од того, що і ти чесний парубок, серце мое до тебе склоняється, як до рідного брата. Будь моїм приятелем...

ЯВЛЕНИЕ 3

Те же и возный выходит от Терпилихи с перевязанною рукою шелковым платком. Выборный в белом рушнике через плечо, каковые дают в Малороссии старостам при сватанье. Возный выходит вперед и прохаживается воперечь сцены с довольною миною. Микола и Петро стоят в стороне поотдаля, а выборный громко говорит в дверь Терпилихи.

Выборный. Та ну-бо, Борисе, іди з нами! Мені до тебе діло єсть.

Терпилиха (*в своей хате*). Дайте йому покой, пане виборний! Нехай трохи прочумається. Выборный. Та надворі швидше провітриться. Терпилиха. В хаті лучче: тут ніхто не побачить і не осудить.

Выборный. За всі голови!.. (*Отходит от двери*). Не стидно, хоть на сватанні і через край смикнув окаянної варенухи. (*Увидя Миколу*). Здоров, Миколо! Що ти тут робиш? Давно вернувся із города?

Возный. Не обрїтається лі в городі новинок каких курїозних?

Выборный. Адже ти був на базарі,— що там чути?

Микола. Не чув, далебі, нічого. Та в городі тепер не до новин; там так старі доми ламають, та улиці застроюють повими домами, та кришки красять, та якісь пішеходи роблять, щоб в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило.

Возный. Дивитись мило, а слухати, що міщанство і купечество говорить, чи мило, чи ні?

Виборний. А що ж вони будуть говорити? Не тепер же та й не од себе видумали таку перестройку города. Хто ж виноват безпечним людям, що не запаслися задалегідь деревом, досками і дранню. Од того і тяжко. Ви думаєте, весело і старшині принуждати других виконати те, що їм велять. Та що ж робить, нігде дітись, коли треба управлятись.

Возний. Що правда, то правда; трохи крутенько загалили, так і те ж треба сказати, що всякий господар для себе ж і стріть.

Микола. Інші хати такі були, що якби не веліли порозламовать, то б од вітру самі попадали і подавили б своїх хазяїнів. Коли прислухатись, хто більше гримає на сю перестройку, то одні тузи, багачі. А середного розбору мовча стріють... Да уже ж і город буде, мов мак цвіте! Якби покойні шведи, що згинули під Полтавою, повставали, то б тепер не пізнати Полтави!

Возний. По крайній мірі — тее-то як його — чи не чути чого об обидах, спорах і грабежах і — тее-то як його — о жалобах і позвах?

Виборний. Та що його питати: він по городу гав ловив та витрішки продавав... *(К Миколе)*.

Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш — він заручився.

Микола. Поздоровляю вас, добродію... А з ким же бог привів?

Возний. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівцею...

Виборний. Не скажемо, нехай кортить! *(Отходя)*. А се що за парубок?

Микола. Се мій знакомий; іде із Коломака в Полтаву на заробіток.

Возний. Хіба-разві — тее-то як його — із Коломака через наше село дорога в город?

Петро. Я нарощне пришов сюда з ним побачитись.

Выборний и возний уходят.

ЯВЛЕНИЕ 4

Петро и Микола.

Петро. Се старший в вашім селі?

Микола. Який чорт, він живе тільки тут, бач, возний — так і бундючиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злушить!

Петро. А то, другий?

Микола. То виборний Макогоненко: чоловічок і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається; де не посій, там і уродиться, і уже де і чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого ж вони висватали?

Микола. Я догадуюсь: тут живе одна бідна вдова з дочкою, то, мабуть, на Наталці возний засва-тався, бо до неї багато женихів залицялись.

Петро *(в сторону)*. На Наталці!.. *(Успокоясь)*. Но Наталка не одна на світі. *(К Миколе)*. Так, видно, Наталка багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки не багата. Вони недавно тут

поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне проживання.

Петро. Де ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро (*с ужасом*). В Полтаві!..

Микола. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братику мій рідний! Скажи по правді: чи давно уже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... (*Говорит протяжно, как будто в мыслях рассчитывает время*).

Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

Петро (*вскрикивает*). Так він умер!

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласка, як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка.

Петро всплескивает руками, закрывает ими лицо, опускает голову и стоит неподвижно.

Микола (*бьет себя по лбу и делает знак, как будто что-то отгадал и говорит*). Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюся, тільки послухай.

№ 14

Вітер віє горою,

Любивсь Петрусь зо мною,

Ой лихо, не Петрусь,

Лице біле, чорний ус! (2)

Полюбила Петруся

І сказати боюся,

Ой лихо, не Петрусь,

Лице біле, чорний ус! (2)

А за того Петруся

Била мене матуся,

Ой лихо, не Петрусь... (2)

Де ж блукає мій Петрусь,

Що і досі не вернувся?

Ой лихо, не Петрусь... (2)

Я хоть дівка молода,

Та вже знаю, що біда.

Ой лихо, не Петрусь,

Лице біле, чорний ус! (2)

А що, може, не одгадав? (*Обнимает Петра*).

Петро. Так, угадав!.. Я — той нещасний Петро, якому Наталка прищивала сю пісню, якого вона любила і обіщала до смерті не забути, а тепер...

Микола. Що ж тепер? Іще ми нічого не знаємо, може, і не її засватали.

Петро. Но серце моє замирає, начувається для себе великого горя... Братику Миколо, ти говорив мені, що ти їх родич, чи не можна тобі довідатися о сватанні Наталки? Нехай буду знати свою долю.

Микола. Чому ж не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай один буду я горювати і сохнути з печалі. Нащо їй споминати об тім, якого так легко забула!

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того іде за возного, що тебе забула. Подожди ж мене тут. *(Уходить к Терпилухе)*.

ЯВЛЕНИЕ 5

Петро *(один)*. Чотири годи уже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тогді і любив Наталку без всякої надєжди. Тепер, наживши кровавим потом копійку, спішив, щоб багатому Терпилуві показатись годним його дочки; но вмісто багатого батька найшов мать і дочку в бідності і без поміші... Все, здається, близило мене до щастя; но, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чом удачі. Правду в тій пісні сказано, що сусідові все удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все як одрізано. *(Поет)*.

№ 15

У сосіда хата біла,
У сосіда жінка мила,
А у мене ні хатинки,
Нема щастя ані жінки. } (2)

За сосідом молодиці,
За сосідом і вдовиці,
І дівчата поглядають,—
Всі сосіда полюбляють. } (2)

Сосід ранше мене сіє,—
У сосіда зеленіє;
А у мене не орано
І нічого не сіяно. } (2)

Всі сосіда вихваляють,
Всі сосіда поважають;
А я марно часи трачу,
Один в світі — тільки плачу. } (2)

Во время пєння Макого пєнко виходит на сцену, слухает и по окончаннн подходить к Петру и говорит.

ЯВЛЕНИЕ 6

Петро и выборный.

Выборный. Ти, небоже, і співака добрий.
Петро. Не так, щоб дуже — от аби-то.
Выборный. Скажи ж мені, відкіль ти ідеш, кудя і що ти за чоловік?
Петро. Я собі бурлака; шукаю роботи по всіх усядах і тепер іду в Полтаву.
Выборный. Де ж ти бував, що ти видав і що чував?
Петро. Довго буде все розказовати. Був я і у моря, був на Дону, був на лінії, заходив і в Харков.
Выборный. І в Харкові був? Лєпський то десь город?
Петро. Гарний город; там всього доброго єсть; я і в театрі був.
Выборный. Де? В театрі? А що се такеє театр, город чи містечко?

Петро. Ні, се не город і не містечко, а в городі вистроєний великий будинок. Туди ввечері з'їжджаються пани і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію.

Виборний. На комедію. (*Знак удивлення*). Ти ж бачив, пане-брате, сю комедію, яка вона?

Петро. І не раз бачив. Се таке диво — як побачиш раз, то і вдруге схочеться.

ЯВЛЕНИЕ 7

Те же и возный.

Возный. Що ти тут, старосто мій — тее-то як його — розглагольствуєш з пришельцем?

Виборний. Та тут диво, добродію; сей парняга був у театрі та бачив і комедію і зачав було мені розказовати, яка вона, та ви перебили.

Возный. Комедія, сиріч лицедійство. (*К Петру*). Продолжай, вашець...

Петро. На комедії одні виходять, — поговорять, поговорять та й підуть; другі вийдуть — те ж роблять; деколи під музику співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються і умирають.

Виборний. Так така то комедія? Єсть же на що дивитись, коли люди убиваються до смерті; нехай їй всячина!..

Возный. Они не убиваються і не умирають — тее-то як його — наосяще; а тільки так удають іскусно і прикидаються мертвими. О, якби справді убивалися, то б було за що гроші заплатити!

Виборний. Так се тільки гроші видурюють. Скажи ж, братику, яке тобі лучче всіх полюбилось, як каже пан возний, лицемірство?

Возный. Не лицемірство, а лицедійство.

Виборний. Ну, ну! лицедійство...

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська комедія; там була Маруся, був Климовський, Прудіус і Грицько.

Виборний. Розкажи ж мені, що вони робили, що говорили.

Петро. Співали московські пісні на наш голос, Климовський танцював з москалем. А що говорили, то трудно розібрати, бо сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний. Москаль? Нічого ж і говорити. Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

Петро. Климовський був письменний, компоновав пісні і був виборний козак; служив у полку пана Кочубея на баталії з шведами під нашою Полтавою.

Возный. В полку пана Кочубея? Но в славніе полтавськіє времена — тее-то як його — Кочубей не бил полковником і полка не імил; ібо пострадавший от ізверга Мазепи за вірность к государю і отечеству Василій Леонтійович Кочубей бил генеральним суддею, а не полковником.

Виборний. Так се так не во гнів сказати: буки-барабан-башта, шануючи бога і вас.

Возный. Велика неправда виставлена перед очі публичності. За сіє малоросійська літопись вправі припозвать сочинителя позовом к отвіту.

Петро. Там і Іскру почитують.

Возный. Іскра, шурин Кочубея, бил полковником полтавським і пострадал вмісті з Кочубеєм мало не за год до Полтавської баталії; то думать треба, что і полк не єму принадлежал во врем'я сраженія при Полтаві.

Петро. Там Пруднуса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що нібито царську казну затаїли.

Возный. О, се діло возможно і за се сердиться не треба. В сім'ї не без виродка — тее-то як його. Хіба єсть яка земля, праведними Іовами населена? Два плута в селі — і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

Выборный. От то тільки нечепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого... Коли не піп...

Возный (*перебивая*). Полно, довольно, годі, буде балакати. Тобі яке діло до чужого хисту? Ходім лиш до будушої моєї тещі.

Уходят.

ЯВЛЕНИЕ 8

Петро (*один*). Горько мені слухати, що Терпилиху зоветь другий, а не я, тещею. Так Наталка не моя — Наталка, котору я любив більше всього на світі, для которої одважовав жизнь свою на всі біди, для которої стогнав під тяжкою роботою, для которої скитався на чужині і заробленую копійку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвать Наталку

своею вічно! І коли сам бог благословив мої труди, Наталка тогді достається другому!.. О злая моя доле! Чом ти не такая, як у других? (*Поет*).

№ 16

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,
Та з Дону додому, та сів над водою.

Сівши над водою, проклинає долю:
Ой доле, ти доле, доле моя злая!

Доле моя злая, чом ти не такая!
Чом ти не такая, як доля чужая?

Другим даєш лишне, мене ж обижаєш,
І що мені мило, і те однімаєш.

Не спасибі долі, коли козак в полі,
Бо коли він в полі, тогді він на волі.

Ой коли б ти, доле, вийшла ко мні в поле,
Тогді б ти згадала, кого обижала.

ЯВЛЕНИЕ 9

Петро и Никола.

Петро. А що, Миколо! яка чутка?
Микола. Не успів нічого і спитати. Лихий при-
ніс возного з виборним. Та тобі б треба притаї-
тись де-небудь. Наталка обіщала на час сюди
вийти.

Петро. Як я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.

Петро причется.

ЯВЛЕНИЕ 10

Микола и Наталка.

Наталка (*выходя поспешно*). Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидше, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наталка (*печально*). Посватана... Що ж робить, не можна більше сопротивлятися матері. Я і так скільки одвильовалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

Микола. Ну, що ж? Возний — не взяв його враг — завидний жених. Не бійсь, полюбитесь, а може, і полюбивсь уже?

Наталка (*с упреком*). Миколо, Миколо! Не гріх тобі тепер надо мною сміятись! Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю одного Петра. О, коли б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра? (*Поет*).

Що за того Петруся

Била мене матуся.

Ой лихо, не Петрусь,

Лице біле, чорний ус.

Наталка (*заплакала*). Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце. О, я бідна! (*Помолнав, указує на реку*). Бачиш Ворскло?.. Або там, або ні за ким.

Микола (*показує в ту сторону, куди спрятался Петро*). Бачиш ту сторону? Отже і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Наталка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Наталка. Ти чорт знаєш що верзеш, піду лучче додому. (*Хочет уйти*).

Микола (*удерживает*). Пожди, одно слово вислухай та й одв'яжись од мене.

Наталка. Говори ж — що таке?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наталка. Що ти? перехрестись! Де б то він взявся?

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі, потому що ти посватана за возного.

Наталка. Чого ж йому боятись? Нам не гріх побачитись, я ще не вінчана... Та ти обманюєш!..

Микола. Не обманюю, — приглядайся... Петре, явивсь!

Наталка при появленні Петра вскрикує: «Петро!»
Петро вскрикує: «Наталка!», оба стремляться друг к другу, обнимаются.

Немая сцена.

Микола (*поет*).

Поблукавши, мій Петрусь

До мене оп'ять вернувсь.

Ой лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Петро. Наталко! В який час тебе я зустрічаю!..
І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись.

Наталка. О Петре! Скільки сльоз вилила я за тобою. Я знаю тебе і з тим не питаюся, чи іще ти любиш мене, а за себе — божусь...

Микола (*перебиває*). Об любові поговорите другим разом, ліпшим часом; а тепер поговоріте, як з возним розв'язатися.

Наталка. Не довго з ним розв'язатися: не хочу, не піду, та й кінці в воду!

Петро. Чи добре так буде? Твоя мати...

Наталка (*перебиває*). Мати моя хотіла, щоб я за возного вишла заміж з тим, що тебе не було. А коли ти прийшов, то возний мусить одступитися.

Петро. Возний — пан, чиновний і багатий, а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба подпори і зашити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не помош подам.

Наталка. Петре! Не так ти думаєш, як одходив!

Петро. Я одинаковий, як тогді був, так і тепер, і скажу тобі, що і мати твоя не согласиться промінати багатого зятя на бідного.

Микола. Трохи Петро не правду говорить.

Наталка. Одгадую нещастя! Петро більше не любить мене, і йому нужди мало, хоть би я і пропала. От яка тепер правда на світі!

№ 17

Підеш, Петре, до тієї, яку тепер любиш,
Перед нею мене, бідну, за любов осудиш.

Петро.

Я другої не полюбив і любити не буду,
Тебе ж, моє серденько, по смерть не забуду.

(*Оба вместе*).

Наталка.

Петро.

Коли б любив по-прежньому,
То б не мав цуратися;

Люблю тебе по-прежньому,
Не думав цуратися;

Не попустив свою милу
Другому достатися.

Не попушу мою милу
Другому достатися.

Наталка.

Я жизнь свою ненавижу, з серцем не звладію,
Коли Петро мій не буде, то смерть заподію.

Петро.

Коли вірно Петра любиш, так живи для його,
Молись богу, моя мила, не страшись нікого.

(*Оба*).

Бог поможе серцям вірним пережити муки;
Душі наші з'єдинились, з'єдинить і руки.

Микола. Так, Наталко! Молись богу і надійся од його всього доброго. Бог так зробить, що ви обоє незчуєтесь, як і щастя на вашій стороні буде.

Наталка. Я давно уже поклялась і тепер клянусь, що, крім Петра, ні за ким не буду. У мене рідна мати — не мачуха, не схоче свої дитини погубити.

Петро. Дай боже, щоб її природна доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Наталка. Петре! Любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш? Люблю тебе більше, як самого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку! *(Взявши руки)*. Будь же бодрим і мені вірним, а я навіки твоя.

Микола. Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулась, но і другого піддержує. *(К Наталке)*. За се заспіваю тобі пісню про Ворскло, щоб ти не важилась його прославляти собою, воно і без тебе славне. *(Поет)*.

№ 18

Ворскло — річка
Невеличка,
Тече здавна,
Дуже славно
Не водою, а войною,
Де швед поліг головою.

Ворскло зріло
Славне діло,
Як цар білий,
Мудрий, смілий,
Побив шведську вражу силу
І насипав їм могилу.

Козаченьки
З москалями
Потішились

Над врагами,
Добре бившись за Полтаву
Всей Росії в вічну славу!

Петро. Отже ідуть...

Микола. Кріпнись, Петре, і ти, Наталко!.. Наступає хмара, і буде великий грім.

ЯВЛЕНИЕ 11

Те же, возный, выборный и Терпилиха.

Выборный. Що ви тут так довго роздабарюєте?

Возный. О чем ви — тее-то як його — бесідуєте?

Терпилиха *(увидя Петра)*. Ох мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Се Петро.

Терпилиха. Свят, свят, свят! Відкіль він взявся? Се мара!

Петро. Ні, се не мара, а се я — Петро, і тілом, і душею.

Возный *(к выборному)*. Що се за Петро?

Выборный. Се, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець.

Возный *(к Петру)*. Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б — тее-то як його — убиратись своєю дорогою, бо ти, кажеться, бачиться, видиться, здається, меж нами лишній.

Наталка. Почому ж він лишній?

Терпилиха. І відомо — лишній, коли не в час пришов хати холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю, кінчайте з богом те, що почали.

Наталка. Не так-то легко можна окончити те, що вони почали.

Возный. А по какой би то такой резонной причине?

Наталка. А по такой причине: коли Петро мій вернувся, то я не ваша, добродію.

Возный. Однако ж, вашеї проше, ви рушники подавали, сиріч — тее-то як його — ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко іще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возный (к Терпилихе). Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — тее-то як його — нарушаєть узако-нений порядок. А понеже рушники і шовкова хустка суть доказательства добровольного і не-принужденного ея согласія бить моею сожитель-ницею, то в таком припадкі станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі.

Выборный. О так! так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха (со страхом). Батечки мої, уми-лосердітесь! Я не одступаю од свого слова. Що хочете, робіте з Петром, а Наталку, про мене, зв'яжіте і до вінця ведіте.

Наталка. Не докажуть вони сього. Петро ні-чого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до сього силою ніхто мене не принудить. І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

Микола. Що то тепер скажуть?

Выборный. От вам і Полтавка! Люблю за обичай!

Терпилиха. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до сього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов сей (указывает на Петра) шибеник, пройдевіт, то і Наталка обезуміла і зробилася такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіль сього голодранця, то я не ручаюсь, щоб вона і мене послухала.

Возный и выборный (вместе). Вон, роз-бишако, із нашого села зараз... І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди запровто-римо, де козам роги правлять.

Терпилиха. Зелизни, маро!

Петро. Утихомиртесь на час і вислухайте мене... Що ми любилися з Наталкою, про те і богу, і лю-дям ізвісно; но щоб я Наталку одговорював іти за муж за пана возного, научав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сім'ї — нехай мене бог накаже! Наталко, покорися своїй долі, послу-хай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки! (Отворачивается и утирает слезы).

Все показывають вид участия в горести Петра, даже и возный.

Терпилиха (в сторону). Добрий Петро! Серце мое против волі за його вступається!

Наталка плачет, возный рассуждает.

Выборный. Що не говори, а мені жаль його. Микола. На чім то все се окошиться?

Возный (Петру). Ти, вашець — тее-то як його, — куда тепер помандруеш?

Петро. Я ішов у Полтаву, по тепер піду так, щоб ніколи сюда не вертатись... Іще пару слов скажу Наталці... Наталко! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою вирости і згодовалися вкупі у твоєї матері, ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив — все твоє: на, возьми! (*Винимає из-за пазухи завернутые в лубки деньги*). Щоб пан возний ніколи не попрекнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого суженого, а за мене одправ панахиду.

Наталка. Петре! Нещастя мое не таке, щоб грішми можна од його одкупитися: воно тут! (*Показывает на сердце*). Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не допоможуть. Но бідою нашою не потішаться вороги наші... І моїй жизни кінець недалек... (*Склоняется на плечо Петру*).

Терпилиха (*подбегает и обнимает Петра*).
Петре!

Наталка (*обнимая Петра, говорит матери*).
Мамо! Кого ми теряємо!

Микола (*выборному*). А тобі як він здається?
Выборный. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возный (*вышел вперед на сцену*). Размишляя я предовольно і нашел, что великодушной поступок всякіє страсті в нас пересиливаєть. Я — возний і признаюсь, что от рожденія моего расположен к добрим ділам; но, за недосужностію по должности і за другими клопотами, доселі ні одного не зділал... Поступок Петра, толіко усердний і без

примісу ухищрення, подвигаєть мене на нижеследующее... (*К Терпилихе*). Ветхая деньми! благословиши лі на благоє діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що не зробіте, все буде хороше: ви у нас пан письменний. Возный. Добрий Петре і бойкая Наталко! Приступіте до мене! (*Берет их за руки, подводит к матери и говорит*). Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічне і потомственое владініє з тим, щоб зробив її благополучною. (*К зрителям*). Поселіку же я — возний, то по привілегії, Статутом мні наданої, заповідаю всім: «Где два б'ються — третій не мішайсь!» — і твердо пам'ятовать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка (*когда возный говорит к зрителям, обнимают мать, а по окончании говорят*). Мати наша рідная, благослови нас!

Терпилиха. Бог з'єдніаєть вас чудом, нехай вас і благословить своєю благостію...

Микола. От такові-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хватаються.

Выборный. Наталка — по всьому полтавка, Петро — полтавець, та й возний, здається, не з другої губернії.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимся. Бог нам поміг перенести біди і напасті, він поможе нам вірною любовію і порядочною жизнью быть приміром для других і заслужить прозвище добрых полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Н а т а л к а. Коли кого любиш, того нічого не забудеш.

№ 19

Ой я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка:
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.

Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
Но я люблю Петра дуже,
А до других мні байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселості не знаю.

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владієть нею.

Х о р.

Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити;
Доки лиха нам страшиться, } (2)
Не до смерті ж в горі жити. }

Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють;
А полтавці добрі скачуть, } (2)
Не на зло другим гуляють. }

Коли хочеш быть щасливим,
То на бога полагайся,
Перенось все терпеливо } (2)
І на бідних оглядайся. }

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

Опера малоросійська
в одному дійстві

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Лихой — солдат.

Михайло Чупрун — поселянин.

Тетяна — жена его.

Финтик — писарь из города, приехавший в деревню.

Действие в доме Чупруна.

ЯВЛЕНИЕ 1

Тетяна и Фиттик

в малороссийской хате сидят за столом, перед ними стоит бутылка меду и стаканчик.

Тетяна. Ви-бо, паничу, не пустуйте, сидіте смирно.

Фиттик. Что ж я роблю, любезная Тетяно? Я, кажется, то есть из благопристойности не выхожу.

Тетяна. Уже ви із своєї благопристойності чи виходите, чи ні, до того мені мало діла; тільки знайте: язиком що хочеш роби, а рукам волі не давай.

Фиттик. Ах, батюшки мои! Сколько я объяснял жарчайший пламень любви моей к тебе, но ты все не догадуешься, до чего мои ежедневные к тебе учашения относятся? Ей-ей, до того, чтобы насытиться твоим лицезрением, насладиться гласом уст твоих и возлюбизати розы губ твоих.

Тетяна. А я ж вам хіба борошно ходити до мене, хоть би і не годилось вам так учащати? Борошно на себе дивитись, розговорьовати і баляси точити?

А ціловатись — вибачайте; се уже не жарти...
А знаєте, що я вам скажу? Лучче якби ви заспівали.

Финтик. Що-то сегодня голосу у меня нет. Вчера был у Епистимии Евстафиевны да, выпивши чашку воды и две чашки с настойкою, вышел на двор и на открытом воздухе сквозной ветер захватил шию и грудь, и теперь дерет в горле. *(Кашляет)*.

Тетяна. Та нуте лиш перестаньте кородиться; випийте кубочок меду, то горло і прочиститься. Финтик *(наливает и пьет)*. Якую ж пісню заспівати?

Тетяна. Яку зумієте. Чи у вас же їх трохи єсть? Будто ви в городі перед панночками не співаєте! Нуте лиш!

Финтик. Хіба-разві эту? *(Один тон песни напевает, потом откашливается и после поет)*.

№ 1

Тобою восхищенный,
Признаюсь пред тобой,
Что, быв тобой плененный,
Не властвую собой.

Ты суд мой и росправа,
Ты милый протокол,
Сердечная управа,
Ты повытье и стол.

Дороже ты гербовой
Бумаги для меня,

Я в самый день почтовый
Вздыхаю от тебя.

Перо ты лебедино,
Хрустальный каламарь!
Прорцы слово едино —
И я твой секретарь.

Тетяна. Чудна се пісня! Та які й ви чудні здаєтесь, як співаєте, мов несамовиті; мені аж сумно стало.

Финтик. Ах! Эта пісня весьма бойкая! Она моего сочинения. Тут очень-весьма нежно объясняется любовь со всеми воспалениями до милой персоны.

Тетяна. Та нехай цур тій персоні з воспаленієм! Заспівайте пісню без запалу і щоб ви не махали руками і не витріщали страшно очей.

Финтик. Ей, не знаю, какую еще пропеть в твою угодность. Знаешь ли, прекрасная Тетяно, — заспіваймо обое: я окселентовать буду, а ты дшканта пой.

Тетяна. Я не потраплю з вами співати, а може, й пісні такої не знаю, яку ви знаєте.

Финтик. Славні пісні, например: «Склонитесь, веки», «С первых веснь», «Все забавы», «То те ряю», «Не прельщай мене, драгая!», «Почто, ах, не склонна». Не знаешь ли из сих какой?

Тетяна. Ні, ні одної не знаю, а ви знаєте «Ой не відтіть вітер віе»?

Финтик. Знаю трохи-немного.

Тетяна. Ну, заспіваймо сю, коли хочете! Ви

беріте товще, а я тонше, та не спішіте. Глядіте ж повагом співайте.

Финтик. Добре, хорошо.

№ 2

Ой не відтіть віє вітер, відкіль мені треба,
Виглядаю миленького з-під чужого неба.

Скажіть, зірки, скажіть, ясні, де він проживає?

Серце хоче вість подати, та куда — не знає.

Коли вірно мене любить, то йому приснюся,
Хоть і сонний, угадає, як за ним журюся.

Скажіть, зірки, скажіть, ясні... *и проч.*

Нехай нашу любов згада, наше миловання;
Нехай має в чужій землі добре поживання.

Скажіть, зірки... *и проч.*

Тетяна. Тепер, може, час вечеряти уже.
Я справила вечерю за ті гроші, що ви вчора дали;
та вам же далеко і додому йти.

Финтик. Рано еще. Мені очень-весьма не хочеться з тобою розставатись.

Тетяна. Е, не хочеться! До мене швидко приходять дівчата на вечерниці прлясти, то не хороше буде, як вас тут застапуть.

Финтик. Я не усматриваю тут нічого нехорошого. Позволь, бесподобная Тетяно, і мені остатись на вечерницях.

Тетяна. О, сього-то не можна! На мене бог зна чого наговорять; ви і так щось дуже підсипаєтесь, коли б і се даром минулось. Ви знаєте, що я замужня жінка.

Финтик. Так що ж? Хіба-разві замужной не можна любити?

Тетяна. Запевне, що не можна. То-то ви, учени та письменні, які ви лукаві! Будім і не розберете, що гріх і що сором? Нехай уже ми, прості люди, коли і проступимось іногді, то нам і бог вибачить, а вам усе відомо — за те буде вам сто погібелей. Та ви ж іще вмiсто того, щоб других поправляти, самі замишляете лукавства і ні одної години не пропустите, щоб підвести кого на проступок.

Финтик. Быть не может!.. Мы кого любим, того і поважаем.

Тетяна. Неправда ваша. Ви самі, Каленик Кононович, кажете, що мене любите; а для чого мене любите? Знаю всі ваші замисли і який у вас нежить. Тільки то вам горе, що не на плоху наскочили. Я боюсь бога і люблю свого чоловіка, як саму себе. Я шаную вашу пайматку, — або, як ви кажете, матушку, — то й вам через те спускаю, що ви в'яжетесь до мене. Коли у вас єсть що мерзенне на думці, то викиньте з голови, бо послі буде сором. Я дивуюсь вам, що ви приїхали додому для матері, а ніколи дома не сидите.

Финтик. Мне скучно сидеть дома и заниматься с матушкою. Она такая простая, такая неловкая, во всем по-старосвітськи поступаєть; рано обєдаєть, рано спать ложитєсь, рано просыпаетєсь, а что все-го для меня несноснее, что в нынешнее просветенное время одєваєтьєсь по-старынному и носит очіпок, намітку, плахту и прочие мужичие наряды.

Тетяна. І ви бога не боїтесь так говорити

о своїй рідній? Хіба родителів почитати треба за їх одержу? Хіба не треба її уважати уже за те, що вона стара і старосвітських держитися обрядів?.. От які тепер синки на світі!

Финтик. Да для чого ж ей упрямиться? По крайній мере, хоть бы оделась по-городскому ради сына такого, як я. Ты видишь, как я одет; можно ли мне смотреть без стыда и не покрасневшись называть матушкою просто одетую старуху? Ежели бы мои товарищи и друзья повидели меня с нею вместе, я сгорел бы от стыда по причине их насмешек.

Тетяна. Гріх вам смертельний таким сином бути. Яка б мати ваша не була, но все мати. Вона ж у нас жінка добра, розумна і поважна, а що себе веде попросту, сього вам стидитися нічого. Ви думаете, що пайматка ваша уже і гірша од вас зати, що ви письменний, нажили якийсь чинок, що одержа около вас облипла і причепили, не знаю для чого, дворянську медаль? Та вона ж вас родила, вигодовала, до розуму довела; перше до дяка оддала учитись читати, а послі до волосного правління писати. Без неї, може б, ви були пастухом, вівчарем або і свиней пасли...

Финтик. Пустое! Фрашки! Я — ветвь масличная от грубого корня. Йосиф во Египте сделался любимцем царя, и старый Иаков, отец его, должен был смириться пред ним.

Тетяна. От так наші знають! Ви себе рівняете з Йосифом? Далеко куцоуму до зайця! Наш піп говорить, що Йосиф тим і щасливий був, що батька свого шановав і почитав по богові первого, а та-

кий син, як ви, наведе на себе од бога немилость, а од людей — проклятіє. Побачите, що вам буде за вашу гордость і неповагу до матері!

Финтик. Ничего, ибо я прав. Надобно сообразоваться времени и по оному поступки и чувства свои располагать.

Тетяна. Тільки не до родителів!.. Я не знаю, як вас терплять в службі? Мені здається — хто презираєть рідних своїх, на такого ні в чім положитися не можна. Нічого не можна на його повірити, і такий єсть осуружнійший между людьми, як паршива вівця в отарі...

ЯВЛЕНИЕ 2

Те же и солдат, немного пьян.

Солдат (*входя в избу, тотчас говорит*). Здравствуй, хозяин! Я твой постоялец. Давай угол, да на ужин курицу, да нет ли и лавреников?

Тетяна. Хазяїна нема дома.

Солдат. Все равно. А это кто с тобой?

Тетяна (*робко*). Се?.. Се!.. губерець!.. (*В сторону*). Що йому казати?.. Се мій родич.

Солдат. Все равно! (*В сторону*). Врет баба...

Ну, когда он твой родня, што ж он так оробел?

Финтик. Кто, я?.. нет, то есть... (*Трусливо*).

Я... я... губерекний родич, то есть, сей хазяїки... Да тебе... вам, то есть, какава до того нужда?

Солдат. Мне какава нужда? Да знаешь ли, кто я? (*Притворяется сердитым, поет*).

С о л д а т. Чтоб вас, мужиков, защищать от неприятелей, а вы должны нас уважать и ничего для нас не жалеть.

Т е т я н а. Нас, мужиків! А ти великий пан? Адже і ти мужиком був, пока тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі. Якби я не жінкою була, може б, була луччим солдатом, як ти. (*Смеется*).

С о л д а т (*весело*). Славно! Эдакая воструха! Ты, панич, зачем не идешь в военную службу? Не стыдно ли в твои лета, при твоём здоровье, а может быть и уме, пачкаться день и ночь в чернилах, грызть перья и жевать бумагу? Ну, скажи, что ты выслужишь в писарях? Да, говорят, что хоть век служи, а вашему брату до штапа не дослужиться.

Ф и н т и к. А почему же? Правда, без экзамена в науках не произведут в ассесоры, то есть в ранг премьер-майора; но сей чин можно получить за отличие.

С о л д а т. За отличие? Да чем же и где писарь может отличиться? Да будь ты и секретарь, так все те запятая. У нас, брат, тоже есть в полку канцелярия и писаря — не вашим чета, а отличия нигде не показали.

Ф и н т и к. Ты рассуждаешь как солдат и отличие поставляешь в том, когда руку, ногу или голову потеряешь; а беспорочное прохождение службы, ревностное и усердное прилежание к исполнению своей должности — разве не есть отличие?

С о л д а т. Нет, это обязанность и долг служащих, а не отличие. Но военная служба, как ни говори, есть служба славная. Ну, когда ваша штатская

служба знаменита, зачем вас называют подьячими?

Ф и н т и к. Сие взято из древних преданий. Но у нас, по гражданской службе, есть много почетных людей, имеющих статские чины и звания.

С о л д а т. И ведомо, как не быть? Но больше, я думаю, из таких, что служили первее в военной службе, а после отставки служат уже в статской. Таковы почтенны, да и поделом, ибо они посвятили всю жизнь свою на прямую царскую службу, а не для того, чтобы выслужить чинок, так как ты. Т е т я н а. А що, договорився? То-то — не треба об собі багато в голову забирати і думати, що ось ми-то!

Ф и н т и к. Что ж! В 1812-м году, во время нашего нашествия на Россию Бонапартё, я хотел было пойти в ополчение, но батюшка и матушка — куда! такой подняли галас і трохи не послепли от слёз.

С о л д а т. Эдаки чадолюбивые!.. Полно об этом. Скажи-ка, панич, зачем ты здесь и свой пост оставил?

Ф и н т и к. Я приехал в сие село домой для свиданья с матушкою и имею отпуск на два месяца. А здешнюю хозяйку посещаю для ради скуки.

С о л д а т. Смотри-ка, чтоб от скуки не завелись крючкотворные шашни. Вить ваше братье — крапивное семя. У вас совесть купоросом подправлена; не долго до беды.

Т е т я н а. Не турбуйся, мосьпане служивий! Знаю я, куда ви гнете! Вибийте хвіст об тин, — нужди мало, що чоловіка нема дома третій місяць.

Солдат. Я, право, дурново нічево не думаю... Однак, хозяйка, нет ли у тебя чого поужинать или хоть так перехватить? *(Зеваєт, будго спать хочет)*.

Тетяна. Далєбі, нема. Я одна собі живу, то до страв мені байдуже, для одної душі не багато треба.

Солдат. Ну, хоть горелки чарку! *(Опять зєваєт)*.

Тетяна. Горілки? Цур їй! Я не знаю, коли і в хаті була.

Солдат. Ну *(зєваєт)*, так где ж мне спать ложиться? Я устал, а притом и с похмелья,— смерть спать хочется.

Тетяна. Отам в запічку, коли хочеш, бо тут нігде більш.

Солдат. Ладно! *(Зєвая, снимаєт с себя подушок, тесак и вешает на стене, к которой прежде приставил ружье)*. Прощайте, добрые люди! Бог с вами! *(В сторону)*. Я вас подстерегу. *(Уходит за кулису возле печи)*.

ЯВЛЕНИЕ 3

Те же, кроме солдата.

Финтик. Нехай голодний околє, негодний азартник!

Тетяна. А мені жаль його. Но за те, щоб не буюшовав, нехай спить не ївши. У нас ласкою всього доставеш, а криком та лаянням нічого не возьмеш.

Финтик. Та се ж найпершая замашка у москаля, щоб на квартирі хазяйку налякати, хазяїна

вилаяти і гармидеру такого паробити, що не знаєш, де дітись. Коли ж ми і як вечеряти будем?

Тетяна. Пождіте, поки москаль добре засне. У мене єсть прижена ковбаса, печена курка і пляшечка запіканой. Страва стоїть в комірці під боднею, а запіканка там *(указывает)*, в закапелочку... О! слухайте: уже харчить...

Финтик. Однак ж ты с ним после одна останься.

Тетяна. А вам що до того? До мене поприходять дівчата, а ви до того часу посидите у мене. Я скажу, що вас нарешне упросила остатись, щоб не самій бути з москалем.

Финтик. А як ми начнем вечеряти, а москаль прокинеться?

Тетяна. То ми і його попросимо. Сердитим треба угождати, а злого ласкою більше улагодиш, як сваром.

Финтик. Правда... те!.. Щось застукотіло.

Тетяна. То, може, вітер. *(Прислушивается)*.

За кулисами шум и голос слышен, озывающийся к волам. Тетяна прислушивается у окна. Финтик трусит.

Тетяна *(в испуге)*. Пропала я! Чоловік мій приїхав із дороги!

Финтик *(в отчаянии)*. Що ж мені, то єсть, робити? Де дітись?

Тетяна. Швидше лізьте під припічок! Я заставлю вас заслоною, а як всі поспнуть, тоді випущу надвір.

Финтик прячется под печь; Тетяна заставляет заслоною и отправляется встретить мужа.

ЯВЛЕНИЕ 4

Михайло и Тетяна.

Михайло (*входя в горницу*). Здорова була, моя жінко, моя голубко!

Обнимаются.

Як же поживаєш? Чи жива, чи здорова?

Тетяна. Слава богу, чоловіче! Як з тобою поводитись? (*Обнимає мужа*). Чого ти так довго барився? Я ждала, ждала та й годі сказала.

Михайло. В дорозі, знаєш, всього буває; та, хвалить бога, все добре. (*Увидя амуницю*). А се що таке, жінко?

Тетяна. Що таке? Москаль-постоялець. Не дуже лиш гомони, щоб не розбудив, недавно спати уклався.

Михайло. Може, сердитий дуже, крикливий? Давно ж він став у нас на квартиру?

Тетяна. Сьогодні ввечері прийшов. Та тут був таку бучу збив, що я не знала, що й робить! Давай йому горілки, курей та вареників!

Михайло. Нагодовала ж ти його?

Тетяна. Чим же я його нагодную? У мене нема нічого. Я одна, то для себе рідко коли варю.

Михайло. Тим же він і сердитий. Добре, що ще й не петасовав тебе. Се диво, що москаль голонний заснув, не побивши хазяйки! Та й мені їсти хочеться. Чи нема чого?

Тетяна. Що ж мені на світі робити? Хіба палиниці, або що?

ЯВЛЕНИЕ 5

Те же и солдат.

Солдат. Что у вас тут за шум? Мне и спать помешали.

Михайло. Вибачайте, судир, будьте ласкаві. Я вернувся з дороги та з жінкою і розбалакався.

Солдат. Так ты хозяин? Ну, брат, здорово! Небось давно в дому не бывал?

Михайло. Дев'ятий тиждень, як з дому виїхав у Крим за сіллю.

Солдат. Это нехорошо — такую молодую и пригожую жопочку оставлять одну и на долгое время.

Михайло. Нічим же й перемінити; як все з жінкою дома сидіти, то й їсти нічого буде.

Тетяна. Нам се не першина; я уже привикла оставатись дома сама без чоловіка.

Солдат. И тебе не скучно одной?

Тетяна. Як то не скучно? Та помогти нічим.

Солдат. Эй, смотри! Мне что-то не верится, чтобы женщина не пашла для себя забавы в скуке.

Тетяна. Про всіх не можна сказати. Буває так, що найневинніша, по своїй простоті, терпить поговір од людей; а яка і не добре робить, та уміє свої простунки хорошенько прикрити, така оставтись в мислях людей невинною.

Солдат (*в сторону*). Бой-молодица! Где здравый рассудок, там ожидать можно и прямой добродетели.

Михайло. Жінко! Та чи нема чого попоїсти?... Далєбі, аж шкура болить, так їсти хочеться.

Солдат. Чево, хозяин? И я не поевши спать лег. Да для меня это ничево, а для тебя, брат, накладно с дороги, после трудов.

Тетяна. Що ж я вам їсти дам? Коли б хоть не так нерано було...

Михайло. Дай же хоть хліба!

Тетяна уходит за хлебом.

ЯВЛЕНИЕ 6

Солдат и Михайло.

Солдат. Жаль мне жены твоей! Ты, уезжая из дому, оставляешь ее без домашнего запаса. Ты, видно, скуп?

Михайло. Я скупий?! Нехай мене бог боронить... Та іще для такої жінки, як моя Тетяна!.. У неї всього доволі, хіба птичого молока нема. Се так трапилось.

ЯВЛЕНИЕ 7

Те же и Тетяна, входит с белым домашним хлебом и ножом и кладет на столе.

Солдат. Славный хлеб!.. Кабы да по чарке водки.

Михайло. Жінко! Чи нема хоть по маленькій?

Тетяна (с досадою). Чудний і ти! Де б то у мене горілка взялася?

Солдат (весело). Хозяин! Ты полюбился мне. Хочешь ли, я тебя и себя водкой поподчиваю?

Михайло. Як би то се так?

Солдат (берет обоих за руки и с видом таинственным). Я признаюсь вам: я колдун.

Тетяна. Що се таке — колдун?

Солдат. Ворожея, чародей, то есть такой человек — что захочу, то сделаю, и чево захочу, тут и вырастет.

Михайло и Тетяна вырывают от него руки и отступают в страхе.

Солдат (смеясь). Чево ж вы испугались? Я вам зла не сделаю: оно мне запрещено; а только могу добро сделать.

Михайло. Та як же? Не своїм духом?

Тетяна. Може, накладаєш з тим, що живе в болоті?

Солдат (смеясь). Что вам до того? Вы ничево не увидите и не услышите, что б могло вас перепугать или повредить.

Михайло. А що, жінко? Я не боюсь нічого. (Подмигивая, что не верит солдату).

Тетяна. Та й про мене. Уже коли його (указывает на солдата) не боюсь, то друге мені байдуже.

Солдат. Харашо! (Принимает важный вид). Сказывай, хозяин, как тебя зовут?

Михайло (с беспокойством). Мене?.. Мене зовуть Михайло Чупрун.

Солдат (к жене). А тебя?

Тетяна. Адже ти чув? Тетяна Чупрунка.

Солдат (выжимает шомпол, машет поверх головы и делает разные знаки на воздухе). Теперь слушайте. (Поет).

Ну, знай, Чупрун,
 Что я — колдун,
 Ворочаю чертями.
 И самым сатаною
 Командую, дружок!
 Он служит предо мною,
 Как маленький щенок.

Что прикажу, все здесь родится.
 И пить, и есть, и веселиться
 Мы примемся сейчас;
 Зажмурьте правой глаз,
 Скажите громко: шнапс!

Михайло и Тетяна *(вместе)*. Шнапс!
 Солдат. Только и нада. Поди ж ты, хозяйка, в тот угол, там найдешь бутылку с славной запеканкой. Бери ее смело, принеси и поставь на стол, а после подай чарочку. Тут-то мы себя и покажем.
 Тетяна. Я боюся і з місця поступитися.
 Михайло. Чого ж боятися, божевільна? Адже ми тут в хаті!
 Солдат. Поди, хозяйюшка, не бось, поди.
 Тетяна *(идет боязливо к указанному месту, находит свою водку и вскрикивает будто от испуга)*. Ох!
 Михайло. Чого ти? Що там таке?
 Тетяна. Ох, чоловіче! Далєбі, пляшечка з горілкою! Се справді, чи не той, що — не при хаті згадуючи?

Солдат. Полно блажить, хозяйка! Подавай-ка скорей сюда! Вот мы ее без страха отведаем.
 Тетяна *(приносит водку, ставит на стол и подает рюмку)*.
 Солдат *(наливает водку, после говорит)*.
 Здравствуй, хозяйин с хозяйкой! *(Выпивши, наливает и подает хозяину)*.
 Михайло. Жінко! Мені щось моторошно. Чи пити, чи не пити?
 Тетяна. Про мене як хочеш, адже служивий випив і не здригнувся.
 Михайло *(берет рюмку и спрашивает)*.
 А смачна дуже?
 Солдат. Знатная запеканочка! Дай бог здоровье тому, кто ее смастерил.

Михайло хочет пить. Жена удерживает его.

Тетяна. Перехрести перше.
 Михайло *(к солдату)*. А можна перехрестити?
 Солдат. Не только можно, да и должно.
 Михайло *(крестит и выпивает разом, после делает вид удивления и удовольствия)*. А!!!
 Солдат. Какова?
 Михайло. Та я зроду не пив такої міцної.
 А налий ще!
 Солдат. Погоди, хозяйку прежде попотчую.
(Наливает).
 Тетяна. Я горілки не п'ю, а чарівної і подавно.
 Михайло. Та хоть покоштуй, щоб знала, який смак.

Тетяна. Далєбі, боюся. Може, се така, — як вип'єш, то...

Солдат. Пей, не бось! Право, добрая водка.

Тетяна отвєдываєт — морщится, вздрагиваєт и ставит на стол.

Солдат. Ин поднеси нам, хозяйошка.

Тетяна *(с досадою)*. От, не видали, буду їх частовати!.. Вип'єте, коли схочете, й самі.

Солдат. Экая спесивая! *(В сторону)*. Будешь поговорчивее. *(Выпивает и после подносит хозяйину)*.

Михайло *(уже навеселе)*. Служивий! Чи твоє рушниця стріля?

Солдат. Простачина. Зачем же солдату и ружье, ежели оно будет неисправно? Да тебе на что это?

Михайло. Бо і я умію мітко стріляти.

Солдат. Где тебе стрелять! *(Наливает и подает хозяйину)*. Ну-тка, выстрели из этого ружья.

Михайло. Та то таки і з сього, а то й із твого хочеться стрельнути. *(Выпивает)*.

Солдат. Изволь. *(Наливает и пьет)*. Давай я заряджу. *(Вынимает из сумки патрон и заряжает ружье)*.

Михайло. Жінко! Знайди угля або крейди.

Тетяна. От чорт надав забаву! Вікна повибиваєте і стіни подираєте або двері.

Солдат. Не бось, все цело будет. Подай-ка уголь.

Тетяна вынимаєт уголь и подаєт мужу.

Михайло. Де ж би намальовати ціль?

Солдат. Я знаю. *(Кладет ружье на столе, берет от Михайла уголь, идет к печи и на заслоне назначает точку и круг)*.

Тетяна *(приступя к столу)*. Ох, мені горе! Пропаде Финтик даром; і я без умислу буду виною його смерті... Що тут робити? *(Немного задумывается)*.

В это время Михайло возле солдата смотрит цель; Тетяна намазывает скорее огниво салом из свечи и кладет ружье по-прежнему.

Михайло. Добре так буде. *(Приходит к столу и берет ружье)*.

Солдат. Ладно! Становись здесь. Смотри ж, целься харашо.

Михайло. Та ну вже, не вчи, будь ласкав. *(Целится, после отставляет и говорит)*. Покойний панотець маленьким іще учив мене стріляти, і я, бувало, на льоту курей стріляю.

Солдат. Искусный же ты стрелок! Посмотрим теперь твою удаль.

Тетяна *(солдату)*. Ви бог зна що задумали: вночі і в хаті стріляти. Коли за трьома разами не вистрелить, то більше і не треба.

Михайло. За трьома разами! Та я за першим разом так торохну, що і горшки з полиці полетять.

Солдат. Слушай, хозяйин! Я скажу: раз, два, три, по слову «три» тотчас пали.

Михайло. Чую. *(Прицеливается)*.

Солдат. Раз... два... три!..

Михайло (*спускает курок — огня нет*). Що се за причина?

Тетяна смееся. Солдат хохочет.

Солдат. Прикладывайся. Пусть жена твоя говорит — раз, два...

Михайло. Добре. Кажы, жінко, раз, два, три. (*Прикладывается*).

Тетяна. Раз... два... три!

Михайло спускает курок — опять нет огня. Смех.

Михайло (*с негодованием*). Та ну-бо, москалю, к чорту! Се твоя штука. Нащо ти замовив ружже?

Солдат. Вот те на! Да мне какая нужда заговаривать ружье? Поддай-ка, подсыплю пороху на полку: авось выстрелит.

Тетяна (*к мужу*). Та не стріляй! Нехай воно тямиться! Бач, москаль не певний. Розірве рушницю, то поранить із нас кого або і вб'є.

Михайло. Не хочу, не хочу, не буду стріляти, мосьпан глузує з нас... (*Садится*). А їсти притьмом хочеться.

Солдат. Ех, кабы теперь подала хозяйка лавреничков! Этих, знаешь, треугольничков.

Михайло. Лавреничків! Який то у вас, москалів, язык луб'яний! Скільки меж нами вештаетесь, а й досі не вимовиш: вареників.

Солдат. Ну, вареников... Да что ты, Чупрун, об москалях так плохо думаешь? Да я как захочу, то по-хахлацки буду говорить не хуже тебя.

Михайло (*хладнокровно*). Диво! Може, і заспіваєш по-нашому?

Солдат. А почему ж и нет? Слушай в оба.

Михайло. Слухаю, слушаю. Прислухайся і ти, Тетяно!

Солдат (*поет*).

№ 6

Ой был, да нима, да поехал на мельницу,
Бедна моя головушка, адна дома осталась. (2)

Девчина мая, Переяславка,
Дай же мне поужинать, моя ласточка! (2)

Ох, я бедняжка, я ж не топыла,
За водою как пошла, ведры побыла. (2)

А дамов припомши — печку розвалила,
За то меня родимая чуть-чуть не ушибла. (2)

Михайло и Тетяна сильно хохочут долгое время. Солдат, на их глядя, тоже смееся и после говорит.

Солдат. Что ж вы смеесться? Разве худо спел? Михайло и Тетяна (*вместе*). Гарно, гарно, нічого сказати.

Михайло. Утяв до гапликів! (*Смеесться*).

Тетяна. Аж пальці знати. (*Смеесться*).

Михайло. Де ти так вивчився? Се диковина! Не можна й розпізнати, — таки немистенно по-нашому. (*Смеесться*).

Солдат. Да спой-ка ты, хахлач, хотя одну рускую песню. Ну, спой!.. Э, брат, стал!

Михайло. Вашу? А яку? Може, соколика, або кукушечку?.. Може, лапушку або кумушку? Може, рукавичку або підпоясочку? Убирайся з своїми піснями!.. Правду сказати, єсть що й переймати... Жінко! Заспівай же ти по-своєму ту пісню, що москаль співав. (*К солдату*). Сядь та послухай, як вона співа.

Тетяна. Добре, чоловіче, заспіваю:

№ 7

Ой був та нема, да поїхав до млина,
Бідна моя головонька, що я дома не була. (2)

Дівчино моя, ти ж моя мати,
Довго ж мені, моє серце, без тебе скучати? (2)

Дівчино моя, Переяслівко,
Дай мені вечеряти, моя ластівко! (2)

Я ж не топила, я ж не варила,
По воду пішла — відра побила. (2)

А додому пришла — піч розвалила.
За те мене моя мати трохи не побила. (2)

Михайло. А що? Яково?

Солдат. Ну, што и говорить! Вить вы — природные певцы. У нас пословица єсть: хахлы никуда не годятся, да голос у них харош.

Михайло. Нікуда не годяться? Ні, служивий, така ваша пословица нікуда тепер не годиться. Я тобі коротенько скажу: тепер уже не те, як дав-

но було, іскра дотепу розжевіралась. Ось заглянь у столицю, в одну і в другу, та заглянь в сенат, та кинься по міністрах, та тогді і говори — чи годяться наші-куди, чи ні?

Солдат. Спору нет, что понче и ваших много єсть заслужонных, способных и отличных людей даже и в армии, да пословица-то идет, вишь ты. Михайло. Пословица?.. Коли на те пішло, так і у нас єсть їх против москалів не трохи. Така, наприклад: з москалем знайся, а камінь за пазухою держи; од чого ж вона вийшла, сам розумний чоловік — догадаєшся.

Тетяна. Годі вам споритися. Тепер чи москаль, чи наш — все одно: всі одного батька, царя білого, діти. Тільки в тім і різниця, що одні дуже шпаркі, а другі смирні... Чоловіче! уже не рано, — може, час спати лягати?

Михайло. Та що-то і сон не бере, коли їсти хочеться.

Солдат. Да, с тощим брюхом плохой сон будет. Михайло. Хоть би ти, Тетяно, заспівала. Може б, на животі полегшало.

Солдат. В самом деле, спой, Танюша, что ни єсть.

Тетяна. Хіба московську, що мене одна дончиха вивчила.

Солдат. Ну-тка, ну, спой русскую; верно, так же споешь, как я вашу.

Михайло. Почуєш та й скажеш тогді, чи приїде тобі по нутру.

Солдат. А как эта песня начинается?

Тетяна. Больно сердцу...

С о л д а т. О! Эту и я знаю — начинай, хозяйка,
и я стану подпевать.

№ 8

Больно сердцу мила друга не иметь,
Скучно, грустно одиночкою сидеть.

Кто со мною час приятный разделит?
Кто слезою меня в горе подарит?

И цветочек лишь от дожжика цветет,
Так и сердце лишь занятием живет.

Где для сердца мила друга мне найтись?
Чувства перед кем души своей открыть?

Ах! Люблю я — но сказать того боюсь,
Без уверенности я любви страшусь.

И без слов любовь мне можно доказать,
Сердце знает, как и друга испытать;

Буду молча нежно друга я любить,
Буду молча радость, скуку с ним делить.

М и х а й л о. А що? Гарна пісня?

С о л д а т. Правда твоя; да и жена твоя славно
поет.

Т е т я н а. Не дуже і славно, а так, як ти співав
мельницю.

М и х а й л о. А їсти все-таки хочеться.

С о л д а т. Хочеш, хозяйка, я тебя выручу и на-
кормлю твоего мужа, тебя и себя?

М и х а й л о. Ану! ну! Яким би то способом?

С о л д а т. Каким способом! Вить я чародей! За-
хочу — прикажу, вот и кушанье будет на столе.

Т е т я н а. Цур йому! Може, страшно буде, або
і страва бог зна відкіль возьметься. *(К мужу)*. От
уже і ти — намігся їсти, мов мала дитина! *(Обо-
им)*. Лягали б спати, а я раненько встану та сні-
дати наварю вам.

М и х а й л о. Де те у бога снідання, а тут їсти
хочеться, аж живіт корчить.

С о л д а т. Дай волю, хозяйка, — вмиг будет ку-
шанье! *(Вынимает шомпол, делает разные взмахи,
после ставит Михаила и Татьяну вместе и говорит
им)*. Стойте смирно, не шевелитесь, зажмурьте
оба глаза и выговорите громко слова, какие ска-
жу: «Бердень, Бердень, Ладога моя!»

Хозяева повторяют и открывают глаза.

С о л д а т. Теперь объявляю вам, что жареная ку-
рыца и колбаса в каморке у вас спрятаны. Поди,
хозяин, сыщи и принеси сюда.

М и х а й л о. В яким же місці спрятана? Тепер
поночі, як її найдеш?

С о л д а т. Все вместе лежит под... Как бишь оно?
Сказывай, хозяйка, что у вас там есть?

Т е т я н а. Мало чого там есть у нас! Ну — куфа?

С о л д а т. Нет.

Т е т я н а. Діжка, корито, ночви, горшки, макітра,
поставець, гладуші, козубенька, кошник, діжа, під-
ситок, решето?

С о л д а т. Нет, нет!

Т е т я н а. Більше ж нема нічого.

М и х а й л о. А бодня?

С о л д а т. Да, да! В бодне или под бодней. Ступай скорей, хозяин, забирай кушанье и приноси сюда.

М и х а й л о (*чесет голову и показывает неохоту*). А чи не будетъ же воно страшно?

С о л д а т. Отчево страшно? Ступай смело, не бось!

М и х а й л о. Жінко, засвіти недогарок.

Тетяна зажигает огарок и отдает мужу, который, отходя, говорит.

Гляди ж, господá служивый! Як перелякаюсь, то не прогнівайся!

С о л д а т. Ступай, ступай! Да не съешь один колбасу!

Михайло со смешными ужимками уходит.

ЯВЛЕНИЕ 8

Солдат и Тетяна.

С о л д а т (*треплет по плечу Тетяну*). Ну, хозяйка, каков я чародей?

Т е т я н а. Великий!.. Но більше хитрий, настоящий москаль.

С о л д а т. Да и ты лукава. Зачем ты мне ужищать не дала?

Т е т я н а. А нащо ти такую бучу збив? Якби ти

ласково обійшовся зо мною, то я і наговодвала б тебе.

С о л д а т. Полно притворяться. Тебе досадно стало, что я помешал тебе...

Т е т я н а. Ти кривдиш мене, служивый. Правда, ти — сторонній чоловік, то, заставши мене одну з паничем і ввечері, вільно тобі помислити всяково; но якби ти знав мене лучше, то б лучше обо мні й думав. Не хватайся ніколи осуджати.

С о л д а т. Нет, моя милая, я ничего дурного о тебе не заключаю. Я узнал тебя; ты женщина хоть и молодая, но умная и честных правил. Самая робость твоя и торопливость доказали твою невинность. Положись на меня, я избавлю тебя от хлопот. В свете часто случается, что и добродетель кажется подозрительною.

Т е т я н а. Зо мною так тепер і трапилось, і бог тобі порука, що у мене і на умі не було...

С о л д а т. Верю, верю, милая. Я и бедного арестанта скоро выпущу.

Т е т я н а. Мені до його нужди мало. Його треба б проучити, щоб не ліз осою і не піддурьовав чужих жінок; він мені дуже надоїв.

С о л д а т. Изволь, проучу его путем и отважу подлипать к чужим жонам.

Т е т я н а. Ти, може, його скалічиш? Не надсади його бибехами.

С о л д а т. Не бось, я пользу сделаю ему, а не вред... Вот и муж твой идет.

ЯВЛЕНИЕ 9

Т е ж е и Михайло.

М и х а й л о (*громко за кулисами*). Одчини, жінко! Жінко, одчини.

Т е т я н а (*отворяя*). Що ти так галиш, неначе хто женеться за тобою.

М и х а й л о (*с досадою*). Женеться! Так що ж, що не женеться, так волос дибом становиться і здається, неначе за шивороти хто і ловить. Та й недогарок погас.

С о л д а т (*весело*). Ну, хозяин, все ли так было, как сказано?

М и х а й л о (*ставит принесенное на стол*). Адже бач, що все так було. Курка печена, ковбаса пряжена під боднею нашлися та іще, либонь, і в наших мисках... (*Подозрительно*). Жінко!!

Т е т я н а. От тобі й раз! Всі люди на однім базарі купують миски і в одних гончарів, то і миски однакові.

С о л д а т. Ты вздор замолел, хозяин. Я лучше знаю все это. Выпьем-ка по одной перед ужином. (*Наливает и пьет*). Здравствуй, хозяин!

М и х а й л о (*наливает и пьет*). Здорові були, господа служба!

Едят с солдатом колбасу.

М и х а й л о. Жінко, голубко, люба Тетясю! Чи нема чим запити смачної сеї ковбаси?

Т е т я н а. Чим же зап'єш? Хіба водою.

М и х а й л о (*повелительно*). Ні, не водою; а оста-

валась пляшка спотикачу. Піди ж принеси, коли не вичастовала ким.
Т е т я н а. Та єсть же. Кого б то я мала без тебе частовати. (*Уходит*).

ЯВЛЕНИЕ 10

Т е ж е, кроме Тетяны.

С о л д а т. У тебя жена добрая, хозяин.

М и х а й л о. Чи ти жартом так говориш, чи навспражки?

С о л д а т. Без шуток. Молода, пригожа и, кажется, тебя любит.

М и х а й л о. Хіба що молода і хороша — міша мене любити? Вона у мене добра й вірна жінка, тільки дуже жвава, жартлива і глузлива. Уже коли попадеться їй хоть трохи тюх-тюх-сердега, то такого і підніме на зубки і рада завести до того, хоть би сьому йолопові і ворсу нам'яли. Достается од неї деколи, як поприїжджають, от тим цвентюхам, канцелюжкам!.. Та й смішні-бо вони собі: такі необачні, такі легкодухі; всьому вірять, всьому дивуються, всього бояться.

С о л д а т. Однак к чужим жонам подлипать не бояться, словно как будто военные. Мне случалось их видеть храбрость при таких замашках.

М и х а й л о. Уже я за свою скажу, що не боюсь нічого.

С о л д а т. Бывает и на старуху проруха. Не потачь, хозяин: у каждого есть свои блохи.

М и х а й л о. Борони боже! Якби я свою підстеріг в чім, тут би їй і доклав воза.

ЯВЛЕНИЕ 11

Те же и Тетяна наливку ставит на стол.

Михайло. Ану, судир! Ось і я вас почастую гарним спотикачем. *(Наливаєт и подносить солдату)*.

Солдат *(выпивает)*. Вот славная наливочка! Кто ее делал?

Михайло. Жінка моя, Тетяна.

Тетяна. Я, я, ще із вишень свого садка. А москаль дума, що я нічого і не умію.

Михайло *(выпивая)*. Вона, вона. Се у мене клад — не жінка!

Солдат. Ты счастлив, хозяин: жена у тебя хараща и наливка не дурна. *(Наливаєт)*. За здоровье чарнобровой Татьяны. *(Пьет)*.

Михайло *(наливает)*. Здорова, моя рибко, моя перепілко! *(Пьет)*.

Тетяна *(наливает)*. Спасибі! За здоров'я москаля-чарівника *(Отведывает и отдает мужу)*.

Михайло. Здорові були, мосьпане чарівник!

Солдат *(наливши)*. Благодарствую те, завидная парочка! *(Пьет)*.

Михайло. Що уже моя Тетяна, то чорнобрива, кохана! *(Поет)*.

№ 9

З того часу, як женивсь,

Я ніколи не журивсь.

Ой чук, Тетяна,

Чорноброва, кохана.

За Тетяну сто кін дав,

Бо Тетяну сподобав.

Ой чук... и проч.

За Марусю п'ятака,
Бо Маруся не така.

Ой чук... и проч.

Я веселій і здоров
Од Тетяниних бров.

Ой чук... и проч.

Як Тетяна засміється,

В душі радість оддається.

Ой чук... и проч.

Солдат. Ай, хозяин! Да ты, брат, хват!
Тетяна. А ти думав, що у мене чоловік аби-
який? Не бійсь, себе не видасть. *(Поет)*.

№ 10

Будь у мене мужичок з кулачок,

А таки я мужикова жінка.

Я за його захилось, захилось

Та нікого не боюсь, не боюсь. (2)

Ой до мене губерець підсипавсь

І любові добивавсь, добивавсь,

Я губерця любити не стала,—

Його трясаця напала, напала. (2)

«Молодице, чия ти, чия ти?

Пусти мене до хати, до хати».

«Піди к чорту, убирайсь, убирайсь,

Коло воріт не шатайсь, не шатайсь!» (2)

Михайло. Воно так, вашеці проше, сучка санчата замчала, у нас ремінця за личко не виміняеш.

Тетяна. От тепер час уже спати лягати.

Солдат. А я поразмялся так, что и сон прошел. Хотите ли, хозяйева, я вас потешу?

Михайло. Потіш... та чим же і як?

Тетяна. Та годі вам утішатись: час спати.

Солдат. Успеешь, хозяйка, выпататься. Хотите ли, я покажу вам старшова, с которым все делаю?

Михайло. Старшого? Се б того, що греблі рве?

Тетяна. Цур йому! Се б того, що не при хаті згадуючи?.. (Плюет).

Солдат. Ну, да что ж! Вить беды никакой не будет, ни страха. Он явится в человеческом виде, когда хотите.

Михайло. В чоловічеськом? Якого ж чоловіка?

Солдат. Какого хотите.

Все молчат.

Тетяна. Знаєш, чоловіче, що? Нехай явиться таким, як я знаю і скажу москалеві. Побачимо, чи докаже.

Михайло. Добре, кажи, говори.

Солдат. Изволь, сказывай, в каком хочешь образе видеть.

Тетяна. Нехай твій старший покажется паничем Финтиком, що в нашім селі проживає, та щоб і в такій одежі, яку він носить.

Солдат. Да платья-то, думаю, много есть у него. Так в каком прикажешь его представить?

Михайло. В такім, яке носив сьогодні.

Солдат. Изволь.

Михайло (жене). Я не вірю москалеві: він хваста.

В сие время солдат берет уголь и вынимает шомпол, расставляет мужа и жену по сторонам сцены, очеркивает их кругами, завязывает платками глаза. Становится сам посреди сцены и спрашивает важным тоном и переменным голосом.

Солдат. Откуда хотите, чтоб сатана в виде панича вышел?

Михайло (боязливо). Нехай жінка каже.

Тетяна. З-під припічка.

Михайло (в сторону). О, хитра з біса!

Солдат. Не робейте, не бойтесь ничего, не говорите ни слова, не отзывайтесь и с круга ни ногой не выступайте; а не то быть бедам.

Михайло. А з зав'язаними очима побачиш його?

Солдат. К повязке не дотрагивайтесь. Я сам сниму ее, как придет время.

Михайло. Господа служивий! Чи не можна, щоб сії потіхи не показовати? Мене циганський піт пронімає.

Солдат. Теперь уже поздно: все черти встревожились в аде. Стойте, не шевелитесь и слушайте. (Важно и с расстановкой).

Тара, бара,
Гала, бала,
Во всех углах
Трах-тарарах.

Из печнова дна
Вылезай, сатана!

При сих словах Михайло показываєт смешные кривлянья. Финтик вылазит из-под печки. Солдат ему помагаєт, заслоняєт печку. Ставонит на свое место и де-лаєт ему знак молчать, после подходит к жєне, раз-вязываєт глаза, после к мужу за тем же.

Михайло, увидя Финтика, показываєт знаки ужаса и изумления, Тетяна то же хочєт сдєлать, но неу-дачно притворяєтся.

Михайло (*опрравляется*). А можна, мосьпанє, з ним і побалакати?

Солдат. Нєльзя; голос єго сильнєє грома; когда заговорит, из глаз єго засверкают молнии, а из ушей дым пойдєт коромыслом. Ты не перенєшь такого ужаса.

Михайло. А жінка перенєсє?

Солдат. Нєт.

Тетяна. Нєправда, перенєсє. (*Выходит из кру-га и говорит к мужу*). Чоловічє! Москаль жарто-вав над тобою. Я тобі все тепєр розкажу. Сєй панич нє чорт, а настоящий Финтик, но своїми уми-слами походит на чорта.

Михайло. Як же то так? Чи ви мєнє справді морочитє, чи на глаз піднімаєтє? Я нічого тут нє розчовлу собі. А горілка, а вєчєр під боднєю?

Солдат смєєтєся.

Тетяна. Все то нє чари. Послухай: три пєділі уже тому, як панич сєй приїхав у наше сєло до своїх родичів і, дознавшись, що тєбє дома нєма,

начав до мєнє учащати. Я першє думала, що для того ходит, що нічого йому робити дома, аж ні; зачав мєнє говорити, що мєнє любит, що бєз мєнє йому скучно, щоб була я до його ласкава, що коли чоловіка дома нєма, то і другого нє грїх полюбити, бо так у свїті вєдєтєся. Такими й гїр-шими розказами так мєнє надоїв і осоруживсє, що і мєнє здумалось над ним глумитєся. Вчєра дав грошєй, щоб я вєчєрєю для його справила на сє-годня. Я купила горілки, курку і ковбасу; но іщє до вєчєрї приїшов москаль. Я рада була, що на Финтиків кошт погодуєтєся служивий. Но сєй слу-живий таку вєрємїю підняв, як чорт в лотоках. Я спровадила його спати голодного, но він, видно, нє спав і підслухав, як я Финтикові розказовала, дє сховала горілку і страву. Ти, як на тє, вєрнувєся з дороги. Москаль на хитрості піднявсє і удавав, мов він чарівник. От тобі всє правда; а ти знаєш, що я перед тобою нє брєшу і нє обманю тєбє. Михайло. Так ось воно як!.. Є! (*К солдату*). Господа служба! Так ти нє чарівник і панич сєй нє — дух святий з нами! Горілка і страва — нє од того, що нє при хаті згадуєчи? Га?

Солдат. Точно все так, как жєна тєбє перєска-зала. А притом я хоть и москаль, а ручаюсь тєбє, что жєна твоя, по всем моим замєчаниям, ника-кова шаловства с єтим фєртиком нє имєла.

Михайло. Та мєнє й самому здаєтєся, що од моєї жінки нє трєба б сподіватєся городяпського, вашєї прєшє, бєшкету. Та тепєр дивний свїт... Тетяна. Нє грїши, чоловічє! Хто прєступитєся, то той виля, як собака в човні. Погляди на мєнє

і на панича — і угадаєш, хто грішний, а хто праведний.

С о л д а т. Вот оправдание, которое и строгой кригсрехт уважил бы. Поступим с виновным по воинским артикулам.

Ф и н т и к. Прошу милосердия, пощады и прощения! *(Становится на колени и поет).*

№ 11

Помилуйте, вас прошу,
Єй-ей же, покаюсь!
І прельщатися чужим
По смерть задураюсь.

Я — бездельник, признаюсь,
І дурак письменний!
Я — пронира і крючок,
І хапун отменный...

Я спокутую гріхи
І, божусь, ісправлюсь,
І любить чужих жінок
По смерть не отважусь.

С о л д а т. Как же тебе поверить, когда ты крючок; тебе непременно нада сделать наказ на спине и на ребрах. *(Делает знаки руками).*

Ф и н т и к *(с испугом)*. Ой, ой! Умилосердитесь!

Т е т я н а *(к солдату)*. Не будьмо неумолимі для других, одним собі зазорного не прощаймо. *(К Финтику)*. Слухай! *(Поет)*.

№ 12

Треба б дати
Прочухана,
Щоб ти научився.

М и х а й л о. Як обманьовать жінок
В другий раз страшився. (2)

Т е т я н а. Ти за чванство,
За лукавство
І попався в сітку.

М и х а й л о. За те б треба дати хлосту
І сировадить к дідьку. (2)

Т е т я н а. Признавайся,
Оправдайся,
То не буде лиха.

М и х а й л о. Добрих людей не кусай
Явно ні з-під тиха. (2)

Ф и н т и к. О горе мне, грешнику сушу!
Ко оправданию ответа не имущу.
Како? и чем? могу вас ублажати?
Ей, от сего часа буду честно жити!

М и х а й л о. Гляди ж того! Встань та послухай сюда. Мені б треба більше всіх проученіє тобі дати, но я непотребство твоєї душі прощаю тобі, тільки обіщай нам ніколи не забувати, якого ти роду, почитати матір свою, поважати старших себе, не обіжати нікого, не підсипатись під чужих жінок, а мою Тетяну за тридєв'ять земель обіхадити; бо колись за се дадуть тобі березової припарки такої, що і правнучатам будеш заказовати.

С о л д а т. И небо с овчинку покажется.

Т е т я н а. І в могилі боляче буде.

Ф и н т и к. Милостивые благодетели! Ваше великодушье проникло в мою совесть. Она пробудилась и представляет мне докладный регистр моих бесчинств. Стыжусь моих злых окаяньств и сам себе кажусь презрительным как за дурные поступки противу моих родных, равно и противу всех людей. Теперь все силы употреблю доказать на деле мое исправление. Буду всем рассказывать сегодняшнее мое приключение и москаля-чаривника, дабы пример мой послужил ко исправлению всех и каждого.

С о л д а т. Поэтому правда, что шутка, к стати сделанная, больше делает иногда пользы, чем строгие наставления.

Х о р.

Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,
Щоб од бога не гріх,
Щоб і людям не в сміх. } (2)

Ф и н т и к. Всем теперь скажу я смело:
Впрок не пойдет злое дело,—
Хоть удасться в один раз —
Попадешься в инчий час. } (2)

В с е. Треба дружно з людьми жити...
и проч.

Т е т я н а. Паничі, остерегайтесь,
Не запальчиво влюбляйтесь,
Бо хто ласий до чужбин,
Той скоштує і дубин. } (2)

В с е. Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,
Щоб од бога не гріх,
Щоб і людям не в сміх. } (2)

ПІСНЯ НА НОВИЙ 1805 ГОД
ПАНУ НАШОМУ І БАТЬКУ
КНЯЗЮ ОЛЕКСІЮ БОРИСОВИЧУ
КУРАКІНУ

Гей, Орфею, небораче!
Де ти змандровав від нас?
Як би тільки ти, козаче,
Мні під сей згодився час!
Кажуть про тебе іздавна,
Що у тебе кобза гарна,
Кобза дивная така,
Що лиш забряжчиш руками,
То і гори з байраками
Стануть бити гонака.

Глянь, Орфею, глянь із неба,
Дай кобзури мні своєї,
Мні іграти пісню треба,
Пісню гарную на ней.
Треба голос подимати,
З Новим годом поздравляти
Пана любого того,

Що і паном бути уміє,
І, як батько, це жаліє
Живота для нас свого.

Олексію, любий пане!
Я про тебе річ начав,
Та боюсь, як слів не стане,
Щоб ти мні не накричав,
Бо я наперед признаюсь,
Що я з музами не знаюсь,
Тільки трохи чув про їх.
Та і музи лоб нагріють,
Поки проспівать успіють
Половину діл твоїх.

Я про те мовчати буду,
Що стьонжками скручен ти,
Що на тобі, мов на чуду,
Де не глянеш, все хрести;
Що нельзя зглянуть очами
На жупан твій за звіздами,
Як на сонце серед дни;
Що од стьонжок шия гнеться,
Що іззаду ключ човпеться,
Все, мабуть, се не бридня!

Не Чернігов, не Полтава
Сєє все тобі дала:
Знать, давно про тебе слава
В Пітенбурзі загула;
Знать, ти добре там туждався,
Не за пічкою валявся,

Що попав к царю під лад,
Знав і цар, з ким подружити,
На кого ярмо зложити,
Аж тепер і сам він рад.

Рад він, що ярмо ти тягнеш
Не гнучись, як добрий віл,
День і ніч від поту м'якнеш,
Робиш добре, скільки сил.
Рад сказати правду-матку,
Що крутенькую загадку
Нашим ти задав панам;
Бо щоб мали чисті душі,
Щоб держали строго уші,
Ти собою їх учинш сам.

І довіку не забуду,
Як я раз к тобі прийшов...
Ах, мій боже! скільки люду
Всякого я тут найшов!
Повні сіни, повна хата
Нашого набиті брата,
Аж нельзя пропхнуться мні,
А попів, кущів та панства,
І жидів, сього плюгавства,
Мов на ярмарку в Ромні.

Всі ж не з балами стояли,
Всі були по ділу тут,
Папіри в руках держали,
Хто багацько, хто лоскут;
Хто чолом бив на сусіда,

Хто на пана-людоїда,
А попросту — на суддю,
Що за цукор та за гроші
Ізробив суд нехороший,
Цілу розорив сем'ю.

І таких було доволі,
Що прохали на панів,
Що пани зо злої волі
Не дають орати нив;
Що козацькими землями,
Сінокосами, полями
Вередують, мов своїм.
Суд у правду не вникає,
За панами потакає,
Щоб було йому і їм.

Не прогнівайсь, Олексію,
На нескладну річ мою,
Що я говорити смію
Про писарню ще твою.
Раз мні бути там довелось...
Але ж скільки там човплюся
За столами писарів!
Там папірок тучі, тучі!
Писарів же кучі, кучі!
Мов в петрівку косарів.

Пишуть, пишуть та й несуться,
Щоб ти поглядів, чи так.
Треба ж тут тобі надуться,
Треба знать, підправить як,

Треба всякую папіру
Привести якраз до шпіру,
Підвести все під закон!
Ніколи борщу хльобнути,
Ніколи ж і всмак заснути,—
Ти забув про хліб, про сон.

А про жінку та про діти
Думати тобі коли?
Щоб обути, і одіти,
І не голодні були;
Ні, про се ти не згадаєш:
Жінку ти другую маєш,
Дочки, син тобою забуд.
Жінка у тебе — Полтава.
Син — Чернігов, честь же, слава —
Дочки, — от весь рід твій тут.

Мов тобі чернець від миру,
Одцуравсь ти од двора:
Знай в Полтаві мнеш папіру,
А додому не пора.
Що ж тобі із той Полтави,
Ти і так добився слави,
Та якої же — гай, гай, гай!
Опочинь же, пане, трохи,—
Ти уже притулав ноги,
Туває другий нехай.

Панство здай своє другому
І здоров'я не теряй,
Попильнуй під старість дому,

Бо у тебе вдома рай.
Там всі, як на батька діти,
Будуть на тебе глядіти,
Та й ще чи не лучш, мабуть:
Тут, по правді як сказати,
Всі тобі, як богу, раді,
Всі тебе, як бога ждуть.

Та біда моя, як бачу,
Сеї не по тобі совіт.
Ти таку свою удачу
І на той потягнеш світ.
Поки виб'єшся із сили,
Поки прийдеш до могили,
Будеш хлопцем для других.
Уродивсь ти на прояву,
Улюбився так у славу,
Як у дівчину жених.

Ну, коли ж ти такий, пане,
Що для слави лиш живеш,
То к тобі смерть не пристане,
Ти ніколи не умреш!
Хоть попи не забурмочуть,
Хоть бляти не захочуть
Вічну пам'ять по тобі,
То прохати їх не треба,
Бо і так під саме небо
Пам'ять ти зробив собі.

Сее не умре ніколи,
Що ти робиш всім добро,

Та і робиш з доброї волі,
Не за гроші і сrebro.
Скільки удовам ти бідним,
Скільки сиротам посліднім,
Скільки, скільки сліз утер!
Скільки взяв людей ти з гязі
І, як кажуть, аж у князі,
Аж у князі їх упер.

Не умре, хоть побожиться,
Слава не умре твоя;
Слава з тілом не ложиться
У могилу нічия.
Хоч же смерть к тобі прискаче,
Слави в землю не вшидряче:
Загуде вона як гром.
Тут і правда возьме силу,
Прийде на твою могилу
І напише так пером:

«Диво тут попи зробили,
Диво дивнеє із див.
В землю мертвеця зарили,
А мертвець той і ожив.
Бачся, добре заривали,
Бачся, грімко всі співали
Пам'ять вічну над ним;
Оглянулись небораки,
Аж князь Олексій Куракін
Все жив по ділам своїм».

Поки ж сіє диво буде,
Поживи хоть стільки ти,

Скільки жив, як кажуть люди,
В світі Мафтусал святій.
Будь здоров із Новим годом
І над нашим ще народом
Ще хоть трохи попануй!
Трохи!..— Ой, коли б багацько!
Бо ти наш і пан, і батько,
І на більше не здивуй!

ОДА САФО

Счастлив, кто близ тебя и о тебе вздыхает!
Кто сладостью твоих пленяется речей;
Кого приветствуешь улыбкою своей!
Бессмертных тот богов в блаженстве превышает.

Увижу лишь тебя, жар в теле ощущаю,
Палящий льется огонь по жилам всем моим;
Душа смущается, предавшись чувствам сим,
Язык немеет мой, и слова дар теряю.

Темнеет свет в глазах, слух ничему не внимлет,
Пот холодный на челе, бледнею — чуть дышу,
В смятении страшусь, в беспомощности дрожу.
И представляется, что смерть меня объемлет.

ЛИСТИ

1. До Я. I. ЛОБАНОВА-РОСТОВСЬКОГО

12 септля 1812 р., м. Горошин

Сиятельнейший князь, милостивый государь!

По препорученности Вашего сиятельства 10 числа сего месяца начал я прием козаков к сформированию 5-го козачьего полка; но по медленному сначала доставления козаков не так успешно делается, как бы хотелось. Впрочем, люди, принятые мною, хороши, стариков нет и очень молодых мало, большую частью поступают в казаки с удовольствием, охотно и без малейшего уныния; все с пиками, но много сабель есть, из кос переделанных. Есть с ружьями и пистолетами, но сие оружие в посредственной исправности; лошади небольшие, но к службе годные; одеяние все поное, но надобно будет привести в единообразие; в одних шапках не соблюдена мера, ибо одни довольно высокие, а у других низки, но все одинакого вида. Все силы употребляю, чтобы оправдать доверенность Вашего сиятельства и заслужить продолжение Ваших ко мне милостей.

Твердо уповаю на уверение Вашего сиятельства, что я только употреблен Вами для сформирования полка, а не для служения в оном. Я и по бедности моей, и по старости матери моей, которую поддерживать есть мой долг, никакой службы несть вне Полтавы не могу. Если должность моя надзирателя (при школе Приказа общественного призрения) заслуживает пред Вашим сиятельством какое одобрение, то оставление меня при оной будет знаком Ваших ко мне милостей; моя награда есть та, что я служу под начальством Вашего сиятельства и всегда в глазах Ваших. Не оставьте, Ваше сиятельство, моего положения без внимания.

С глубочайшим высокопочитанием и душевною приверженностию к особе Вашего сиятельства честь имею быть,

сиятельнейший князь милостивый государь,
Вашего сиятельства нижайшим слугой

Иван Котляревский

Августа 12 дня 1812 г.
м. Горошин

2. ДО Я. І. ЛОБАНОВА-РОСТОВСЬКОГО

20 септія 1812 р. м. Горошин

Его сиятельству господину мало-российскому генерал-губернатору и кавалеру,

формирующего 5-й конный козачий полк,
рапорт.

О успехе формирования 5-го козачьего полка честь имею Вашему сиятельству донести, что по сие число принято мною козаков с лошадьми 760 человек. Неспешность сия происходит не оттого, что я здесь нахожусь и делаю прием, но от некоторого доставления людей земским правительством: вчерашнего числа, вместо 14-го, мною назначенного, Миргородский повет успел прибыть к Горошину, а Кременчугский, хотя и на назначенное пришел число, т. е. 18-ое, однако с такими неисправностями и недостатками, что перебор и пересмотр всех вещей порознь делает великие затруднения; земский повета Кременчугского комиссар не обратил никакого внимания — не говоря на вооружение козаков, но на одежду и лошадиную сбрую; многие явились без положенных рубаш, сапогов, серых шаровар, в старых изношенных кафтанах, без платков для шеи, седла без потников, арчаки ломаные, отчего много * лошадей,

¹ Далі в першодруку слово пропущене.

даже узды с пеньковыми поводками; козаков большая часть без лядунок, без сабель. Все таковые недостатки и неисправности, хотя будут исправлены, но сие требует времени. Не имея у себя ни одного утвержденного от Вашего сиятельства офицера и унтер-офицера, чрезвычайно затрудняюсь, что не имею кому поручить в команду эскадроны, почему и не приступаю к их формированию до определения и прибытия офицеров. В рассуждении же скопления народа и совершенного недостатка подножного корму для лошадей нашел я нужным принятых козаков и к присяге на верность мною приведенных волостями отправить по ближайшим деревням; но не имея кому и волости поручить в команду, решился от Хорольского земского суда заседателя Щочки потребовать к себе всех в ближайших местах живущих отставных из военной службы, по прибытии коих, в числе семи человек, употребил их на временную услугу и, поруча в команды им козаков, отправил по ближайшим деревням, в четыре волости.

Осмеливаюсь Вашему сиятельству повторить донесение мое, что, за неимением офицеров, не могу приступить формировать эскадроны, хотя людей и лошадей имею таковых.

5-го козачьего полка начальник *Котляревский*

Августа 20 дня, Горошин

3. ДО Я. И. ЛОБАНОВА-РОСТОВСЬКОГО

27 сентября 1812 г., м. Горошин

Сиятельный князь, милостивый государь!

Наконец, 5-й конный козачий полк сформирован, одних только офицеров и унтер-офицеров недостает. Люди в полку очень хороши, лошади лучше посредственных, о амуниции хлопочу с датчиками, чтобы была в исправности, равно уравниваю шапки, полукафтаны и пики, коих одно древко без железа будет в 4 аршина; недоимки в людях и лошадях скоро не будет никакой. Не взвешивайте, Ваше сиятельство, за дерзость мою о представлении для разрешения о котлах. Я думаю, не одному мне покажется сия статья затруднительною; но¹ козакам артели иметь необходимо, а по сему и артельные деньги нужны и без котлов обойтись невозможно.

Обращаюсь с покорнейшею просьбою к Вашему сиятельству о присылке в 5-й козачий полк командира и об отпуске меня к моей должности. Сверх того, что я не имею никакого приготовления ни на службе, ни к походу, воспитанники остаются до сего времени без зимнего платья. По множеству забот Вашему сиятельству невозможно вспомнить об них; Полтавский приказ очень беспечен; у Григория Алексеевича также теперь множество занятий, а помощники мои исполнители только, и так бедные дети, до сего пользовавшиеся

¹ В першодруку тут описка: надруковано то.

отеческими Вашими попечениями, теперь оставленные без должного призрения, потерпеть могут. Сжальтесь над сими сиротами, Ваше сиятельство, и удостойте их [и] меня взаимного Вашего внимания и благоволения.

С глубоким высокопочтанием и душевною преданностью к особе Вашего сиятельства имею честь быть,

милостивый государь,

Вашего сиятельства нижайшим слугою

Иван Котляревский

Августа 27 дня 1812 г.

м. Горошин

4. ДО А. А. ТРОЩИНСЬКОГО

23 грудня 1816 р., Полтава

Ваше превосходительство
милостивый государь!

Из числа пансионеров, находящихся в Полтавском доме воспитания бедных, на иждивении его высокопревосходительства Дмитрия Прокофьевича, Александр Пирюцкий следующего 817-го года к 1-му июля окончит курс учения, преподававшего в здешней гимназии. И как уже пребывание его с того времени в сем Доме будет бесполезно, то я обязанностию поставляю заблаговременно донести о том Вашему превосходительству и предоставить распоряжению Вашему о будущем его жребии.

Пирюцкий, по способностям своим, дарованию,

природному уму и расторопности, достоин, чтобы усовершенствовать его науки. Но не менее того, по пылкости своей, самонадеянности и мечтательности требует за собою доброго присмотра. При сем прилагаю список и других пансионеров его высокопревосходительства с замечаниями о успехах в науках, о качествах и поведении, с предводительным донесением, что Василия фон Шлихтина по его возрасту полезнее было бы определить на службу, нежели оставлять продолжать науки. Он здесь только растет и теряет время, а к наукам он не прилепляется, да, кажется, и науки к нему не льнут.

С истинным высокопочтением и преданностью честь имею быть, милостивый государь,
Вашего превосходительства покорнейшим слугою

Иван Котляревский

Декабря 23 дня
1816 года
Полтава

5. ДО М. Г. РЕПНИНА

15 жовтня 1818 р., Полтава

Сиятельнейший князь, милостивый государь!

Письмо Вашего сиятельства, которым угодно было меня удостоить, и условие господина Анненкова о выкупе Щепкина я сему последнему показывал; он принял таковое Вашего сиятельства благодарение со слезами признательности и вечной благодарности.

Алексея Осиповича Имберха нет в Полтаве, и не знаю, где его искать, а потому и деньги остаются невысланными к Вашему сиятельству.

В ожидании разрешения о поездке в Чернигов я велел починять экипажи театральные. Сборы по театру здесь так малы, что жалованья за сентябрь не всем еще актерам выдано. В один вечер в театр пришли только четыре зрителя, взносу сделали 14 р., и я принужденным нашелся отказать в спектакле. Теперь еще у нас и погода прекрасная, хотя с холодным ветром; что же будет с нашим театром, когда сделается ненастье?.. Г. главный директор приезжал в Полтаву для получения 40 тыс. из казенной палаты за поставку сукна, но, не получив денег, отъехал обратно, не удостоив театра и посещением.

Г. Горбовский несколько дней уже болен (но не опасно), простудившись в бане у отца архимандрита.

Сего же числа выезжает из города г. генерал-адъютант граф Ламберт с супругой проездом в Одессу; в прочем в Полтаве все по-старому.

С глубочайшим высокопочитанием и вечной преданностью к особе Вашего сиятельства и проч.

Иван Котляревский

Октября 15 1818 г.
Полтава

6. ДО Ф. М. ГЛНКИ

28 жовтня 1821 р., Полтава

Милостивый государь
Федор Николаевич!

За особую честь поставляя себе избрание меня в почетные члены высочайше утвержденного Вольного общества любителей российской словесности, признательнейшую благодарность мою приношу всему достопочтенному Обществу и в особенности Вам, милостивый государь, за лестное для меня Ваше участие в сем деле.

Диплом на звание почетного члена, устав и список гг. членов Общества имел я честь получить от Василия Ивановича г-на Туманского. Желая быть полезным Обществу сколько силы мои позволяют, жертвую в пользу оногo 40 экз[емпляров] малороссийской «Энеиды», которую вслед за сим доставлю; Вас же, милостивый государь, покорнейше прошу быть ходатаем у Общества, не отвергнуть малого моего приношения.

Поручая себя покровительству Вашему и расположению, с отличным почтением и преданностью честь имею быть,
милостивый государь,
Вашим покорнейшим слугою

Иван Котляревский

Октября 28 дня
1821 года
Полтава

27 грудня 1821 р., Полтава

Милостивый государь Николай Иванович!

Вместе с почтеннейшим письмом Вашим получил я и лестнейший для меня отзыв от Общества. Ежели отрывки из продолжения «Энеиды» моей годятся для Соревнователя, то их можно иметь в продолжение целого года и более. Я сам чувствую, что есть много нескромности или вольности в «Энеиде»; по сему причиною С.-Петербургская цензура, не удержавшая меня на первых порах и пропустившая напечатать в 4-х частях довольно ощутительнейшую соль; впрочем, нет, кажется, ничего откровенного, а предоставляется догадке и толкам, что уже не моя беда.

Прилагаю при сем еще отрывок из 5-й части. Признаюсь перед Вами, что 5-я часть очень слаба и натянута; в ней случилась сухая материя, которую надобно было чем-нибудь размачивать; я как кончил ее, то перекрестился. Что же касается до 6-й, то будет чем полюбоваться.

Я сам согласен с Вашей мыслью, что ежели печатать «Энеиду», то печатать все 6 частей вместе. Но какую бы суммою был я доволен, если бы книгопродавцы предложили мне за напечатание в их пользу, сего решительно сказать не могу. Признаюсь перед Вами, со всею откровенностию и чистосердечием земляка, что, не бывши никогда в сделке с книгопродавцами, не знаю, как с ними выгод-

нее для себя поступить, а еще более не знаю, какую цену «Энеиде» положить. Если б я знал, что не причиною Вам беспокойства и обременения, то усерднейше прошу Вас переговорить с сими господами и узнать от них, какою бы суммой почтили малорос[сийскую] «Энеиду» и на каких условиях, и меня почтить Вашим уведомлением.

Я даже согласен уступить «Энеиду» в вечное и в потомственное наследие того, кто захочет ее иметь, но срок на с[ем] лет длиннее кажется моего века, а мне не иначе можно по моим обстоятельствам согласиться как на три или четыре года, и то когда кто приобретет «Энеиду» в вечность. Для меня в особенности было бы приятно и чувствительно, если бы Вы были посредником сбыть с рук моих «Энеиду»; Вы чрез сие сделаетесь моим благотворителем, и я Вашим пособием вкусил бы плоды двадцатилетнего моего терпения и посильных трудов. Не откажитесь, если можно, одолжите меня вечно.

Есть у меня и песенки малороссийские из сочиненной мною оперы «Полтавка», принятой довольно хорошо в Полтав[ской], Чернигов[ской] и Харьковской губерниях. Ежели в журнал входят и песни, то я мог бы Вам доставить их даже с нотами для фортепиано; ибо у нас и виртуозы есть на сем инструменте и композиторы; не оставьте меня уведомить о сем.

Жаль, что «Словарь» малороссийский уснул, — но сон не смерть. Я над малор[оссийской] «Энеидою» 26 лет баюшки баю, а надеюсь, что воскреснет, или, потерявши терпение, пошлю ее в огонь

вечный. Ежели «Энеида» моя значит что-нибудь, то всеожжение ее будет еще значительнее.

С истинным почтением и душевною к Вам преданностию имею честь быть,

милостивый государь,

Вашим покорнейшим слугою

Иван Котляревский

27 декабря

1821

Полтава

8. ДО Т. Ф. ВИСОЧИНА

16 вересня 1826 р., Полтава

Милостивый государь

Трофим Федорович!

Родной дядя мой, жительствовавший [в] Таврической губернии в городе Алешках и уже умерший, губернский секретарь Михайло Жуковский, учиненным при жизни своей настоящего года июля в 21-й день духовным завещанием распределил благоприобретенный им собственный его капитал в долгах, на поименованных в том завещании лицах состоящий, назначил по взыскании долгов мне тысячу рублей и распорядиться¹ о сем, а равно и о прочем к исполнению воли его, предоставил Вам. По поводу сего я покорнейше Вас, милостивый государь, прошу: распорядясь по сделанному Вам от покойного дяди моего поручению о взы-

¹ В автографі помилково написано — распорядился.

скании с должников его значащейся в духовном завещании суммы, доставить из оной ко мне определенные тысячу рублей и оные переслать через почту в Полтаву на мое имя. Прошения по настоящему предмету, куда надобность укажет, подавать за Вашим подписом и по оным доходить разрешений. Одним словом, действовать точно так, как бы от самого меня зависело. В чем уполномочиваю Вас, верю, и что Вы по сему законно и к пользе моей учините, я спорить и прекословить не буду.

С истинным моим к Вам почтением

Сентября 16¹

1826 года

Сие верящее письмо принадлежит господину титулярному советнику Высочину.

пребываю,
милостивый государь,
Вашим покорнейшим
слугою *Иван сын Петров Котляревский*, отставной майор и кавалер, жительствующий в губернском городе Полтаве.

¹ Замість 16 було 3. Виправлено рукою Котляревського.

9. ДО Т. Ф. ВИСОЧИНА

В Алешк[и] к Высочину.
Сентябр[я] 17 дня 1826.
[Полтава].

Милост[ивый] государь
Трофим Федорович!

На почтенное письмо Ваше, от 24-го июля сего года ко мне писанное, сим имею честь Вас известить: что хоть покойный Михаил Леонтьевич Жуковский был родной по матери моей дядя мне, следовательно, ближайший родственник мой и я природный наследник всего его движимого имущества и оставшихся денег, но, сохраняя в ненарушимости волю умершего, не вхожу ни в какие притязания, но в рассуждении духовной на завладение движимостию предоставляю все одеяние, сундучок с вещами и другие по хозяйству должствующие быть вещи получить Вам без всякого от кого-либо прекословия и ними пользоваться с уговором, чтобы Вы взялись взыскать завещанную мне по духовной тысячу рублей денег и прислать их мне в Полтаву. Из духовной видно, что покойник к Вам одному доверенность имел и почитал Вас за лучшего своего приятеля, следовательно, в 7-м пункте духовной он Вас назначил исполнителем всей духовной. Но мысль покойника выражена неясно в духовной, кем быть. Я Вас покорнейше прошу похлопотать об отказанных мне тысяче рублях, взыскать с должников, кои должны быть Вам известны, для чего при сем препровождаю

и верящее письмо, да я думаю, что и расписки и другие бумаги покойника поступили к Вам, следовательно, никому не с руки одолжить меня, как Вам. Ежели деньги, принадлежащие мне тысячу рублей, ко мне пришлете и Вам нужен будет для получения движимости покойника какой вид, то я Вам пришлю от себя...¹ право на сие и от собственного моего права на получение вещей, сундучка и кой-чего другого, о чем доставите мне реестр, откажусь.

Я надеюсь, что Вы на сей отзыв почтите меня обстоятельным ответом, удовлетворительным взаимным и подробным нашим выгодам.

В ожидании чего с истинным моим к Вам почтением и преданностию имею честь быть,
милостивый государь...

10. ДО I. I. МАИЖОСА
Кінець 1828 — початок 1829 р., Полтава

Г-ну полтавскому полицмейстеру
Ивану Ивановичу Майжосу
от отставного майора Котляревского

Объявление

Содержатель странствующей труппы, иностранец Иван Штейн, разъезжая по ярмаркам, бывавшим в разных городах разных губерний, с подвижною своею труппою, играет на театрах сочи-

¹ Слово нерозбірливе.

ненную мною в 1819-м году малороссийскую оперу в двух действиях под названием «Полтавка» без моего согласия и позволения.

Мне неизвестно, как и откуда он ее достал, по я удостоверен в том, что он пользуется непозволительно чужим добром, а моя опера Штейном не благоприобретена. В Уставе о цензуре, высочайше утвержденном апреля в 22-й день 1828 года в положении о правах Сочинителей в § 1-ом сказано: «Каждый сочинитель или переводчик книги имеет исключительное право пользоваться во всю свою жизнь изданием и продажей оной по своему усмотрению как и имуществом благоприобретенным».

Следовательно, содержатель труппы Штейн, непозволительным образом получивши мою оперу и играя ее на театрах без моего позволения, лишает меня тех выгод, кои собственность моя могла бы мне доставлять. Таковой поступок Штейна, кроме того, что бессовестный, есть противозаконный и достоин преследования правительства.

Чтобы остановить содержателя труппы иностранца Штейна от нанесения мне и на дальнейшее время явной обиды, покорнейше прошу Ваше высокоблагородие оперу «Полтавку» и музыку к ней приказать, отобрав от Штейна, отдать мне. Обязать его роверсом, чтобы он ни на каком театре оперы «Полтавка» ни другого какого-либо моего сочинения не играл, и не выпустить его, Штейна, из Полтавы, покуда не разочтется со мною за представление в разных городах моей оперы около десяти лет.

11. ДО НАГЛЯДАЧА ПОЛТАВСЬКИХ ДУХОВНИХ ШКОЛ
ІЕРМОНАХА АВГУСТИНА

25 січня 1829 р., Полтава

Ваше высокопреподобие отец Августин,
милостивый государь!

Вследствие почтеннейшего вашего ко мне отзыва, последовавшего вследствие указа Полт[авской] духовной консистории по некоторым предметам бывшего Полт[авского] отделения Российского библейского общества, честь имею сим ваше высокопреподобие уведомить: казначеем и книгохранителем Полтав[ского] библейского отделения был я избран в 1819-м году, вступил в сие звание того же года в октябре месяце и принял св. книги и сумму денежную от губернского секретаря Мицкевича, отправлявшего тогда казначея должность. С того времени в продолжение лет до 1824 года были посылаемы годовые отчеты за книги и собиравшаяся сумма в Комитет Российского библейского общества каждогодно. По уничтожении Российского библейского общества подробный отчет о св. книгах и деньгах, как у меня, так и у других лиц, как-то: у гг. поветовых маршалов и комиссионеров, хранящихся, отправлен в том же 1824 году к секретарю отделения г-ну титулярному советнику Лантухову, в заведывании коего письменные дела находятся, — но в каком порядке, сие мне неизвестно. Находящиеся в Полт[авском] Успенском соборе под хорами в двух шкафах св. книги состоят под моим наблюдением, коих разного названья

717 экземпляров палицо. Ключи от шкафов хранятся у меня; суммы, библейскому отделению принадлежащей, есть 1066 [руб.] 35 коп. [серебром], которая также у меня хранится, не имея ничьих печатей.

Продажа книг сама собой удержалась от того, что желающие покупать книги не являются. Как до 1819-го года к библейскому отделению я не принадлежал, то лиц, управляющих сим отделением, совершенно не знаю, но кажется, что казначеем при открытии отделения был избран некто титулярный советник Левицкий.

С совершенным почтением и такою же преданностью имею честь быть, милостивый государь,
Вашего высокопреподобия

Генваря 15 дня 1829
Полтава

12. ДО Д. М. БАНТИША-КАМЕНСЬКОГО

Листопад — грудень 1829 р., Полтава

На 1-е: в Полтаве и в смежных городах слова «конь», «вол», «нож», «кот», «подол», «мост» и проч. произносят простолюдины: кінь, віл, ніж, кіт, поділ, міст и проч., но в сих же словах в других падежах единственного и множественного числа сохраняют о: воли, коня, моста, подоли и пр. В Черниговской же губернии произносят кувь, вул, нуж и проч.

На 2-е: песню «Ой біда чайці, чайці-небозі...» неизвестно, кто именно сочинил, но многие пола-

гают, что сочинил ее последний запорожский кошевой Калниш.

На 3-е: свитилки в Полт[авской] губернии держали в руке саблю с привязанной к ней лентою свечою, но, кажется, без цветов. Сабля сия означала звание девушки, ее державшей (виталки) при венчании в церкви, а дома эта сабля стояла в главном углу хаты (на покутье) чрез весь первый день свадьбы. Теперь весьма редко где сие употребляется.

На 4-е: молодая смотрит в дивень в день свадьбы во время обеда, ибо молодые за обедом ничего не едят и ложки их бывают связаны вместе красной лентой. Это тоже выходит из употребления.

На 5-е: в Полтавской губернии, за другие не знаю, молодой говорит: покидай батькові и проч. пред самым отвозом невесты в свой дом в первый день свадьбы перед вечером; при сей приговорке молодой, сидя верхом на лошади, объезжает кругом три раза воз, на котором сидит молодая и помахивает над ее головою плетью (малахаем); в нынешние времена едва ли это употребляется.

На 6-е: в Полт[авской] губернии брат молодой не расплетает косу, а, ставши в углу у дверей покутьи с кием (род булавы), из соломы сделанным, грозит убить молодого за то, что сей берет к себе сестру его, и показывает вид мстителя, пока молодой не умилостивит его несколькими шагами или пятаками. Это действие называется: брат продаст сестру. Сие бывает пред сборами к отъезду в дом молодого.

13. ДО И. И. СРЕЗНЕВСЬКОГО

12 июля 1837 г., Полтава

Сочиненные мною малороссийские оперы «Наталка Полтавка» и «Москаль-чаривник» поручаю для издания в свет, в каком будет нужно количестве экземпляров, титулярному советнику Измаилу Ивановичу Срезневскому.

Майор *Иван Петров сын Котляревский*

1837 года июля 12 дня
Полтава

14. ДО И. Т. ЛИСЕНКОВА

16 вересня 1837 г., Полтава

Милостивый государь мой, Иван Тимофеевич!

Уведомляю Вас, что я не имею у себя и четырех экземпляров той «Энеиды», которую я напечатал в 4-х частях; но я «Энеиду» кончил вполне до тех мест, как и *Виргилий* написал; она у меня в 6-ти частях переписана и исправлена, только печатать; если Вы намерены взять на себя печатать, то заплатите мне две тысячи рублей денег ассигнациями и 25 экземпляров для меня пришлите по отпечатании; а я Вам «Энеиду» пришлю и доверенность на напечатание, получивши от Вас половину денег. В «Энеиде» моей десятистрочных строф 730, а во всей заключается 188 или 190 листов . . . .¹. Сверх сего словарь ма . . . . .²,

¹ Дефект, вирізано.

² Дефект, вирізано.

изъясняющих значение русских слов; я почти отдаю Вам даром «Энеиду».

Печатать же Вам позволю только один завод, и то на хорошей бумаге и хорошими большими буквами, чисто, опрятно и исправно, не на обверточной бумаге, за цензуру не отвечаю, за корректуру не берусь.

Оперу мою «Наталку» я отдал другому напечатать, и ее у меня нет. Согласны ли Вы, или нет? Ежели согласны печатать «Энеиду», то на каких условиях, прошу зараз меня уведомить, а не то я могу отдать другому напечатать в Москве; в прочем с истинным моим к Вам почтением пребываю,

милостивый государь мой,
Вашим покорнейшим слугою¹

1837 года
сентября 16 дня
Полтава

¹ Дефект, вирізано (очевидно, Иван Котляревский).

ЖУРНАЛ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ
2-го КОРПУСА ВОЙСК ПОД КОМАНДОЮ
ГОСПОДИНА ГЕНЕРАЛА ОТ КАВАЛЕРИИ
И КАВАЛЕРА БАРОНА МЕЙЕНДОРФА

1806 года. Ноябрь

15 числа командующий корпусом прибыл с своим штатом в Дубоссары, где предположено было главным начальником войск, что генералом от кавалерии и кавалером Михельсоном, по наведении через реку Днестр моста, переправиться войскам на молдавскую сторону, но по прибытии в Дубоссары не только моста наведенного не найдено, но даже материалов к тому не заготовлено.

16-го. Бригадир Катаржи был послан в Бендеры к тамошнему паше Гассану о переговоре с ним для занятия российскими войсками крепости без кровопролития; в случае же сопротивления жители Бендер и военные люди будут приняты за неприятелей и поступлено с ними будет по праву войны.

18-го. Свиты его величества по квартирмистерской части полковник барон Клот был отправлен

от Дубоссар по дороге к Бендерам для положения на план дороги и селений, по оной лежащих.

Сего числа бригадир Катаржи возвратился из Бендер и донес командующему, что от пашы будут присланы чиновники для переговоров, на каком основании российские войска хотят занять крепость.

В течение сего времени сколько ни заботился командующий корпусом о наведении моста чрез Днестр, однако никакого успеха иметь было невозможно по причине, что никаких материалов заготовлено не было и что привоз их не ближе должен быть, как из Одессы ожидаем; в сем случае, чтобы не потерять времени и не дать чрез то опомниться паше от сделанных предложений, решился командующий войска и полковую артиллерию переправить чрез находящиеся при Дубоссарском карантине два небольшие парома и, невзирая на холодное время, ни на лед, идущий по реке Днестру, дал повеление генерал-майору Войнову начать переправу с завтрашнего числа.

19-го. 11-й егерский полк и 200 козаков 1-го Бугского полка переправлены чрез Днестр.

Сего числа пополудни прибыли два чиновника с переводчиком из Бендер в Дубоссары.

20-го. Турецкие чиновники были представлены командующему и заключено было, чтобы паша с решительным ответом прислал к командующему 22-го числа непременно, а между тем заготовлять провиант и фураж для войск в Бендерах.

Сего числа переправлен на другую сторону Днестра Новгородский мушкатерский полк.

Сего же числа отправились обратно турецкие чиновники в Бендеры, быв награждены от командующего подарками.

21-го. Стародубовский драгунский и Нашебургский мушкатерский полки переправлены на молдавскую сторону к Бендерам.

Сего же числа командующим приказано строить лестницы по причине делаемых турками отклонений о сдаче крепости.

Сего числа предписано генерал-лейтенанту Ротгофу переправиться со вверенным ему Нарвским мушкатерским полком за границу, у Дубоссарах же, и следовать в Кишинев, оставя команду в ближайших деревнях к Дубоссарам по правой стороне Днестра для печения хлебов и пересушки сухарей.

Сего числа переправился Донской козачий Платова 3-ий полк и назначен к Бендерам.

Главная квартира командующего назначена за Днестром в селении Телице расстоянием от Бендер в 25-ти верстах.

23-го. Командующий корпусом войск сего числа выехал с своим штатом из Дубоссар и, переправясь через Днестр при Дубоссарском карантине на пароме, того же дня прибыл в главную свою квартиру в селение Телицу.

Сего числа посланные от бендерского паши чиновники к командующему повстречались на дороге с ним между Креулень и Водславады и возвратились на ночь в Телицу.

24-го отдан был приказ войскам, состоящим из полков Стародубовского драгунского, мушкатер-

ского Новгородского, Нашебургского, 11-го егерского, козачьего Донского Платова 3-го и 1-го Бугского козачьего, выступить из Телицы и следовать к Бендерам и в занятии крепости поступить следующим образом:

Драгуны въезжают впереди и, проезжая скоро ворота, занимают улицы, имея перед собою стрелков; за ними скорым шагом идут егери, имея при каждом батальоне по одной пушке из Нашебургского полка; один батальон идет в Каушанские ворота, другой в Яские, а третий занимает те ворота, в которые вошел, не мешая, однако ж, другим чрез оные сходитьсь.

Новгородский полк, вошедши в город, посылает налево один батальон, а сей оставляет при каждой батарее одну роту; при каждой роте иметь должно несколько артиллеристов с одним фейерверкером, чтоб они поворотили пушки из батареи, какие можно, на город, а занявша батарею рота делает им в том помощь; восемь же рот идут направо и исполняют то же. Нашебургского полка один батальон с тремя пушками входит в город и следует к замку, поставя пушки противу ведущих ворот, другой батальон идет к низлежащим батареям и занимает оные, а третий батальон остается пред крепостью.

1-й Бугский козачий полк объезжает крепость по гласису и становится противу Каушанских ворот; Донского Платова 3-го полка 200 человек становятся против Яских ворот, а 300 человек против нижней батареи. Казаки сие исполняют, когда пехота займет вал и батареи. Войскам,

вошедшим в город, приказано жителям не только не делать обид или притеснений, но даже их не трогать вовсе и в разговор не вступать, а тем паче строжайше запрещено выходить из фрунту и входить в дома. Тем ротам, кои пойдут по валу, подтверждено, буди повстречают или застанут на батарее турок, таковых не бить и не выгонять, но задерживать, чтобы они не могли действовать. В прочем ожидать дальнейших повелений.

В 9 часов поутру двинулся корпус под предводительством самого командующего из селения Телицы и пошел по дороге прямо к Бендерам. Командующий имел при себе посланных от паша чиновников. Когда приближались к крепости, то паша выслал еще чиновника сказать командующему, что войска могут занять форштат, сколько в оном поместится, а остальные могут расположиться по ближайшим деревням, но крепости не занимать. Командующий, на сие не отвечая ничего и чиновника оставив при себе, приказал генерал-майору Войнову с Стародубовским драгунским полком и со 2-м батальоном 11-го егерского полка итти к Яским воротам и, пройдя оные, занять улицы и вал, что и исполнено с особливою скоростью и точностью, а сам командующий, пройдя с несколькими драгунами и батальоном егерей между крепости и форштатом со стороны Стамбульских ворот и видя, что ворота сии не заперты, въехал в крепость и приказал Новгородскому мушкатер[скому] полку занять вал и батареи, а Нашебургскому полку — нижние батареи, лежащие по Днестру, козачьи же полки заняли фор-

штат. Таким образом Бендерская крепость занята без всякого кровопролития. Паша о занятии оной тогда узнал, когда российские войска мгновенно заняли вал, батареи, улицы и ворота и везде, где нужно, учредили посты и караулы.

Сего числа командующий сделал нужные распоряжения в городе относительно полицейского порядка, внутренней безопасности и размещения полков по казармам в крепости и по квартирам на форштате.

25-го. Генерал-майор Войнов назначен отправлять должность коменданта в крепости.

Сего же числа послано к главнокомандующему донесение о занятии Бендер с испрошением разрешения о посылке части войск для занятия Кишли и Измаила.

26-го. Командующий требовал от Бендерского паша Гассана, чтобы обревизовать арсенал, на что паша отвечал, что русским союзникам и друзьям турков не должно иметь никакой претензии до арсенала, и командующий, для сохранения безопасности, а более, чтобы с татарами буджацкими, видности, а более, чтобы с татарами буджацкими, коих до 40 тысяч простираются, не сделано никакого положения, хотя уже переговоры и начаты, — принужден был оставить требование свое без дальнейшего настояния.

28-го числа было праздновано благополучное разрешение от бремени ея величества государыни императрицы рождением великой княжны Елисаветы, по случаю чего отправляемо было молебствие в греческой церкви на Бендерском форштате, а из крепости из 51 турецкой пушки было

выстрелено при пении многолетствия и все войска были в параде и производили беглый огонь.

30-го. Командующий, хотя и не входил в настоящее требование, чтобы взять крепость Бендерскую в совершенное овладение, однако ж за нужное сочтено, чтобы всех жителей и воинских людей, в крепости и на форштате живущих, переписать и арсенал обревизовав по поверхности, приставить к нему свой караул, что сего числа исполнено, жителей в крепости и на форштате найдено магометанского исповедания — 5981, да других наций и исповеданий — 1900, военных снарядов в крепости: пушек осадных на лафетах и без лафетов — 128, на лафетах полевых — 11, мортир — 10. Пороху до 2000 пудов, ядер разного калибра — 30 000, картечь вязаных — 300, картечь в жестянках — 600; ружейных пуль — 60 000, сабель и ружьев в ящиках трех сортов из каждого сорта по 100. Сверх сего шанцевого инструмента, лесу для лафетов и других разных материалов в большом количестве.

При сем случае командующий объявил туркам, чтобы они нимало не тревожились и не взирали бы с худой стороны на перепись, им сделанную, что сие есть порядок полиции, а караул при арсенале — взаимная безопасность. Командующий уверил их, что препятствия не будет им ни в отправлении религии, ни обычаев, торгу, промысла, рукоделия и чтобы они, почитая россиян своими защитниками, остались спокойными.

Декабрь

2-го декабря получено донесение от г-на генерал-лейтенанта Дюка де Ришелье, что соответственно повелению командующего 2-м корпусом укрепление Паланка и крепость Аккерман с 6 батальонами пехоты заняты ¹ ноября.

В течение прошедших дней после занятия крепости Бендер командующий корпусом, кроме учреждения внутреннего в крепости устройства и доставления войскам безнужного продовольствия, простирая свои виды на Измаил, великую имел заботу к преклонению буджацких татар к стороне России. Татарские начальники и почетнейшие в поколении были в колебании к принятию дружелюбно российских войск. Командующий корпусом предложил бригадиру Катаржи ехать в Татарию с адъютантом командующего штабс-капитаном Котляревским, взяв с собою переводчика, и убеждать татарских старшин к принятию миролюбивых предложений, обещая им дружбу и самые выгоды от российских войск, если они останутся признанными России и пребудут спокойными при переходе войск чрез их земли. Бригадир Катаржи и адъютант Котляревский, не дорожа собою для пользы своего отечества, без малейшего сомнения решились на предложение и, получив от командующего наставление, отправились в Татарию. Странствуя несколько дней по смутным жилищам варварского народа сего и переходя из де-

¹ Число в автографі не назначено.

ревни в деревню к старшинам и начальникам их, находили везде толпы вооруженных татар, собирающихся для советов насчет российского войска; татары, хотя знали по разнесшимся слухам, с какою добротою и приязнью обращаются войска российские в Бендерах и что, будучи властителями города, не входят ни в какое распоряжение противу обычая турков, а между тем от посланных услышав обещание дружелюбия, даже выгоды, что войска за все взимаемое у татар будут платить наличными деньгами, согласились малопомалу к преклонению на российскую сторону и первый уезд Орум-бет-оглу, в коем 76 деревень, послал к командующему чиновников с уверением от стороны начальников доброго к русским расположения и оставили аманата.

После сего уезд Оран-оглу, в котором 36 деревень, преклонился на нашу сторону и прислал аманата; за сим уезд Етысинской с 61 деревнею прислали чиновников и засвидетельствование преклонности своей к России и дали двух аманатов. Наконец уезд Измаильский с округами Киргизскою, Джембуламентскою и Киоилескою и Крелескою, в которых 32 деревни, преклонились и прислали аманата. К увенчанию же своей препорученности, с неожиданным успехом счастливой исполненной, прибыли отправленные на возвратном пути в Каушаны к тамошнему над татарами воеводе и сего убедили в знак верности своей к нашей стороне и преклонности к России прислать к командующему брата своего в залог. Таким образом сей варварский, жестокий и неверчивый

народ был благополучно преклонен к российской стороне и успокоен тогда, когда мог до 30 тысяч собрать вооруженного народа; одни татарские деревни, принадлежащие так называемой раи измаильской, кои числом семь, остались непреклонными.

8-е декабря. Командующий корпусом, решившись идти с войсками к Измаилу, писал г. генерал-лейтенанту Дюку де Ришелье отрядить из 13-й дивизии пять батальонов пехоты, один драгунский полк для замещения взятых из Бендер войск, а лейб-кирасирский ея величества назначить к занятю Кишинева.

9-го отдан был приказ войскам о приуготовлении в поход, в который имеют выступить из Бендер 11-го числа в Каушане; полки назначены к походу: Стародубовский драгунский, Новгородский мушкат[ерский], 11-й егерский, батарейная рота артиллерии, полурота конной Донской артиллерии, 50 пионеров и Донской козачий полк Платова 3-го.

Другой отряд войск, под командою генерал-майора Герарда из Кишинева, назначен также к выступлению 11-го числа в Каушане. Полки, сей отряд составляющие: Северский драгунский, Малороссийский гренадерский, два батальона Нарвского полка и 3-й Бугский козачий полк.

10-го числа генерал-майор Хитров назначен от командующего корпусом в Бендерах комендантом, и распоряжено так, чтобы 11-го числа рано при выступлении из крепости назначенных полков в поход заняли в то же самое время крепость другие войска, кои требуются от Дюка де Ришелье.

11-го числа, по выступлении войск из Бендер, в 10 часов пополудни, прибыл командующий, равно как и войска, в три часа пополудни в местечко Каушане, где жительство имеет татарский воевода Агасы: хотя намерение командующего не было здесь днвать, однако же по незаготовлению от татар разных нужных к продовольствию войска потребностей принужден был назначить войскам 12-е число иметь растах. К сему числу полки и отряды генерал-майора Герарда прибыли в Каушане, где корпус и соединился.

Сего же числа предписано генерал-майору Хитрову отправить во 2-й корпус Житомирский драгунский и Нашебургский мушкатерский полки и понтонную роту, лейб же кирасирский ея величества полк, назначенный было в Кишинев, повернуть в Бендеры.

12-го получено донесение от генерал-лейтенанта Заса, что 9 числа сего месяца российские войска заняли крепость Килию.

Сего числа командующий предписал генерал-лейтенанту Дюку де Ришелье, дабы воспользоваться обстоятельствами и благоприятствующею теплою погодою к споспешествованию видам и мероположениям командующего, находящуюся при Аккермане и Одессе флотилию выслал бы в Дунай, и чтобы сие исполнил генерал-лейтенант Дюк де Ришелье с возможною быстротою, дабы медлительностью не навелъ таких последствий, которые могут сделать великие в предприятиях помешательства.

Сего числа командующий разделил войска на

две колонны: первая колонна состояла из полков Стародубовского и Северского драгунских, Новгородского и Нарвского мушкатерских, 11-го егерского, полуроты конной Донской артиллерии, 50-ти пионеров и Донского козачьего Платова 3-го полка под командою генерал-майора Войнова. Вторая колонна под командою генерал-майора Герарда, в коей полки состояли: Житомирский драгунский, Малороссийский гренадерский, Нашебургский мушкатерский, батарейная рота артиллерии подполковника Бертье де ла Гарда, понтонная рота, остальная часть пионеров и 3-й Бугский козачий полк.

Командующий назначил свое пребывание при первой колонне.

Сим двум колоннам назначено идти разными дорогами: первая колонна имела свое направление от Каушан к Измаилу чрез татарские деревни Пеливань, Чабы, Докузь-бай, Карагурт и Челебе; вторая колонна — на Оймат, Кыслык, Мамбет, Казы-аджи, Ашага-шеши и Кошькунар.

13-го обе выступили в 6 часов по полуночи из Каушан: первая — до Пеливан, а вторая — до Оймата.

Сего числа главная квартира была в деревне Абаклы-джиба.

14-го войска выступили из Оймата и Абаклы-джиба и прибыли в Докузь-бай.

15-го войска имели квартиры в Карагурте. Отсюда командующий корпусом предписал второй колонны начальнику генерал-майору Герарду, чтобы он 16-го числа выступил с войсками из

селения Кошкунар и следовал в селение Челебе для соединения с первою колонною и составления корпуса, оставив в Кошкунаре весь обоз и партикулярные повозки. Подобное распоряжение сделано и в первой колонне и велено оставить в Карагурте весь обоз казенный и партикулярный при пристойном карауле; наполнив палаточные ящики сухарями с пропорцією круп, взять с собою для варения людям каш.

Сего числа генерал-майор Войнов откомандирован в полночь к деревне Челебе с полками Стародубовским драгунским, Донским Платова 3-го и одним батальоном егерей и полуротой конной артиллерии для преследования пегливанской шайки разбойников, которые, сделав наезд на оную деревню, грабили.

16-го из Карагурта войска выступили в 7 часов пополудни к деревне Челебе, в которую и прибыли в полдень. В сей деревне соединились вторая колонна с первой и генерал-майору Войнову даны еще к его передовому отряду Житомирский драгунский и 3-й Бугский козачий полки, с которыми он тотчас и отправился к Измаилу, состоящему от Челебе в 15-ти верстах.

Всему корпусу сделан в Челебе привал; деревня найдена разоренною и ограбленною; жителей часть увлечена разбойниками в Измаил, а часть разбежалась.

В час пополудни корпус выступил из Челебе и следовал к Измаилу.

Главнокомандующий со своею гаупт-квартирою поехал вперед и, подъезжая к Измаилу, услышаны

были пушечные из крепости выстрелы; они возвестили, что генерал-майор Войнов подступил под Измаил.

Главнокомандующий, прибывши к войскам, под Измаилом стоящим, увидел, что злодей Пегливан, находясь в корпусе, встречает российские войска неприязненно, производя сильную канонаду по войскам ядрами и бомбами.

Должно при сем упомянуть, что 14-го числа из селения Докузь-бая отправлен отставной прапорщик Голицын с прокламациею к жителям Измаила, чтобы они не противились и войска российские впустили бы в крепость для сбережения своих семейств, имения и своей жизни, на случай, ежели несогласием своим принудят русских брать крепость силою, но на то не получено никакого ответа из Измаила и в то время, когда войска подошли к крепости,— и посланный был задержан в крепости.

ДОДАТОК

М. О. Мороз

ЖИТТЄПИС І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

1769—1780

1769, серпень, 29¹. У місті Полтаві народився Іван Петрович Котляревський.

У метричній книзі Успенської соборної церкви м. Полтави за 1768—1789 рр. під датою «1769 год. Август» записано: «29. Крещен млд [младенец] Іоаннь сын Петра Котляревского. Восприемникъ Павель Маркевичъ» (*М. Бу ж и н с ь к и й. Метрика І. П. Котляревського.*— «Україна», 1926, кн. 5, стор. 70).

У рік народження І. Котляревського Полтава була повітовим містом Новоросійської губернії. В 1782 р. Полтаву відвідав Зуєв, у записках якого говориться: «Это небольшой городок с 1000 деревянных, низких, но чисто снаружи выбеленных домиков, из которых 2 или 3 каменных». У 1787 р. Полтаву відвідав граф Сегюр, французький посол

¹ Усі дати подаються за старим стилем.

при російському дворі, який супроводжував Катерину II в її подорожі по Півдні Росії. «Полтава,— пише Сегюр,— невеликої городок, худо украшений и мало населенный, не представляет вниманию ни одного замечательного здания». (И. Ф. Павловский. Полтава. Исторический очерк ее... Полтава, 1910, стор. XXI—XXII).

Будинок, в якому народився І. Котляревський, побудований у 1705 р. Він стояв на горі, звідкля відкривається чудовий краєвид на річку Ворсклу, зелені луки й ліси, близькі села. Недалеко була Успенська соборна церква міста Полтави.

У цьому будинку І. Котляревський прожив усе життя, у ньому й помер.

Пізніше дім кілька разів перебудовувався і переходив із рук в руки, оскільки близької рідні в І. Котляревського не було.

Батько І. Котляревського служив канцеляристом у Полтавському магістраті, а дід був дяконом Успенської соборної церкви в Полтаві.

Родина І. Котляревського була дуже незначних достатків, хоч батько посідав посаду, що в той час вважалася прибутковою. Хлопцеві «нередко приходилось... довольствоваться одним куском хлеба и ходить босиком; но живой и веселый нрав помогал ему переносить домашнюю нужду. С детских лет проявилась в нем охота к чтению и усидчивость в занятиях» (А. В. Терещенко. Иван Петрович Котляревский.— «Основа», 1861, кн. 2, стор. 164).

Початкову освіту І. Котляревський здобув у дяка, вивчаючи, згідно зі звичаєм того часу, церковнослов'янську граматику, часослов, псалтир. Усе це треба було зазубрювати, що супроводжувалося дошкульним способом примушування — «субіткою», про яку не раз пізніше згадував І. Котляревський у колі своїх друзів і знайомих.

1780—1789

1780, лютий, 13 — до літніх канікул 1789. І. Котляревський навчається у Полтавській семінарії (див.: Вл. П[архомен]ко. И. П. Котляревский — ученик Екатеринославской семинарии.— «Киевская старина», 1905, т. 90, кн. 7—8, стор. 46—47).

Семінарію в Полтаві відкрито 1779 року. За назвою місцевості вона іменувалася Полтавською, а за назвою єпархії — Словенською; з 1786 р., коли Словенська єпархія була перейменована в єпархію Катеринославську і Херсонеса Таврического, то й семінарія стала називатись Катеринославською. У 1793 р. семінарію переведено до Новомиргорода, а пізніше — до Катеринослава (И. Ф. Павловский. И. П. Котляревский. Биографический очерк с рисунками. Х., 1908, стор. 4).

У класі, в якому навчався І. Котляревський, у 1788 р. було 18 учнів, із них синів протопопів — 2, священників — 13, протодияконів — 1, дячків — 1 і різпочинців — 1. Цим одним був саме І. Котляревський (В. А. Биднов. Документы, относящиеся к истории Екатеринославской духовной семи-

нариш. Випуск I (до 1813 года). Екатеринослав, 1912, стор. 33).

І. Котляревський не закінчив навчання в семінарії, він вибув з останнього класу до закінчення курсу.

1789—1793

1789, липень, 1. І. Котляревський поступив на службу в штат Новоросійської губернської канцелярії, яка знаходилася в Полтаві.

1790, жовтень, 8. І. Котляревський одержує чин підканцеляриста.

1791, липень, 12. І. Котляревського переведено на посаду канцеляриста.

1793, вересень, 14. І. Котляревському надано чин губернського реєстратора.

Невідомо коли і з яких причин І. Котляревський покинув чиновницьку службу, в формулярних списках його служби ця дата не позначена.

1793¹. У паперах І. Котляревського зберігався документ, виданий у 1793 р. «уездным предводителем дворянства» про те, що І. Котляревський рахується у числі дворян Полтавського повіту.

¹ Події, не визначені місяцем і числом, подаються в кінці року.

«Род Котляревських належав к малоросійському шляхетству и в 1793 г. значился внесенным в шестую часть дворянской родословной книги Екатеринославского наместничества, иначе говоря, Новоросійской губернии» (*Русский биографический словарь. Кнаппе-Кюхельбекер. СПб., 1903, стор. 331*).

1793—1796

1793 (осінь ?) — 1796 (весна ?). І. Котляревський вчить поміщицьких дітей переважно в Золотоніському повіті на Полтавщині.

«Котляревский несколько времени занимался в частных помещичьих домах обучением и воспитанием детей... В этот период своей жизни, по словам современников его, бывал он на смотьбищах и играх народных и сам переодетый участвовал в них, прилежно вслушивался в народный говор, записывал песни и слова, изучал язык, нравы, обычаи, обряды, поверья, предания украинцев, как бы подготавливая себя к предстоящему труду; и действительно, из этой практической школы вынес он глубокое знание малорусского наречия и быта народного» (*С. Стеблин-Каминский. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 15—16*).

За спогадами С. Стебліна-Камінського, І. Котляревський в цей час вивчав польську мову.

Нещаслива любов (відмова поміщика видати за І. Котляревського свою вихованку) змусила покинути вчителювання.

1794. І. Котляревський почав працювати над поемою «Енеїда». Один з найдавніших рукописних списків твору, який звать Болховітінівським, має заголовок і дату: «Перецыганенная Енеида съ рускаго языка на малороссійській 1794-го года октября 11 ть дня».

Біограф І. Котляревського зазначає, що «в лета кипучей молодости Котляревский писал разные вирши на малорусском языке, которые или расходились по руках его приятелей, или оставались в его портфеле, но впоследствии все погибли» (*Н. Сементовский. Иван Петрович Котляревский.* — «Северная пчела», 1846, № 82, 15 апреля, стор. 327—328).

1796, квітень, 1. І. Котляревський став рядовим Сіверського карабінерського полку, дещо пізніше — кадетом кінноєгерського (драгунського). Сіверський карабінерський полк сформовано 1783 року на базі українських козацьких полків; деякий час він стояв на Полтавщині.

1796, липень, 11. І. Котляревського переведено в аудитори.

1798

Квітень, 9. І. Котляревського переведено у прапорщики.

1798. Вихід у світ «Енеїди» І. Котляревського. На титульній сторінці заголовок: «Енеида на малороссійській языкъ перелицованная И. Котля-

ревскимъ. Часть I. Съ дозволенія Санктпетербургской цензуры. Издвиеніемъ М. Парпуры. Въ Санктпетербургѣ, 1798 года».

На обкладинці заголовок: «Малороссійская Енеида въ трехъ частяхъ. Съ приобщеніемъ значенія малороссійскихъ словъ какъ содержащихся въ оной, такъ и весьма многихъ другихъ. Въ Санктпетербургѣ, 1798 года».

Заголовок титульної сторінки повторений перед кожною частиною зі зміною тільки цифри, що показує частину.

У кінці додано: «Собраніє малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Енеидѣ, и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедших в малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ или и коренныхъ россійскихъ, но не употребительныхъ».

Між заголовком і текстом першої частини на окремій сторінці присвята: «Любителямъ малороссійскаго слова усерднѣйше посвящается».

«Енеїда» вийшла, як вказано на титульній сторінці книжки, завдяки заходам багатого поміщика з Конотопа на Чернігівщині Максима Йосиповича Парпури, який народився у 1756 р., навчався в Медико-хірургічному інституті і пізніше служив у Медичній колегії в Петербурзі. Помер він 11 червня 1828 р.

Це була освічена людина, причетна до письменства. Він видав книгу Йоганна Антинга «Жизнь Суворова» і кілька медичних книг у перекладі з німецької мови.

Вийшла поема без відома її автора. М. Парпура мав один із тих списків, які ходили по руках.

І. Котляревський був невдоволений вчинком М. Парпури, що і відзначив у передмові до свого видання «Енеїди» (1809) та у строфі «Якусь особу мацапуру...», доданий до третьої частини поеми.

На основі глибокого вивчення життя і творчості І. Котляревського дослідники встановили, що М. Парпура виходив не з комерційних мотивів і що ініціатива видання «Енеїди» становить його заслугу перед українською літературою.

«Парпура с любовью отнесся к изданию «Энеиды», как один из любителей малороссийского слова. Он снабдил свое издание небольшим словарем к «Энеиде», первым по времени в новой малороссийской литературе. Впоследствии этим словарем воспользовался сам Котляревский, приложив его к своему изданию» (*П. Житецкий. «Энеида» Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века. К., 1900, стор. 166*).

Видання «Енеїди» 1798 року було ділом не одного тільки М. Парпури.

На примірнику поеми, що зберігається у Бібліотеці Академії наук СРСР у Ленінграді, є такий напис: «Императорской Российской Академии от издателя г. надворного советника и инспектора С.-Петербургского физиката Иосифа Кирилловича Каменецкого».

Й. Каменецький народився 30 березня 1754 р.

поблизу Стародуба Чернігівської губернії, помер 14 липня 1823 р. Після закінчення Чернігівської семінарії він учився в Петербурзькому медико-хірургічному інституті, лікарем став у 1780 р. 1798 року був призначений інспектором в Медичній колегії, де служив і М. Парпура.

Кошти на видання книги дав М. Парпура, а Й. Каменецький редагував текст поеми, склав словник, вичитував коректуру.

Присвята першого видання «Енеїди» — Любителямъ малороссійскаго слова у серднѣйше посвящается — говорить про те, що її видавець і редактор не гналися за прибутками, а піклувалися про українську літературу (*див.: М. С. Возняк. Класик нової української літератури. — «Жовтень», 1953, № 11, стор. 110*).

«Энеида» была принята в Малороссии с восторгом, все сословия читали ее, от грамотного крестьянина до богатого пана» (*В. Пассек. Котляревский и его «Энеида», издаваема в Харькове. — «Москвитянин», 1841, № 2—3, стор. 567*).

«Энеида» Котляревского была принята с восторгом не только в Малороссии, но и в России: она долго читалась и перечитывалась, читалась и простолюдинами-малороссами, узнавшими в героях себя и смеявшимися над собой.

Некоторые места из «Энеиды» повторяются наизусть многими украинцами; есть любители, знающие ее всю на память. Многие выражения приводятся вместо поговорок или изречений»

(А. В. Терещенко. Иван Петрович Котляревский.— «Основа», 1861, кн. 2, стор. 163—175).

«Комизм его «Энеиды» неподражаем,— везде дышит самая непринужденная сатира, блестящая неподдельною веселостью и остротами наблюдательного ума. Вся Украина читала «Энеиду» с восхищением. Легкость рассказа, верность красок, тонкие шутки были в полной мере новы, очаровательны. Списывая с природы, автор нигде не погрешил против истины; народность отражается в поэме, как в зеркале» (С. Стеблин-Каминский. Биография поэта Котляревского.— «Северная пчела», 1839, № 146).

1799

Січень, 8. І. Котляревського переведено у підпоручики.

Лютий, 5. І. Котляревського переведено у поручики.

(Лютий ?) І. Котляревського прикомандировано до інспектора Дністровської і Кримської інспекції генерала від кавалерії маркіза Дотішампа. Його ад'ютантом І. Котляревський був до початку російсько-турецької війни у 1806 р.

1802

Березень, 9. Полтава стає губернським містом і з того часу починає рости і набувати обличчя культурного центру.

[Кінець року?] І. Котляревський написав поезію «Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну».

Отже, перебуваючи на військовій службі, І. Котляревський не був відірваний від громадського та культурного життя Полтави.

«Пісня» довго поширювалась у рукописах. До наших днів дійшло кілька її списків. Уперше поезію надруковано в Галичині 1849 року в журналі «Пчола», № 16, стор. 241—247, який видавав Яків Головацький.

1805—1806

У ці роки складено «Словарь русских светских писателей» (надруковано значно пізніше), в якому вперше згадано І. Котляревського. Переказавши біографічні відомості, автор словника Є. Болховітінов зазначає: «Он известен в нашей словесности по одной небольшой, но единственной в своем роде книжке, содержащей в себе пародию трех песней «Энеиды», на малороссийский язык переложенную» (Митрополит Евгений. Словарь русских светских писателей, соотечественников и чужестранцев, писавших в России, том I. М., 1845, стор. 311).

1806

Лютий, 15. Складено «Список формулярный Северского драгунского полка о службе и досто-

инстве инспекторского адъютанта поручика Котляревского».

¹ Цього ж дня генерал маркіз Дотішамп видав І. Котляревському «Аттестат», у якому говориться про нього «как об офицере, исправлявшем свою должность и звание с отличною рачительностию и прилежанием и исполнявшем всякие возложенные на него препорученности с тою расторопностию и точностию, которая означает во всех частях хорошего офицера, достойного внимания начальства к его способностям» («*Киевская старина*», 1900, т. 71, кн. 12, стор. 334).

Квітень, 12. І. Котляревському надано чин штабс-капітана.

Напередодні російсько-турецької війни військові частини, які стояли на Полтавщині, увійшли до складу 2-го корпусу генерала від кавалерії І. А. Мейендорфа. І. Котляревського призначено ад'ютантом командуючого 2-го корпусу генерала Мейендорфа.

Листопад, 15 — *грудень*, 16. І. Котляревський писав «Журнал военных действий 2-го корпуса войск под командою господина генерала от кавалерии и кавалера барона Мейендорфа».

«Журнал» — це щоденні записи про пересування частин російської армії в перші місяці воєнної кампанії. Він обривається перед початком війни, яку Туреччина оголосила Росії 18 грудня 1806 р.

Листопад, 25. У рапорті генерала Мейендорфа читаємо: «При занятии города Бендер долгом поставлю в особенности рекомендовать... к награждению... и адъютанта моего штабс-капитана Котляревского за отличное исполнение своей должности» (А. Залашко. *Сторінки ратного життя*. — «Літературна Україна», 1963, 12.XI).

Грудень, початок. За дорученням командування І. Котляревський вирушив у райони, заселені буджацькими татарами, щоб схилити їх на сторону Росії.

Взяття фортеці Бендери відкрило армії шлях на південь. Командуючий російською армією наказав Мейендорфу виступити до Ізмаїла. 17 грудня 1806 р. відбулася битва за Ізмаїл. «Во время сего сражения отличившихся храбростью, мужеством и неустрашимостью рекомендую вашему высокопревосходительству для награждения... также находившихся при мне во все продолжение сражения Северского драгунского полка... адъютанта Котляревского... кои во время сражения посылаемы были от меня к войскам с повелением и невзирая на великие опасности под сильнейшими выстрелами всегда с точностью истинной ревности исполняли неустрашимо все порученности», — писав у рапорті Мейендорф.

З архівних документів довідуємося про перебування І. Котляревського у Валахії. Про це свідчать, зокрема, донесення, писані з Галаца (26 грудня 1806 року), Ясс, Бухареста. Перебування письменника у Валахії (тепер Румунія)

підтверджує і так званий «Маршрут от Галаца до Букореста», підписаний корпусним ад'ютантом І. Котляревським (*А. З а л а ш к о. Сторінки ратного життя.* — «Літературна Україна», 1963, 12.XI).

«В 1806 году по выступлении российских войск в пределы Молдавии и Бессарабии [І. Котляревський] был при взятии турецкой крепости Бендер, потом при крепости Измаиле и многих с турками сражениях с 17 декабря 1806 года, чрез всю кампанию 1807 года действительно находился» (*І. П. К о т л я р е в с ь к и й. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 104—105*).

1806. В журналі «Slavin», що його видавав у Празі Й. Добровський, у рубриці «Літературне листування» надруковано лист з Харкова, підписаний криптонімом А. St., такого змісту: «Малоросійською мовою появились частини «Енеїди» в формі травестії. Ви навіть не можете уявити собі її комічного характеру. Я б хотів звідти дещо перекласти для вашого «Slavin», але переклад мусить бути надрукований поряд з оригіналом».

Й. Добровський додав примітку: «Такі цінні матеріали з далеких країн будуть у моєму [журналі] «Slavin» дуже бажані» («Slavin», Prag, 1806, стор. 417—418).

1807

Січень, 10. І. Котляревського рескриптом Олександра І нагороджено орденом Анни третього ступеня за успішне виконання доручення «к склоне-

нию татар буджакских быть приверженными к России, у коих Вы, быв, подвергали жизнь свою опасности, но, наконец предупели достичь назначенной цели, убедив их присылать в стан наш в залог верности своих аманатов» (*Труды полтавской ученой архивной комиссии, вып. 13, 1915, стор. 136*).

Цього ж дня І. Котляревського переведено у Псковський драгунський полк, який перебував у місті Ліда тодішньої Литовської губернії. З невідомих причин він поїхав туди не одразу, а тільки наприкінці року.

Листопад, 3. В атестаті № 2093 генерала Мейендорфа говориться: «По указу его императорского величества дан сей находящемуся при мне адъютантом Север. драгун. полка шт.-капитану Котляревскому в том, что он, во все время нахождения его при мне, при похвальном своем поведении исправлял поручения мои по службе со всею усердностью и расторопностью. При вступлении войск корпуса, мне вверенного, прошлого 1806 г. в ноябре месяце в пределы Молдавии был при занятии Бендер. По приказанию моему с прочими чиновниками употребляем при покорении татар буджакских и за оказанные в сем случае подвиги, по представлению моему, пожалован всемилостивейше от государя императора орденом св. Анны 3-й степени; потом, того же года, декабря 17-го, когда пришли войска наши к крепости Измаильской и открыта была от неприятелей пушечная пальба с крепости, был послан с приказани-

ями к начальникам, где и отличил себя неустрашимостью, за что, по представлению моему по команде, получил всемилоостивейше от государя императора благодарность сего года, апреля 2; вторительно при крепости же Измаильской, когда она окружена была нами при вылазке неприятелей, послан был от меня также с приказаниями к начальникам и оказал в сем случае храбрость, за каковыя и рекомендован покойному генералу Михельсону, а потому, отдавая справедливость таковому исправному и усердному офицеру, сам свидетельствую» (*Труды полтавской ученой архивной комиссии*, вып. 13, 1915, стор. 136).

«За отличие во многих с турками сражениях всю кампанию 1807 года при крепости Измаиле удостоился два раза получить монарше благоволение» (*И. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 104—105*).

Грудень, 3. І. Котляревський виїхав із Ясс у місто Ліда тодішньої Литовської губернії, де перебував Псковський драгунський полк.

1806—1807

Біограф І. Котляревського С. Стеблін-Камінський описує зустріч задунайських козаків з автором «Енеїди» на основі розповіді, яку він чув з уст самого І. Котляревського.

«Когда он в кампанию с турками... переправ-

лялся на лодке чрез Дунай, то гребцами случились два запорожца; всматриваясь в черты лица Котляревского, тогда еще молодого офицера, они признали в нем малоросса и спросили его «прозвище» (фамилию). Ив. Петр. назвал себя; тогда оба гребца, переглянувшись, спросили его:

— Чи не той, що скомпонував «Енеїду»?

— Той самий.

— Так це ти, батьку наш! — вскричали, вероятно, грамотные козаки, бросились к ногам Котляревского и, целуя его руки, говорили: — Іди, батьку, до нас, ми тебе зробим старшим!» (*С. Стеблін-Камінський. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 17*).

Ця зустріч могла бути у 1807 році, коли колишні козаки Запорозької Січі, що подалися за Дунай під зверхність турецького султана, поверталися на батьківщину, щоб заселювати кубанські та чорноморські степи (див.: *О. Рябинин-Скляревський. Запорозька козаччина й І. П. Котляревський. — «Україна», 1926, кн. 2—3, стор. 159—163*).

1808

Січень, 23. І. Котляревський вийшов у відставку. «Із Псковского полка по прошению оставлен капитаном и с мундиром» (*И. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 104—105*).

У документі 1834 року І. Котляревський говорить, що у відставку він пішов у зв'язку з хворобою.

Червень, 16. І. Котляревський виїхав із містечка Ліда.

У документі за № 353, написаному в Ліді, вказано, що І. Котляревський «получил вид на жителство в Полтаве».

1808. Вихід у світ другого видання «Енеїди».

На титульній сторінці заголовок: «Енеїда на малоросійській языкъ перелиціованная И. Котляревскимъ. Изданіе второе. Въ Санкт-Петербургѣ, печатано въ типографіи Ивана Глазунова 1808 года».

Надруковано три перші частини з додатком словника та присвятою «Любителямъ малоросійскаго слова усерднѣйше посвящается», як і в першому виданні. Друге видання є копією першого видання 1798 року; навіть помилки у ньому ті самі.

Після відставки з армії І. Котляревський шукає службу «в обеих столицах». Але без зв'язків і протекції було важко її знайти. Зазнавши чимало прикрощів, без перспективи на успіх, повертається в Полтаву, де проживала його мати.

1809

Вихід у світ видання «Енеїди», здійсненого самим автором.

На титульній сторінці заголовок: «Виргиліева Энеїда на малоросійській языкъ преложенная И. Котляревскимъ. Вновь исправленная и дополненная противу прежнихъ изданій. Часть первая.

Санктпетербургъ, въ медицинскої типографіи, 1809 года».

На обкладинці заголовок: «Виргиліева Энеїда на малоросійській языкъ преложенная И. Котляревскимъ. Санктпетербургъ, въ медицинскої типографіи, 1809 года».

Заголовок титульної сторінки повторений перед текстом кожної з чотирьох частин зі зміною тільки цифри, що показує частину; на перших трьох зазначено: «Вновь исправленная и дополненная противу прежнихъ изданій».

На звороті титульної сторінки: «Съ дозволенія Санкт-петербургскаго цензурного комитета».

На третій сторінці присвята: «С. М. К...ю усерднѣйше посвящается сочинитель».

С. М. К...ю — Семен Михайлович Кочубей, полтавський губернський маршалок, коштом якого було здійснено це видання.

На сторінці п'ятій: «Увѣдомленіе» — передмова І. Котляревського, у якій говориться, що попередні видання «Енеїди» вийшли без його відома та згоди і що в них багато помилок. «Я решил ся исправить и дополнить прежде напечатанные три части и, присоединив четвертую, издать все вместе».

Наприкінці книжки: «Словарь малоросійскихъ словъ, содержащихся въ Энеїдѣ, и многихъ иныхъ, въ Малоросіи употребительныхъ, исправленный, умноженный и дополненный словами для четвертой части. Дополненіе къ малоросійскому словарю. Погрѣшности».

Червень, 3. І. Котляревського призначено наглядачем Полтавського будинку виховання дітей збіднілих дворян.

На цю посаду І. Котляревського запросив князь Я. І. Лобанов-Ростовський (1760—1831), «малоросійський генерал-губернатор», який знав і шанував автора «Енеїди».

Полтавський дім виховання дітей збіднілих дворян, заснований губернатором О. Б. Куракіним незадовго перед призначенням І. Котляревського наглядачем, був закритий 1841 р.

І. Котляревський дуже полюбив нову службу, хоч була вона оплачувана не дуже високо — 300 карбованців асигнаціями на рік. Він багато зробив для поліпшення побуту дітей. З його ініціативи вихованців одягнуто в уніформу, у вільні хвилини вони займалися військовими вправами, малюванням, танцями, для них відкрито лікарню.

«Котляревський оставил по себе память благотворительного и чистого человека. Он помещал бедных сирот в подведомственный ему дом; несчастных по чему-либо поддерживал пособиями или ходатайством за них и вообще был полезен своим влиянием. До сих пор (до 1861 року. — М. М.) многие хвалятся его благодетельным участием» (А. В. Терещенко. *Иван Петрович Котляревский*. — «Основа», 1861, кн. 2, стор. 169).

У Полтаві І. Котляревський мав досить широке коло знайомих, включаючи сюди й генерал-губернатора Я. І. Лобанова-Ростовського, в сім'ї якого,

за свідченням біографів, він був «своєю людиною». Їх еднала, головним чином, любов до театру. На аматорській сцені, організованій генерал-губернатором, І. Котляревський виступав багато разів, всім подобалося його виконання комічних ролей. У театрі здебільшого ставили п'єси Княжнина. І. Котляревський зокрема відзначився в «Сбитенщике» и «Кутерьме».

Серпень, 8. І. Котляревський виїздить з Полтави в Хорольський повіт у містечко Горошин, щоб з доручення генерал-губернатора почати формування 5-го козацького полку.

Серпень, 12. З Горошина І. Котляревський пише листа генерал-губернатору Я. І. Лобанову-Ростовському, в якому інформує його про хід формування полку і про всі труднощі, з тим пов'язані.

І. Котляревський нагадує в листі, що він «употреблен... для сформирования полка, а не для служения в оном. Я и по бедности моей и по старости матери моей, которую поддерживать есть мой долг, никакой службы несть вне Полтавы не могу. Если должность моя надзирателя (при школе Приказа общественного призрения) заслуживает пред Вашим сиятельством какое одобрение, то оставление меня при оной будет знаком Ваших ко мне милостей».

Серпень, 27. З Горошина І. Котляревський пише листа генерал-губернатору Я. І. Лобанову-Ростовському, в якому інформує його про сформування 5-го кінного козацького полку і просить прислати командира полку.

У «Формулярному списку» І. Котляревського записано: «...Употреблен был в 1812 году бывшим малороссийским генерал-губернатором князем Лобановым-Ростовским для формирования Полтавского 5-го конного козацкого полка и поручение сие исполнил с особою деятельностью так, что с половины августа, в какое время приступлено к формированию, — полк выступил в поход в надлежащей исправности наступившего потом месяца сентября, 2 числа» (*І. П. Котляревський й. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 104—105*).

1813

Травень, 1. За дорученням генерал-губернатора Я. І. Лобанова-Ростовського І. Котляревський їде до Дрездена, де в той час перебувало командування російської армії, щоб вручити пакет.

З відрядження І. Котляревський повернувся 3 червня.

Листопад, 11. За дорученням генерал-губернатора Я. І. Лобанова-Ростовського І. Котлярев-

184

ський їде до Петербурга. В службовому документі сказано, що метою подорожі є виконання різних доручень генерал-губернатора.

До Полтави І. Котляревський повернувся наприкінці грудня. До виконання своїх обов'язків у Полтавському будинку виховання приступив 29 грудня.

Під час перебування в Петербурзі І. Котляревський власноручно переписав трагедію І. Крилова «Трумф». На автографі дата: «Переписано в Санктпетербурге декабря 11 1813 г.».

1814

Серпень, 11. За дорученням генерал-губернатора Я. І. Лобанова-Ростовського І. Котляревський їде до Петербурга. 18 вересня він приступає до виконання своїх обов'язків у Полтавському будинку виховання.

1814. У книзі В. Сопикова «Опыт российской библиографии, или Полный российский словарь сочинений и переводов, напечатанных на славянском и российском языках, от начала заведения типографий до 1813 года. Часть вторая. А — Д» (СПб., 1814) на стор. 199 вміщено інформацію про видання «Енеїди» І. Котляревського 1808 року і замітку про неіснуюче видання 1803 року.

1814. У книзі Й. Добровського «Slovanka» (Прага, 1814) на стор. 209—210 надруковано замітку про «Енеїду» І. Котляревського видання 1809 року.

185

Квітень, 25. Генерал-губернатор Я. І. Лобанов-Ростовський у листі до І. Котляревського з Петербурга високо оцінює його заслуги по службі і зазначає, що тільки у зв'язку з відсутністю в столиці імператора не може винагородити його так, як на це він заслуговує.

1815. Польський історик і філолог Юрій Самуїл Бандтке у статті, вміщеній в журналі «*Rapieżnik Warszawski*» (лютий 1815 року) згадав рецензію на «Енеїду», надруковану у «Геттінгенській газеті».

Січень, 1. «В первый день наступившего нового года питомцы здешнего Дома воспитания бедных, под руководством надзирателя своего г. капитана Котляревского, давали спектакль в пользу потерпевших от пожара гор. Казани. Спектакль сей произвел всеобщее удовольствие в зрителях как удачным представлением, так и целью, для которой он был дан. Собранные при сем случае 350 рублей представлены к здешнему г. гражданскому губернатору для отправления по назначению» («*Северная почта или новая Санктпетербургская газета*», 1816, № 11).

Жовтень, 21. Губернатор Тутолмін написав лист, в якому йдеться про І. Котляревського як вихователя. «Надзирателя Дома воспитания бед-

ных Котляревского служба в настоящей должности с 3 июня 1810 г. продолжаемая совершенно отлично. Его усердными трудами и благоразумием доведено то заведение во всех отношениях до возможнейшей степени улучшения, блюдя самыми действительными мерами интерес казны как при всякой издержке, так и сбережением вещей; он столько же заботлив в содержании питомцев пищею и одеждою и в самом их образовании, словом, его, Котляревского, по заведению сему к пользе детей занятия соответствуют трудам истинно попечительного и расчетливого отца семейства, чем и обратил во всем здешнем крае внимание к оному заведению, доказываемое искательством многих отцов помещения детей их на пансионерские вакансии сверх штатного числа определением для бедных».

Лист адресований у Петербург, головнокомандуючому. Зберігається він у Полтавському літературно-меморіальному музеї І. Котляревського.

Жовтень. Складено «Формулярный список о службе надзирателя Полтавского дома воспитания бедных капитана и кавалера Ивана Петровича Котляревского».

Грудень, 23. І. Котляревський надіслав лист А. А. Трошинському, до якого додав «Отзыв» з характеристикою 11 учнів керованого ним учбового закладу.

На основі цих двох документів можемо судити про педагогічні погляди І. Котляревського, його глибокі спостереження, судження, індивідуальний

підхід до вихованців. Лист і «Отзів» говорять про значний педагогічний досвід І. Котляревського, а окремі висловлювання являють собою цілу систему його педагогічних поглядів на процес навчання.

1816. В інформації «О посещении г. Полтавы великим князем Николаем Павловичем» (згодом цар Микола I) сказано, що він «удостоил обещаний высокого покровительства своего... известного дарованиями своими автора *Виргилиевой Энеиды* наизнанку на малороссийском языке капитана Котляревского и изъявил желание иметь у себя два экземпляра оной» («Украинский вестник», 1816, № 7, стор. 93).

1817

Квітень, 8. І. Котляревський переклав оду Сапфо «Счастлив, кто близ тебя и о тебе вздыхает...».

І. Котляревський перекладав не з грецького тексту, а з французького вільного перекладу Буало.

Переклад І. Котляревського вперше надрукований в альманасі «Молодик на 1844 рік», Харків, 1843, стор. 279—280, з приміткою, що твір подав для опублікування Г. Сплітсер. У додатках до альманаху вміщено автограф останньої строфи і малюнок бандуриста. А. Кримський і В. Доманицький вважають, що рисунок бандуриста виконаний І. Котляревським.

Вересень. Полтаву відвідав Олександр І.

Жовтень, 5. За поданням князя М. Г. Рєпніна, який у 1816 р. став наступником Я. І. Лобанова-

Ростовського на посаді генерал-губернатора, цар нагородив І. Котляревського діамантовим перснем, надав чин майора і призначив пенсію.

Листопад, 2. Генерал-губернатор князь М. Г. Рєпнін повідомив «Приказ общественного призрения» про нагородження І. Котляревського: «Государь император... высочайше повелеть соизволил: наградить его чином майора, а сверх получаемого ныне им жалованья производить ему пансион по смерти по 500 рублей на год» (*Труды полтавской ученой архивной комиссии*, вып. 13, 1915, стор. 134).

1817. У статті анонімного автора під назвою «Харьковский театр» («Украинский вестник», 1817, № 8, стор. 366) говориться: «Читая в объявлении о представлении одного, я воображал увидеть что-нибудь похожее на несравненную малороссийскую «Енеиду».

1818

[*Початок року?*] Генерал-губернатор князь М. Г. Рєпнін запросив до Полтави театральну трупу І. Ф. Штейна з Харкова, в складі якої був молодий актор М. С. Щепкін.

Трупа Штейна в 1817 або на початку 1818 р. поділилась на дві. Краща частина артистів переїхала до Полтави. Цю частину трупи взяв під свою опіку М. Г. Рєпнін.

Театр у Полтаві існував і раніше. Однак «с при-
бытием труппы в Полтаву, как скоро начались
представления, город заметно оживился, начались
разговоры об артистах и спектаклях, и почти вез-
де стали толковать о театре» (*Т. С. Гриц.*
М. С. Щепкин. Летопись жизни и творчества. М.,
«Наука», 1966, стор. 45—46).

За свідченням брата М. С. Щепкіна А. С. Щеп-
кіна, «для управления... делами театра или для
сношения гг. артистов как с князем Репниным,
так и с начальством вообще назначен был со сто-
роны князя главным директором Иван Петрович
Котляревский, автор опер «Наталка Полтавка»,
«Москаль-чарівник» и переводчик «Энеиды» на
малороссийский язык в комическом роде.

Иван Петрович во все продолжение существо-
вания труппы в городе Полтаве аккуратно при-
сутствовал на всех почти репетициях и на всех
спектаклях. Он действительно много помогал ар-
тистам, особенно в домашнем устройстве. При его
содействии даны были многим из артистов казен-
ные очень удобные квартиры в большом здании,
находившемся близ театра. Кроме того, он много
помогал и там, где дело касалось сценических
представлений. Как скоро надобно было пере-
делать или изменить какое-нибудь место в пьесе,
он тотчас придумывал новые разговоры или вы-
ражения, которые вполне заменяли те неудоб-
ные места, особенно в стихах, он очень хорошо
владел версификацией...» (*А. С. Щепкин. Из*
записок о М. С. Щепкине.— «Театр», 1954, № 2,
стор. 151).

Травень. М. Репнін дозволяє І. Котляревському
влаштувати спектакль на користь М. Щепкіна.

Червень, 13. М. Репнін відряджає І. Котлярев-
ського в Кременчук для виконання різних дору-
чень. З поїздки І. Котляревський повернувся
26 червня.

Липень, 18—26. У Полтаві проведена підписка
з метою зібрати гроші для викупу М. С. Щепкіна
з кріпацтва. І. Котляревський підписався на
50 крб. 26 липня в Полтавському театрі відбувся
спектакль, збір з якого також пішов на викуп
М. С. Щепкіна.

Липень, 27. У Полтаві заходами М. Репніна від-
крито «Біблійне товариство».

І. Котляревський брав участь у діяльності цього
товариства, був його бібліотекарем. Книги збері-
галися в кафедральному соборі.

Липень. Оpubліковано працю Д. Н. Бантиша-
Каменського під назвою «Известия о благотвори-
тельных заведениях в городе Полтаве». У підроз-
ділі «Дом воспитания бедных» (стор. 190) при-
мітка: «Сие сведение доставлено мне от надзира-
теля Полтавского дома воспитания бедных Ивана
Петровича Котляревского, который с 1810 г. име-
ет начальство над сим заведением. И. Котлярев-
ский известен любителям нашей словесности
«Энеидою», весьма удачно им переложенною на
малорусский язык, но не многие знают, что сей

почтенний человек оставил воинскую службу единственно для успокоения престарелой своей матери». (*Журнал императорского человеколюбивого общества. СПб., 1818, № 9, ч. 5, стор. 185—190*).

Жовтень, 10. Лист М. Репніна І. Котляревському, в якому порушується справа викупу М. Щепкіна.

З листування М. Репніна з І. Котляревським видно, що автор «Енеїди» брав дуже активну участь у викупі М. Щепкіна з кріпацтва.

Жовтень, 15. Цим днем датований лист І. Котляревського до М. Репніна, в якому йдеться про викуп М. Щепкіна, діяльність театру тощо.

Листопад. Сумлінне ставлення І. Котляревського до своїх обов'язків наглядача Полтавського дому виховання дітей збіднілих дворян яскраво охарактеризував декабрист М. М. Новиков у листі до А. О. Нікітіна.

1818. І. Котляревський належав до масонської ложі «Любов до істини», створеної в Полтаві 1818 року М. М. Новиковим. Збори учасників масонської ложі відбувалися не тільки в Полтаві, а і в селі Писарівці — маєтку М. М. Новикова. В Полтавській масонській ложі І. Котляревський посідав посаду вітії, тобто виконував обов'язки оратора, красномовця.

1818. Згадка про «Енеїду» І. Котляревського в книзі О. Павловського «Грамматика малоросійського наречія», СПб., 1818.

Квітень, середина. Родина М. Щепкіна переїхала до Полтави. У зв'язку з цим М. Щепкін занотував: «Мы устроились помаленьку хозяйством. Брата, который взят был из уездного училища, вскорости поместили в гимназию по ходатайству Котляревского...» (*Записки актера Щепкина. В кн.: Щепкин. М., 1952, стор. 140*).

Травень, 1. За дорученням генерал-губернатора І. Котляревський поїхав у відрядження, але куди і коли повернувся — невідомо.

Грудень, 18. Полтавське губернське управління видало І. Котляревському «Открытый лист», яким його дім звільнявся від військового постюю.

1819. І. Котляревський написав п'єсу «Наталка Полтавка» і водевіль «Москаль-чарівник», які незабаром були поставлені на сцені Полтавського театру.

У Полтаві «Наталку Полтавку» ставили на основі особистого дозволу князя М. Репніна, не звертаючись до цензури. Роль виборного виконував М. Щепкін. Деякі біографи твердять, що цю роль І. Котляревський написав спеціально для нього. «Славний комик наш М. С. Щепкин обязан первым развитием своим влиянию Котляревского... Для него Котляревский создал роли Макогоненка и Чупруна, в которых Щепкин был неподражаемо хорош» (*С. Стеблин-Камен-*

ски й. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 27).

„[«Наталка Полтавка»] была принята с громким одобрением, а имя сочинителя повторялось с любовью не только во всей Малороссии, но и во многих местах Великороссии и в обеих столицах. Через несколько времени на Полтавском театре показался «Москаль-чаривник», также принятый с общею похвалою. Этот «Чаривник» замечателен еще как пьеса, в которой с полным блеском проявился талант народного артиста М. С. Щепкина. Многие в Полтаве помнят, как Щепкин, на бедном театре, приводил всех в восхищение. Раскрытием своих дарований в выполнении ролей из народной жизни он обязан Котляревскому, который видел в нем первоклассного артиста; предвидение его оправдалось» (А. В. Терещенко. Иван Петрович Котляревский.— «Основа», 1861, кн. 2, стор. 168).

«Ни одна повесть, ни одно какое-либо сочинение до сих пор не пришлось так по душе малороссиянам, как «Наталка» И. П. Котляревского; сотни списков ее ходят и теперь еще по всей Малороссии; народ усвоил себе песни, написанные Иваном Петровичем, и есть много таких лиц, которые знают наизусть всю оперу» (Н. Сементовски й. Иван Петрович Котляревский.— «Северная пчела», 1846, № 82, 15 апреля, стор. 327—328).

1820

Травень, 25. У листі до І. Котляревського, написаному цього дня, М. Репнін просить І. Котлярев-

ського залишитись на посаді керівника Полтавського театру.

Лист М. Репніна викликаний був або скаргою І. Котляревського, або чутками про деякі неполадки в Полтавському театрі, зокрема про недисциплінованість окремих акторів.

М. Репнін у листі зазначає, що всі прояви недисциплінованості він буде суворо карати, не зважаючи на талант актора. Далі М. Репнін запевняє І. Котляревського в своїй пошані та дружбі.

1821

Січень, 21. Перша вистава «Наталки Полтавки» в Харкові на бенефіс М. С. Щепкіна.

Постава п'єси ускладнювалася тим, що не було цензурного дозволу. Дозвіл М. Репніна поширювався тільки на Полтаву. Вихід знайшов Г. Квітка-Основ'яненко. Він порадив М. Щепкіну: «Назначьте какою-нибудь старинную пьесу, а перед самым днем бенефиса сошлитесь на нездоровье какого-нибудь актера и просите официально дать, за поспешностью, «Наталку Полтавку», пьесу, уже разрешенную для Полтавы» (Г. Данилевски й. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. X., 1866, стор. 189; А. Грин. М. С. Щепкин у Харкові.— «Прапор», 1959, № 10, стор. 89—97).

Серпень, 29. І. Котляревського, з уваги на «отличные познания его в науках и отечественной словесности», обрано почесним членом «Вольного

общества любителей российской словесности» (*«Соревнователь просвещения и благотворения»*, 1821, ч. 16, стор. 109; *Записки Исторично-філологічного відділу Української Академії наук*, кн. 4. К., 1923, стор. 236—237).

Жовтень, 28. У листі до Ф. М. Глінки І. Котляревський дякує за обрання почесним членом «Вольного общества любителей российской словесности», повідомляє про одержання диплома почесного члена, статуту та списку членів Товариства. А далі пише: «Желая быть полезным Обществу сколько силы мои позволяют, жертвую в пользу оногo 40 экз[емплярoв] малороссийской «Энеиды», которую вслед за сим доставлю».

У звіті Товариства за 1821 р. є згадка про одержання цих 40 примірників «Енеїди». Один із них призначався для бібліотеки Товариства, 39 — для продажу на користь «Вольного общества любителей российской словесности».

Листопад, 28. На засіданні «Вольного общества любителей российской словесности» було прочитано «отрывок из V части «Энеиды» на малоросійском языке: Эней посещает Эвандра, царя Аркадии, и приглашает его к союзу против латинцев». В списках членів І. П. Котляревський завжди значився у графі «отсутствующих» (*В. Базанов. Вольное общество любителей российской словесности. Петрозаводск, 1948, стор. 367*).

Цей уривок з V частини «Енеїди» був надрукований в органі Товариства журналі «Соревнова-

тель просвещения и благотворения» (1822, ч. 17, кн. 1, стор. 98—102) з такою приміткою: «[Отрывок] доставлен в Общество известным сочинителем оной И. П. Котляревским. Сообщаем его читателям журнала, надеясь, что доставим удовольствие любителям сего произведения, исполненного необыкновенной веселости, остроумия и во многих отношениях весьма оригинального. Они, вероятно, порадуются, узнав, что г. Котляревский вновь написанными двумя песнями совсем кончил малорос[сийскую] «Энеиду» и в скором времени намерен издать ее полную».

Грудень, 27. І. Котляревський написав лист, який був відповіддю на лист М. І. Гнедича, що до нас не дійшов.

І. Котляревський критично висловився про написану уже тоді п'яту частину «Енеїди»: «5-я часть очень слаба и натянута... Что же касается до 6-й, то будет чем полюбоваться».

Очевидно, М. Гнедич поділився з І. Котляревським своїми враженнями про деякі місця «Енеїди», які здались йому нескромними, а може, передав йому почуте від інших. Виправдовуючися, І. Котляревський писав, що справді «єсть много нескромности или вольности в «Энеиде»; но сему причиною С.-Петербургская цензура, не удержавшая меня на первых порах и пропустившая напечатать в 4-х частях довольно ощутительнейшую соль».

Далі І. Котляревський порушує питання про повне видання «Енеїди» і просить М. Гнедича

допомогти йому в цьому. «Я над малоро[ссийскої] «Энеидою» 26 лет баюшки баю, а надеюсь, что воскреснет, или, потерявши терпение, пошлю ее во огонь вечный. Ежели «Энеида» моя значит что-нибудь, то всеожжение ее будет еще значительнее», — писав поет.

І. Котляревський пропонує опублікувати також пісні з «Наталки Полтавки», цікавиться словником української мови, що готувався тоді у Петербурзі до друку.

Грудень, кінець. Закриття Полтавського театру. Причиною цього була вимога артистів, доведених мало не до злиднів, про підвищення їм винагороди.

«Так как денег не было, а артисты без увеличения окладов объявили положительный отказ от всякого участия [в спектаклях], то тогда же... решение было объявить в публице, что гг. артисты дают в следующее воскресенье последний спектакль в г. Полтаве. В этот день собралась довольно значительная публика, рублей до триста набралось. Но в конце спектакля публика закричала: «Бенефис г. Щепкину. Бенефис г. Щепкину». Гг. артисты охотно согласились на это желание публики... Таким образом в последний спектакль был бенефис г. Щепкина, на котором собрано было около двухсот рублей... Затем гг. артисты приступили к разделу разных вещей, как-то: костюмов, нот и проч., приобретенных на общие суммы театра, и разделили, что досталось каждому по жребию» (Т. С. Гриц. М. С. Щепкин).

Летопись жизни и творчества. М., «Наука», 1966, стор. 64).

У спогадах брата М. Щепкіна говориться, що головною причиною «расстройства труппы в городе Полтаве» був тактичний прорахунок І. Котляревського. «Желая помочь артистам в материальных нуждах, он посоветовал им выдвинуть свой «ультиматум». При этом он крепко надеялся на поддержку и покровительство князя Репнина. Но, увы! не сбылись его надежды: театр в Полтаве рушился, и все его мечты разлетелись» (Т. С. Гриц. М. С. Щепкин. *Летопись жизни и творчества. М., «Наука», 1966, стор. 717—718).*

1821. І. Котляревський придбав у Полтаві ділянку землі. Цього ж року було врегульоване питання про іншу його ділянку, що, згідно з реконструкцією міста Полтави, мала забудовуватися.

1822

Вересень, 11. На ХХІ засіданні «Вольного общества любителей российской словесности» було прочитано уривок з V частини «Енеїди». В протоколі зазначено, що цей уривок «одобрено» і «избрано большинством голосов» для надрукування в органі Товариства журналі «Соревнователь просвещения и благотворения» (інша назва цього журналу «Труды Вольного общества любителей российской словесности»).

На засіданні були присутні А. О. Нікітін, В. М. Княжевич, В. Г. Анастасевич, Д. В. Сахаров,

К. Ф. Рилєєв, П. Н. Арапов, Я. Г. Ковальов,
І. К. Анічков, Е. П. Люценко.

У наступному році цей уривок був надрукований («Соревнователь просвещения и благотворения», 1823, ч. 24, стор. 162—168) під заголовком «Отрывок из малороссийской «Энеиды» (Песнь пятая). По научению Юноны, Ириса возбуждает Турна противу Энея. Турн сожигает троянский флот».

1822. О. Бестужев у рецензії на книгу М. Греча «Опыт краткой истории русской литературы» вказував на різні недоліки, зокрема на небажані пропуски, і запитував автора: «Почему пропустили вы... Осипова — творца вывороченной наизнанку «Энеиды», Котляревского — единственного писателя на малороссийском наречии, Сковороду — славного украинского Диогена, сочинителя многих народных песен?» (*А. В[естужев]. Почему? (Замечания на книгу «Опыт краткой истории русской литературы»). Письмо к издателю «С[ына] О[течества]».* — «Сын Отечества», 1822, ч. 77, № 18, стор. 167).

1823

Квітень, 13. У розпорядженні генерал-губернатора князя М. Рєпніна, адресованому «Приказу общественного призрения», говорить, що «во уважение отличной службы г. надзирателя здешнего Дома воспитания бедных майора Котляревского и особенно всегдашнего попечения о пользе вверенного ему заведения я разрешаю к получа-

200

емому им ныне жалованью производить еще по 300 руб. в год из суммы, поступающей к нему на содержание в том доме вольных пансионеров, каковую выдачу производить в начале нынешнего года» (*Труды полтавской ученой архивной комиссии, вып. 13. 1915, стор. 134*).

Жовтень. І. Котляревський почав перекладати з французької мови книгу Дюкена, якій дав заголовок «Размышления о расположении, с каким должно приступать к чтению и размышлению о святом евангелии Луки».

Закінчив перекладати книгу І. Котляревський 17 липня 1838 року, незадовго до смерті.

Переклад здійснено за дорученням княгині Рєпніної, яка була опікункою Полтавського інституту благородних дівочь, з метою використання твору для повчального читання.

Це був «напрасний труд», як висловився біограф І. Котляревського С. Стеблін-Камінський. Він дійшов до нас в рукопису, ніколи не друкувався і, очевидно, не був використаний, як передбачалося княгинею Рєпніною, в інституті благородних дівочь.

С. Стеблін-Камінський свідчить також, що І. Котляревський переклав на українську мову «несколько басен Лафонтена превосходно, но они утратились» (*С. Стеблин-Каминский. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 27*).

201

1823. О. Бестужев у статті «Взгляд на старую и новую словесность в России» писав: «В шутовском роде (burlesque) известны у нас Майков и Осипов. Первый (р. 1725, у. 1778 г.) оскорбил образованный вкус своею поэмою «Елисей». Второй, в «Энеиде» наизнанку, довольно забавен и оригинален. Ее же на малороссийское наречие с большею удачею переложил Котляревский» («Полярная звезда». Изданная А. Бестужевым и К. Рылевым. М.—Л., Изд-во Академии наук СССР, 1960, стор. 17).

1823. Анонімний автор критичної статті з приводу книги «Собрание образцовых русских сочинений и переводов в стихах», виданої «Обществом любителей отечественной словесности», звернувся до «Енеїди» І. Котляревського при розгляді важливого теоретичного питання. Розкриваючи тезу про суть справжньої поезії, він зазначав: «Бюффон описал изящную природу изящным словом, но Бюффон не был поэт; Котляревский изобразил на малороссийском языке низкую природу словом простонародным — и Котляревский поэт» («Сын Отечества», 1823, ч. 83, № 1, стор. 27).

1823. У звіті «Вольного общества любителей российской словесности» за 1823 рік у рубриці «Подробная ведомость сочинениям и переводам в прозе и стихах господ членов высочайше учрежденного Вольного общества любителей российской словесности и посторонних особ в течение 1823 года» під номером 39 значиться: «И. П. Ко-

тляревский. В стихах. Отрывок из малороссийской «Энеиды».

У спогадах С. Стебліна-Камінського знаходимо цікаві відомості про особисте життя автора «Енеїди».

«Библиотека Котляревского состояла из нескольких латинских и французских авторов классической эпохи, а русские книги были большею частью переводные романы бывших тогда в ходу писателей: Августина, Лафонтена, Дюкре-Дюмениля, Котте, Жанлис, Радклиф. Котляревский любил перечитывать их и снабжал книгами своих приятелей; были у него и «Дон-Кихот» (в переводе Жуковского), и «Жилбаз де Сантлана» Лесажа, и даже (скрытая на задней полке) «Похождения кавалера Фоблаза», «Монах» и др. Впоследствии число книг увеличилось романами В. Скотта и Купера, присылкою от издателей альманахов и некоторых других сочинений 20-х и 30-х годов. Из периодических изданий Котляревский постоянно выписывал «Северную пчелу», прежний «Сын Отечества» с «Северным архивом»; в прежние годы получал «Вестник Европы», «Благонамеренный», а в последние годы жизни подписывался на «Библиотеку для чтения» (С. Стеблін-Камінський. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 6).

«Жил Котляревский очень скромно, любил бывать часто в обществах и у себя принимал маленький кружок гостей — близких приятелей...

Бывая в гостях, Котляревский собирал вокруг себя все общество, привлекая его занимательными рассказами о виденном и слышанном им, а видел и слышал он на своем веку довольно, обладая даром точной наблюдательности и счастливой памятью. Он не прочь был от игры в карты... Когда же общество состояло больше из дам, он предпочитал, как поклонник прекрасного пола (до смерти оставшийся холостяком), занимать дам остроумными рассказами, прибаутками, анекдотами, которые у него лились рекою, и обыкновенно к концу сберегался такой анекдотец, от которого разбегались все слушательницы» (*С. Стеблин-Каминский. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 8—9*).

«Он, точно, был оригинал в своем роде. Говаривал всегда остро, но нередко с аттической солью... Трудно было уберечься, чтобы он к чему не привязался, но всегда резонно; был душою общества, и где он, там всегда было не скучно. Но особенно его анекдоты были всегда преуморительны», — згадує сучасник І. Котляревського І. Мазанов (*Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. 3, 1961, стор. 136—137*).

«Как теперь, помню эту привлекательную личность. Наружность его была истинный тип малоросса: лицо, хранившее заметные следы натуральной оспы, несмотря на то, было приятно, энергично; волосы черные, как смоль, зубы белые, нос

римский; молоджавость долго сохранялась в нем, почти до преклонных лет; рост имел высокий, стан стройный, взгляд живой, пронзительный, улыбка не сходила с его уст. Обыкновенный костюм его отличался простотою: черный сюртук, иногда фрак, почти всегда белый галстук, а в парадные дни являлся он в общем армейском мундире, в брюках с красными лампасами и в треугольной с черным султаном шляпе» (*С. Стеблин-Каминский. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 5*).

1824

П. Білецький-Носенко, обстоючи потребу видавання «Українського журналу», в одному з листів аргументував це так: «Я смело могу уверить, что сказочки г. Артемовского-Гулака читались с таким же неописанным удовольствием, как «Энеида» г. Котляревского, что многие вытвердили на память целые тирады из них» (*Д. И. Багалый. Опыт истории Харьковского университета, т. II. X., 1904, стор. 773—774*).

1825

Січень, 29. І. Котляревського представлено до нагородження орденом святої Анни 2-го ступеня з діамантовими прикрасами.

Подання до нагороди було прийняте на засіданні «Приказа общественного призрения» і надіслане військовому губернатору. В поданні наголо-

шувалася взірцева служба І. Котляревського, зокрема ощадне витрачання коштів, призначених для ведення Дому виховання дітей збіднілих дворян.

І. Котляревський цієї нагороди не одержав.

Грудень, 14. Повстання декабристів у Петербурзі.

І. Котляревський був зв'язаний з декабристами. Він підтримував контакти з М. М. Новиковим, про якого в мемуарах сучасників говориться, що це був «умница и декабрист, которого, если бы не умер, постигла бы доля Пестеля и других несчастных» (*И. И. Сердюков. Автобиографическая записка.* — «Киевская старина», 1896, т. 55, кн. 11, стор. 183; *И. Ф. Павловский. К истории декабристов.* Труды Полтавской ученой архивной комиссии, 1905, вып. 1, стор. 57—69).

«Котляревский. Малороссийский дворянин. Матвей Муравьев-Апостол между прочим наименовал Котляревского в числе членов Малороссийского общества. Но по изысканию Комиссии оказалось, что Общества сего никогда не было, а потому показания о Котляревском оставлено без уважения» (*Восстание декабристов. Материалы. Том 8. Дела следственной комиссии о злоумышленных обществах. Алфавит декабристов. М., Госиздат, 1925, стор. 101*).

В зізнанні М. Муравйова-Апостола прізвище І. Котляревського назване також серед осіб, які належали до полтавської масонської ложі.

У 1888 році опубліковано пропущені в попередніх виданнях спогади С. Стебліна-Камінського: «Он [І. Котляревський] был членом масонской логи, существовавшей в Полтаве до 1825 года, и знал даже тайну престолонаследия; ибо в тот самый день, когда присягали Константину Павловичу, вечером сказал моему отцу: «Сегодня мы присягали Константину, а через неделю будем присягать Николаю», и когда это предсказание совершилось, признался, что давно знал от Новикова, бывшего правителем канцелярии малороссийского военного губернатора и членом тайного общества, о существовании известного акта об отречении в. кн. Константина Павловича от престола. Когда случилось событие 14-го декабря 1825 г., Котляревский советовал моему отцу позабрасывать все масонские знаки, звездочки какие-то и проч.» (*«Киевская старина», 1888, т. 23, кн. 11, стор. 391*).

1825. І. Кулжинський у статті «Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии» писав: «Долг справедливости требует, чтобы мы принесли благодарность г. Котляревскому за его «Энеиду». Мы уверены, что сия прекрасная пародия дойдет до позднейшего потомства — и ею будут заниматься так, как теперь занимаются руническими буквами или древними медалями, ускользнувшими од едкости времени» (*«Украинский вестник», 1825, ч. 5, № 3, стор. 186—187*).

1825. У поемі К. Ф. Рилеева «Войнаровский», виданій у Москві 1825 року, в «Примечаниях к первой части» пояснення слова «ватага» подане з посиланням на І. Котляревського.

1826

Квітень, 12. У Полтаві закрито «Біблійне товариство», до якого належав І. Котляревський. Це сталося за наказом уряду, який після повстання декабристів заборонив діяльність цього товариства на всій території царської Росії.

Вересень, 16. І. Котляревського повторно представлено до нагородження орденом святої Анни 2-го ступеня з діамантовими прикрасами в зв'язку з тим, що він «по сие время ничем не награжден» і продовжує службу «с истинным усердием и несущую деятельность».

Вересень, 16. І. Котляревський написав лист до Т. Ф. Височина в майнових справах.

Вересень, 17. І. Котляревський знову звертається до Т. Ф. Височина з проханням допомогти йому одержати свою долю спадщини рідного дядька по матері, оскільки він помер.

1826. Згадка про «Енеїду» І. Котляревського в книзі П. Шафарика «Історія слов'янських мов і літератур».

1827

Березень. Публікація поезії П. Гулака-Артемовського «Твардовський (Малоросійська балада)» попереджена передмовою редактора журналу «Вестник Европы» М. Каченовського, в якій зокрема сказано: «Теперь, сколько известно, малороссийская словесность поддерживается единственно стихотворениями в забавном или в шутливом роде: такова «Енеида» Котляревского, таковы стихи при грамматике Павловского и несколько очень замысловатых пьес, напечатанных в «Украинском вестнике» («Вестник Европы», 1827, № 6, стор. 116—129).

Серпень, 7. У листі, написаному цього дня, М. О. Мельгунов, повідомивши М. П. Погодіна, що І. Котляревський заходжується надрукувати повний текст «Енеїди», зазначає: «Здесь в Малороссии найдется много на нее охотников. Малороссияне читают ее с новым, особенным удовольствием... Я давно уверен, что и всякий просвещенный россиянин не останется равнодушным к единственному произведению м[ало]российской словесности, памятнику языка, принадлежащего народу, некогда славному, и который вместе с ним, вероятно, скоро исчезнет вовсе и будет жить в одном этом памятнике. Издание этой поэмы, и издание рачительное, классическое, было бы благим делом и потому, по моему мнению, стоило бы хлопот и стараний» (*Н. Барсуков. Жизнь и труды М. П. Погодина, кн. 2. СПб., 1889, стор. 107;*

І. П. Котляревський. Енеїда, Х.—К., 1931, стор. 285).

Серпень, 25. І. Котляревського призначено куратором Полтавського богоугодного закладу. Ця посада вважалася дуже почесною і вимагала затвердження міністерства внутрішніх справ. У наказі генерал-губернатора князя М. Г. Рєпніна говориться: «Г-н управляючий министерством внутренних дел от 25-го числа августа за ном. 1213 известил меня о согласии своем на определении попечителем Полтавских богоугодных заведений ведения сего Приказа, состоящего надзирателем при Полтавском доме воспитания дворян майора Котляревского, с оставлением его при настоящей должности и с производством ему ныне получаемого по должности надзирателя жалования».

Під безпосереднім керівництвом І. Котляревського були всі відділення богоугодного закладу: головна лікарня, будинок для психічнохворих, лікарня для породіль, будинок оздоровлення, богадільня й контора.

Виконувати свої обов'язки почав І. Котляревський 3 жовтня 1827 року і був на цій посаді до 1835 року.

1827. У повісті О. Байського (О. Сомова) «Гайдамак» є свідчення, що у XVIII ст. панські будинки на Україні були прикрашені тими малюнками, які називає І. Котляревський в «Енеїді» (опис палацу царя Латина).

1827. У книзі «Малорусские песни, изданные М. Максимовичем» (Москва, 1827) на стор. 87 подається текст пісні «Віють вітри, віють буйні...» без посилання на І. Котляревського.

1828

Квітень, 16. У «Формулярному списку» І. Котляревського сказано, що цього дня він «за отличные труды и усердие получил монаршее благоволение по Дому воспитания бедных» (*І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II, К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 106—107*).

Червень, 12. М. О. Мельгунов у листі до І. Котляревського, надісланому з Москви, інформує поета, які є можливості видання усіх частин «Енеїди». З цим проханням звернувся до нього І. Котляревський під час їх зустрічі в червні минулого року.

В листі М. О. Мельгунов просить пробачити за довгу мовчанку. Декілька разів він звертався до петербурзьких та московських видавців з пропозицією надрукувати повне видання «Енеїди», «прилагал всевозможное старание... но все осталось неутешным».

Він висловлює погляд, що краще буде звернутися до харківських видавців. «Новое издание вашей «Энеиды» ожидают с жадностью в М[алой] России, тому я имею многие доказательства» (*Наукові записки Полтавського літературно-мемо-*

ріального музею І. П. Котляревського, вип. 1, 1958, стор. 86—87).

1828. Документи архіву Полтавського богоугодного закладу свідчать про те, що І. Котляревський завжди виступав на захист пригноблених. Так, наприклад, у 1828 р. він рішуче став на захист «казенной крестьянки» Горпини Тимошенко, яка зазнала знущань від пристава Комаровського.

1828. Орест Сомов у статті «Обзор российской словесности за 1828 год» високо оцінив «Енеїду» І. Котляревського. Тривалість слави «Енеїди» І. Котляревського, на його думку, зумовлена народним гумором поеми й реалістичним змалюванням образів. «Из всех прежних Энеид, Язонов и Прозерпин наизнанку уцелела только малороссийская пародия «Энеиды» Котляревского, потому что сочинитель ее умел приправить свою поэму малороссийскою солью и живо представил в ней вместо троянцев, карфагенян и латинян земляков своих малороссиян с их домашним бытом, привычками и поговорками» («Северные цветы на 1829 год». СПб., 1828, стор. 53).

1828—1829

[Листопад — січень]. І. Котляревський написав лист до І. І. Манжоса, полтавського поліцмейстера, в якому скаржитья, що антрепренер І. Штейн уже близько десяти років виставляє «Наталку Полтавку» без його згоди, порушуючи устав про

цензуру та авторське право, і просить його вжити заходів, щоб припинити це самовільство.

1829

Січень, 25. Лист І. Котляревського до наглядача полтавських духовних шкіл ієромонаха Августина.

І. Котляревський інформує його про майно закритого полтавського «Біблійного товариства» — про книги та гроші.

Цей лист-чернетка є відповіддю на вимогу ієромонаха Августина подати звіт про майно полтавського «Біблійного товариства», в якому І. Котляревський був скарбником і бібліотекарем.

Червень, 11. І. Котляревському надіслано запрошення прийняти участь 13 червня в нараді дворянства «по весьма важному предмету» (*Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. 2, 1959, стор. 143*).

Червень, 23. О. Сомов у листі до М. Максимовича згадує І. Котляревського. «Приятное ваше письмо порадовало меня тем, что снова уверило в лестном внимании, с каким образованные земляки мои принимают «Гайдамака» и другие малороссийские были и небылицы Байского... Ваше доброе мнение и одобрение И. П. Котляревского (от которого на днях получил я письмо) весьма его подкрепили в сем намерении... Кстати о Котля-

ревском. Он писал мне, что вы хотите поместить где-то его арии из «Полтавки» и «Москаля-чаривняка», уведоьте, точно ли это, ибо он и мне хотел их прислать» (*Из писем О. М. Сомова к М. А. Максимовичу*. — «Русский архив», 1908, № 10, стор. 258).

Липень, 24. Вистава «Москаля-чарівника» в Ромнах за участю М. Щепкіна в ролі Чупруна. М. Погодін записав у щоденнику: «Как прекра[сен] Щепкин в Солдате» (*Т. С. Гриц, М. С. Щепкин. Летопись жизни и творчества. М., «Наука», 1966, стор. 140*).

Липень, 30. М. Щепкін і М. Погодін під час перебування в Полтаві відвідали І. Котляревського. М. Погодін розмовляв з І. Котляревським про український народ і його минуле. В щоденнику М. Погодін записав: «К Котляревскому... Вид от него прекрасен. На шведс[кой] могиле... Чай у Котляр[евского]» (*Н. Барсуков. Жизнь и труды М. П. Погодина, кн. 2. СПб., 1889, стор. 317*).

Жовтень, 18. У «Формулярному списку» І. Котляревського сказано, що цього дня «за отличные труды и усердие получил монаршее благоволение по обеим должностям» (*І. П. Котляревский и ѱ. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 106—107*).

Жовтень, 29. Лист Д. Бантиша-Каменського до І. Котляревського з Москви.

Д. Бантиш-Каменський дякує за надіслані цікаві відомості і просить відповісти ще на кілька запитань. «Совестно мне, что я еще беспокою Вас; но уверен, зная доброе сердце Ваше, что Вы не будете досадовать...» (*Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. 2. Полтава, 1959, стор. 143—144*).

Жовтень, 29. У листі О. Сомова до М. Максимовича є згадка про І. Котляревського: «Получил письмо от И. П. Котляревского, вместе с отрывком из малороссийской «Энеиды» — крайне забавным». (*«Русский филологический вестник», 1908, № 3, стор. 201—202*).

Листопад, 20. Цього дня Павло Стеблін-Камінський написав лист до І. Котляревського, в якому описує подорож до Петербурга та деякі новини столичного життя. У листі є згадка про те, що в одному з департаментів він провадив розмову «в отношении управляемых вами заведений» (*Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. I, 1958, стор. 87—89*).

І. Котляревський був у дружніх стосунках з сім'єю П. Стебліна-Камінського. Про вплив письменника на одного з відомих педагогів Ніжинського ліцею Є. П. Стебліна-Камінського (брат Степана Стебліна-Камінського, автора спогадів про І. Котляревського) його біограф розповідає: «Своею любовью к литературе и выбором ученого

поприща в особенности обязан был Стеблин-Каминский другу своего отца Ивану Петровичу Котляревскому, подарившему Малороссии остроумною переделкою «Энеиды» на украинский язык. Вместе с любовью к литературе Котляревский имел также большое влияние на нравственное развитие Каминского. Будучи членом «Библейского общества», сходный понятиями и правилами с отцом Егора Павловича, Котляревский говорил о любви к человечеству, об обязанности неуклонной справедливости» (*Лицей князя Безбородко. СПб., 1859, стор. 88—89*).

[*Листопад або грудень*]. Лист І. Котляревського до Д. М. Бантиша-Каменського, який є відповіддю на лист останнього від 29 жовтня 1829 року.

У листі подаються відомості етнографічного характеру, переважно про весільні обряди та фонетичні особливості української мови. Все це було використане Д. Бантишем-Каменським у його праці «История Малой России». Часть третья, Москва, 1830.

І. Котляревський прекрасно знав українську народну творчість. «Разрабатывая южнорусский язык, Котляревский трудился также над собиранием народных песен и имел большой запас их. Куда это девалось — неизвестно» (*А. В. Терещенко. Иван Петрович Котляревский.*— «Основа», 1861, кн. 2, стор. 168).

1829. Генерал-губернатор князь М. Рєппін, бажаючи вшанувати І. Котляревського, призначає

його церемоніймейстером, обов'язком якого було стежити за виконанням дворянами встановлених правил поведінки в громадських місцях.

1829. І. Котляревський виступає проти службових зловживань лікаря Лазебникова. Докладніше про це див.: *И. Ф. Павловский. Полтава в XIX столетии. (Очерки по архивным данным с рисунками).*— «Киевская старина», 1905, т. 91, кн. 11—12, стор. 302.

1829. Надрукована «Малоросійская песня И. Котляревского» («Ой мати, мати, серце не вважає...») у виданні «Северные цветы на 1830 год». СПб., 1829, стор. 68—69.

1829. Про зустріч І. Котляревського з Тимком Падурою маємо згадку в біографії останнього, написаній, як сказано в передмові, на основі оповідань самого Т. Падури та документів.

Під час подорожі по Україні Т. Падура пробув у Полтаві цілий місяць і познайомився з І. Котляревським. Одного разу в інтимній розмові І. Котляревський сказав Т. Падурі: «*Cheruwimy twij hias! Dii naszy w twoich pisniach zahomoniat, ta ne woskresnut!*».

Прощаючись, І. Котляревський подарував Т. Падурі автограф уривка з «Енеїди»

1829. У праці І. Могильницького «Вѣдомѣсть о рускомъ языкѣ», написаній у 1829 р., в § VI під № 20 названа «Енеїда» І. Котляревського видання 1808 р.

У додатку до цієї праці, яка мала бути хрестоматією і яка дійшла до нас тільки в рукописі (зберігається у відділі рукописів Львівської державної наукової бібліотеки, фонд «Оссолінеум» № 483 і фонд А. Петрушевича № 232), є ряд уривків з «Енеїди».

1830

Квітень, 19. І. Котляревський пише листа до О. Сомова (не зберігся), який послужив підставою для відповіді О. Сомова І. Котляревському від 26 травня 1830 р.

Травень, 26. О. Сомов написав І. Котляревському лист, в якому йдеться про видавничі та літературні повини, в тому числі повідомляється про одруження О. С. Пушкіна.

Квітень. У статті «Путевые заметки о Полтаве» («Отечественные записки», 1830, т. 42, квітень) є згадка про відвідання автором нотаток П. П. Свіньїним І. Котляревського. «Чай пил у Котляревского, который живет в дедовском доме, доселе еще весьма крепком, несмотря что деревянный. Древность его доказывается перекладиною, на которой начертано словянскими буквами, что хата сия во славу божию построена в 1705 году».

Автор нотаток повідомляє, що І. Котляревський підготував до видання «Енеїду» «с забавними рисунками, но тот, которому поручил он издание оных, вероятно, затерял их. Я советовал ему положить толкования многих слов, кои означают

разные малорусские обычаи в значении историческом, ныне совершенно изменившиеся или вовсе исчезнувшие» (Н. Василенько. К биографии И. П. Котляревского.— «Киевская старина», 1902, т. 77, кн. 4, стор. 1—5).

У 1839 р. вийшла книга П. П. Свнїна «Картины России и быт разноплеменных ее народов», в якій також є рядки про зустріч її автора з І. Котляревським.

«Чтоб в короткое время ближе узнать малороссиян, надобно познакомиться в Полтаве с известным переводчиком «Энеиды» на малороссийское наречие Котляревским».

Далі автор книги пише: «При Полтавской гимназии, которая переведена на площадь, в дом, занимаемый прежде почтамтом, находится благородный пансион на 100 дворян, в том числе на 30 пансионеров; дети содержатся очень хорошо и одеты весьма опрятно в губернские мундиры благодаря неусыпному попечению директора пансионата Ивана Петровича Котляревского, известного писателя на малороссийском наречии».

Біограф І. Котляревського С. Стеблін-Камінський розповідає, що «все почти посещавшие Полтаву путешественники и литераторы бывали у него (припоминаю Свиньина, Измайлова, Погодина, Маркевича, Гоголя); в подобных случаях Котляревский говорил не много, но все сказанное им было полно живого интереса и глубокомыслия» (С. Стеблін-Камінський. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 30).

«Посещавших его принимал радушно и угощал как истый хлебосол-украинец. Ученые и путешественники, заезжавшие в Полтаву, считали как бы за обязанность навестить его, и все бывали очарованы его умною и живою беседою. Самая болезнь не изменила его приветливости и остроты» (А. В. Терещенко. *Иван Петрович Котляревский*. — «Основа», 1861, кн. 2, стор. 170).

«Он вел большую переписку со многими лицами — с Свиныным, Бантышем-Каменским, кн. Шаховским и некоторыми членами российской академии, с князем Лобановым-Ростовским и Репниным, — которые очень его уважали и любили. Другом его был Павел Стеблин-Каминский, служивший неприменным членом Приказа общественного призрения в Полтаве» (А. В. Терещенко. *Иван Петрович Котляревский*. — «Основа», 1861, кн. 2, стор. 169).

І. Котляревський, за переказами, не раз заступався за скривджених козаків полтавських. Його будиночок у Полтаві був добре відомий убогим чолобитникам.

Грудень, 23. І. Котляревський захворів. До виконання службових обов'язків приступив 22 січня 1831 р.

1830. У книзі Д. Бантиша-Каменського «История Малой России» (т. III, М., 1830) є кілька посилань на І. Котляревського.

На стор. 79—83 використана інформація І. Котляревського про весільні обряди українського

народу; на стор. 84 і 88 посилання на І. Котляревського при поясненні слів «мавка» і «контуш»; на стор. 91 виписка із словника, складеного І. Котляревським. На стор. 242—243 говориться, що «г. Котляревский, в новейшее время в переложенной на малороссийское наречие «Енеиде», показал, с отличным искусством, до какой степени ум гибкий и оборотливый может управлять гармоническими звуками».

У зв'язку з цим процитуємо іншого автора: «Знання Котляревського в історії Малоросії і вообщі во всем, касаючомуся народного быта України, були весьма обширны: многие из писателей русских при составлении сочинений, относящихся к малороссийскому краю и народу, входили в переписку с ним и получали от него полные, верные сведения и объяснения на их вопросы» (С. Стеблин-Каминский. *Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 28*).

1830. Український історик Григорій Полетика, який у той час працював піклувальником в богоугодних закладах міста Ромни, у листі до І. Котляревського, порушуючи ділові справи, писав: «С Вами, милостивый государь, как с известным мною литератором, весьма совестно мне переписываться о вещах самых мелочных, но по несчастью принуждает меня к тому необходимость» (П. Пушчинський. *Службове листування І. П. Котляревського*. — «За сто літ», 1927, кн. 1, стор. 13).

Лютий і квітень. У Полтавському літературно-меморіальному музеї І. Котляревського зберігаються офіційні звернення ієромонаха Августина, а також листи архімандрита Гавриїла і секретаря полтавського відділення «Біблійного товариства» Андрія Лантухова від 4 квітня 1831 р. до І. Котляревського з вимогою надіслати звіт про майно ліквідованого в 1826 р. «Біблійного товариства». Оскільки листи Гавриїла і Лантухова датовані лютим і квітнем 1831 року, можна гадати, що І. Котляревський не надіслав у 1829 р. свого листа до ієромонаха Августина.

Березень, 19—24. У зв'язку з хворобою І. Котляревський не виконував своїх службових обов'язків.

1831. У книзі «Сиротка. Литературный альманах на 1831 год. Изданный в пользу заведения призрения бедных сирот» (М., 1831) надруковано: «Петрусь. Малороссийский анекдот. Посв. И. П. Котляревскому». Автор оповідання — М. П. Погодін.

Наступного, 1832 року оповідання передруковане в другому томі збірки повістей М. Погодіна.

У цьому зворушливому оповіданні з українського життя сюжет та імена героїв запозичені з опери І. Котляревського «Наталка Полтавка». Тільки розв'язка дещо інакша.

1831. У книзі: П. Снегирев. Русские в своих пословицах. Рассуждения и исследования об отечественных пословицах и поговорках. Книга I. М., 1831, у розділі «Малороссийские пословицы и поговорки» є вказівка на те, що «пословицы заимствованы у гг. Котляревского и Павловского» (стор. 104).

І. Котляревському належить 76 приповідок, надрукованих у згаданій вище праці І. Снегирьова.

1831. У повісті М. В. Гоголя «Сорочинская ярмарка» перед третім, четвертим і восьмим розділами епіграфи з «Енеїди» І. Котляревського.

У «Книгу всякой всячины» М. В. Гоголь записав 21 епіграф з «Енеїди», з яких використав тільки три. Останні, напевно, були заготовлені для нездійснених ним сюжетів, дуже близьких до тих, що увійшли до збірки «Вечера на хуторі близ Диканьки». Відгук «Енеїди» можна знайти в оповіданнях М. В. Гоголя «Вечер накануне Івана Купала» і в «Пропавшей грамоте».

1832

Липень, 28. Лист І. Котляревського до Полтавської міської думи у фінансових справах, пов'язаних з його працею у богоугодному закладі. Докладніше про це див.: Н. Ф. Павловский. К биографии И. П. Котляревского.— «Киевская старина», 1905, т. 91, кн. 10, стор. 6—7.

Серпень, 2. У «Формулярному списку» І. Котляревського сказано, що цього дня він «всемило-

стивейше пожалован знаком отличия беспорочной службы за XXX лет» (І. П. Котляревський й. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 106—107).

1833

У другій книзі літературного альманаху «Утренняя звезда» (Харків, 1833) надруковано уривок з шостої частини «Енеїди» І. Котляревського та ноти на його слова до трьох пісень з «Наталки Полтавки», які поклав на музику композитор А. І. Барсицький.

У цій книзі на стор. 3—7 вміщена «Супліка до пана іздателя» Г. Квітки-Основ'яненка, де сказано: «Є такі люди на світі, що з нас кепкують і говорять та й пишуть, буцімто з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне, і що, стало бить, по-нашому, опріч лайки та глузування над дурнем, більш нічого не можна й написати.

О бодай їх вже з такою думкою!

Хіба ж не живо вчистив пан Котляревський Енея? Еге! Об нім і досі Москва товче й перетовкує і з якого боку не зайде, сплесне руками та й каже: «Ну так славно».

1833. На титульній сторінці книги «Запорожская старина» (Харьков, 1833, Издание Измаила Срезневского) епіграф з «Енеїди»:

Так вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись.

1834

Травень, 7. У зв'язку з хворобою І. Котляревський просить надати йому відпустку на 28 днів, необхідну для лікування. До виконання своїх обов'язків на службі він приступає 2 липня.

Липень, 8. У листах зятя І. Котляревського С. Скоробогача та його дружини, двоюрідної сестри поета Анни, знаходимо слова подяки І. Котляревському за корисні поради в справі виховання їх сина Володі.

У першому випуску «Наукових записок Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського» опубліковано й інші листи С. Скоробогача та Анни Скоробогач, датовані 1834, 1835 і 1838 рр. Вони свідчать, що І. Котляревський не раз допомагав їм матеріально.

Липень, 16. І. Котляревський просить про звільнення від служби. 19 липня його заява розглядалася в «Приказе общественного призрения».

«Под старость Ив. П[етрович] стал хворать и сделался раздражителен. Он, как вообще люди старого времени, был требователен.

В прошении... он писал, что чувствует во всем своем составе, особенно в ногах, изнурение сил, опемение правой ноги и руки и просит вовсе уволить его от должности попечителя и надзирателя, наградив за службу, более 35 лет продолжавшуюся, пенсионом. Это прошение писано уже дро-

жащею рукою» (А. В. Терещенко. *Иван Петрович Котляревский*. — «Основа», 1861, кн. 2, стор. 169).

Серпень, 7. І. Срезневський в листі до І. Снегір'єва, обстоюючи тезу, що українська мова не «наречіе», а «язык» і має право на своє існування, посилається на твори українських письменників: «И почему же глубокомысленный Сковорода, простодушный Котляревский, богатый фантазиею Артемовский, всегда игривый, всегда увлекательный Основьяненко и еще несколько других, польстивших обещаниями и надеждой выждать от них что-нибудь достойное Украины, — почему должны они остаться одни в доселе дикой пустыне украинской литературы» (*Ученые записки Московского императорского университета, 1834, ч. 6, стор. 135*).

Серпень, 14. Видано довідку про стан здоров'я І. Котляревського.

Серпень, 21. В «Приказе общественного призрения» розглядалася справа про призначення пенсії І. Котляревському.

Жовтень, 24. Складена «Ревизская сказка» І. Котляревського, в якій перераховані його кріпаки: 8 осіб (4 чоловіки і 4 жінки).

1834. У передмові до книги Й. Левицького «*Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien*» (Перемишль, 1834)

на стор. XVII є згадка про «Енеїду» І. Котляревського видання 1808 року. В цій же книзі на стор. 195 подано 20 рядків з «Енеїди» як взірць поезії, писаної ямбом, а на стор. 46—47 у додатках — 30 рядків з «Енеїди» як взірць українського друкованого слова.

1834. У статті О. Бодяньського «*Ответ Н. В. С.*» («Молва», 1834, № 33, стор. 86—99), підписаній псевдонімом «І. Мастак», на стор. 90 цитата з «Енеїди»:

Як вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись.

1835

Січень, 2. І. Котляревський знову звертається в «Приказ общественного призрения» з проханням про відставку, яку мотивує поганим станом здоров'я, що кожного дня погіршується.

Січень, 10. І. Котляревський просить «Приказ общественного призрения», щоб до нього не зверталися більше зі службовими справами у зв'язку з тим, що цього дня він припиняє «всякое участие в управлении упомянутым заведением» (Полтавским богоугодным заведением и Домом воспитания бедных дворян).

Січень, 31. І. Котляревського звільнено зі служби згідно з поданою заявою у зв'язку з поганим станом здоров'я.

Травень, 5. І. Котляревському призначають 600 карбованців на рік, рахуючи від дня звільнення зі служби. В документі міністерства внутрішніх справ від 29 травня 1835 року, адресованому полтавському губернатору, говориться, що пенсія І. Котляревському призначена «по высочайшему повелению». Біограф поета О. В. Терещенко твердить, що 600 карбованців на рік І. Котляревський одержав, окрім пенсії. «Этим он обязан ходатайству кн. Н. Г. Репнина» (*А. В. Терещенко. Иван Петрович Котляревский.*— «Основа», 1861, кн. 2, стор. 169).

Таким чином, І. Котляревський щороку одержував разом з призначеною йому в 1817 році пенсією 1100 карбованців, що було значною, як на ті часи, сумою. Крім хати в Полтаві, І. Котляревський мав 60 десятин землі в Полтавському повіті.

Липень, 30. Складений «Формулярний список о службе и достоинстве попечителя Полтавского богоугодного заведения и надзирателя Полтавского дома воспитания бедных майора Котляревского». До цього документа доданий «Аттестат», у якому вказані всі посади, що їх займав І. Котляревський за час військової і громадянської служби.

Після відставки І. Котляревський вже мало коли виходив з хати, дуже недомагав і незабаром втратив слух. Біограф поета писав:

«С увольнением Котляревского никто не видал его в обществе: по слабости здоровья он не мог

ходить и редко кого принимал у себя. Все знакомые лишились в нем своего лучшего, веселого собеседника. Он был прост в обращении, но под своею простотою хранил возвышенное сердце, доступное всем благородным чувствам. В своих мнениях о людях он не был скор, но зато суждения его отличались основательностью. Иван Петрович был душою дружеской беседы: рассказывал забавно и остро, разоблачал действия людей шутками, иногда язвительными, прибаутками и пословицами. Он обладал народным юмором в высшей степени. Никто не был в состоянии возражать на его колкие замечания, и в то же время никто не смел быть недоволен его намеками, которые каждый слушатель относил к другому; тогда как это падало на него самого. У себя Иван Петрович был гостеприимен,— жил весьма скромно и обходился просто, в особенности с народом. Крестьянин или козак, встретив его на улице, снимал низенько шапку и кланялся, говоря: «Здоров будь, пане Иване Петровичу!» Встречается ли с ним, бывало, женщина и та отдаёт ему поклон: «Здоровенькі були, добродію куме!» Даже дети знали его под именем кума, но общего, потому что он не отказывал никому из горожан, кто ни приглашал его в восприемники. Он любил бывать в семье простолюдина, где давал своим разговорам простор, на родном языке, приправляя беседу прибаутками и поговорками» (*А. В. Терещенко. Иван Петрович Котляревский.*— «Основа», 1861, кн. 2, стор. 169—170).

1835. I. Бодянський у статті «Рассмотрение различных мнений о древнем языке северных и южных руссов» (Ученые записки Московского императорского университета, 1835, ч. 9, стор. 472—491) в примітці на стор. 477—478 пише: «В начале текущего столетия первый принявший твердое намерение писать только на малороссийском языке был г. Котляревский, автор «Энеиды» наизнанку, оперы «Наташка Полтавка», «Оды на Новый год... Куракину» и несколько др.». На стор. 488 читаємо: «Опыт кратких словарей был сделан г. Котляревским (к его «Энеиде»)».

1836

Жовтень, 3 (нового стилю). У листі І. Вагилевича до П. Й. Шафарика є згадка про «Енеїду» І. Котляревського.

1837

Квітень, 2 (нового стилю). У листі І. Вагилевича до П. Й. Шафарика йдеться про правопис, яким користувався І. Котляревський.

Червень, 27. І. Вагилевич у листі до М. П. Погодіна ділиться планом написання граматики южноруської, при опрацюванні якої будуть використані фольклорні матеріали, а також «Енеїда» І. Котляревського і твори Г. Квітки-Основ'яненка.

Липень, 11. І. Котляревського відвідав Ізмаїл Срезневський.

Під свіжими враженнями від зустрічі І. Срезневський написав рядки, сповнені пошани та любові до автора «Енеїди» і «Наташки Полтавки».

«Зачем же я в Полтаве? — запитує себе І. Срезневський. — Не успев самому себе договорить вопроса, уже успел договорить и ответ: Могила и Котляревский. Могила и Котляревский — ничто другое не могло меня привлечь в Полтаву».

Далі І. Срезневський зупиняється на розмові з візником, описує будинок І. Котляревського та враження від зустрічі: «В комнату вошел довольно высокого роста, худой старик, в кашемировом халате... Это он. Приятная улыбка на лице, и рука протянута ко мне...»

— Извините, Иван Петрович, если я вас обеспокоил. Быть у вас и засвидетельствовать вам лично то глубокое, душевное уважение, которое издавна питаю к вам, — вот одна из немногих причин, которые заставили меня воспользоваться несколькими днями досуга и поехать в Полтаву... Позвольте мне представить вам первый опыт моих трудов об Украине, стране хотя и не родной мне, но тем не менее любимой...

Я подал ему мою «Запорожскую старину».

— А!.. Очень рад, Измаил Иванович, знакомству с вами. Я давно знаю вас и жалел, что до сих пор мне удалось читать только одну из книжек вашего прекрасного издания.

Он поцеловал меня, дружески пожал руки и повел к дивану. Мы сели. Разговор быстро завязался. Иван Петрович говорил мало и все по-русски, но говорил умно, отчетливо, просто. Мне очень

приятно было сойтись с ним в мысли, что история Украины, или, как я зову, Малороссии, составляет один из важнейших эпизодов в истории России и что этот эпизод должен быть обработан с особенным тщанием, потому что Украине принадлежит справа разрешения судьбы и Польши, и России.

— Когда-то мы дождемся исторического описания Малороссии, ее достойного!

— Когда желание понять ее будет заменять желание ее описать, — отвечал я.

— Ваша правда: теперь она невозможна.

Иван Петрович, припоминая о том, что сделано, прекрасно высказал, чего еще не достает в массе материалов. Видно было, что он следил зорко за движением разработки материалов... о важности памятников народной словесности: он отчасти отрицал эту важность, называл современную любовь к собиранию народной поэзии порождением моды, ведущим к немногому, и собирателей винил в недальнорзости, в неумении пользоваться сокровищами.

— А сокровища все более пропадают, и скоро не над чем будет и трудиться; бывало, десятками, сотнями слышишь старинные песни и думы, а теперь раз в год придется услышать одну. Пусть бы эти сокровища остались не более как тем, чем остались пирамиды для Египта, все же б остались памятником народа, стоящего памяти.

Я рассказал ему свои попытки к собиранию памятников народности, свои предположения, свои надежды — говорил, как думал, как чувствовал...

— Коли б то так усі за діло приймались!

Не знаю, что я отвечал на это, но с этих пор Иван Петрович, позволяя мне мешать русские фразы с украинскими, сам говорил почти все по-украински. Взор его, до того направленный на меня как-то недоверчиво, как-то холодно, оживился, слова полились рекою, и несколько раз почтенный старик откашливал свой смех, свои красноречивые периоды» («Киевская старина», 1899, т. 64, кн. 1, стор. 1—8).

Під час цієї зустрічі І. Котляревський передав І. Срезневському рукописи «Наталки Полтавки» і «Москаля-чарівника» для надрукування.

Липень, 12. Цього дня написано лист до І. Срезневського, в якому І. Котляревський офіційно дозволяє І. Срезневському надрукувати п'єси «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник» в будь-якій кількості примірників.

Текст цього листа майже дослівно збігається з дорученням від 25 травня 1838 року.

Вересень, 16. Лист І. Котляревського до видавця І. Т. Лисенкова, в якому йдеться про видання «Енеїди». Поет подає умови, на яких може погодитися передати йому всі шість частин «Енеїди». Поема, зазначає І. Котляревський, уже «переписана й направлена, тільки печатать».

Домовитись вони, очевидно, не змогли, бо «Енеїду» І. Т. Лисенков не видавав.

Грудень, 10. Перша вистава «Наталки Полтавки» в Москві на сцені Великого театру. В ролі

Макогоненка виступав М. С. Щепкін, у ролі Наталки — А. М. Щепкіна. Показано було тільки першу дію. Повторено виставу 15 грудня.

1837. І. Котляревського відвідав Вадим Пассек.

«Я посетил его в 1837 году: поднявшись по широкой лестнице, заменявшей террасу, в комнату довольно просторную, я был встречен почтенным хозяином и, представляя ему мои «Путевые записки», где много было сказано об Украине, поспешил оправдаться в моем нежданном и нечаянном посещении. Он принял меня очень приветливо и, несмотря на болезнь, которая заметно его беспокоила, шутил и расспрашивал о моих поездках. Рост его был средний¹, собою он был худощав; лицо имел продолговатое, глаза небольшие, черные и быстрые, волосы также черные; в выражении лица был ум и много простодушия. С редким терпением переносил он последние страдания» (*В. Пассек. Котляревский и его «Энеида», издаваемая в Харькове.* — «Москвитянин», 1841, часть 2, стор. 562—567).

1837. У передмові до збірника «Русалка Дністровая», написаній М. Шашкевичем, на стор. IV згадка про українські книги, в тому числі про «Енеїду» видання 1798, 1808 і 1809 рр.

¹ Насправді І. Котляревський був високого зросту.

Березень, 18. Лист І. Котляревського до Олександри Григорівни Стеблін-Камінської, в якому йдеться про подарування їй левади (сінокосу).

Травень, 5. В Петербурзі на сцені Александринського театру М. Щепкін в останній раз перед від'їздом у Москву виконав роль Макогоненка у п'єсі «Наталка Полтавка».

«Поднялся занавес, и г. Щепкин явился на сцену в лице выборного Макогоненка. Увидя его костюм и услышав песню, которую он напевал, тихо приплясывая, мы думали, что перенеслись под благословенное небо Малороссии, и забыли, что перед нами была сцена... Нужно ли говорить, что г. Щепкин был превосходен? По крайней мере мы, хорошо знакомые с Малороссией и бытом ее жителей, можем сказать смело, что невозможно передать лучше и вернее тип того лица, которое представлял г. Щепкин. Публика в полной мере умела оценить игру его, и громкие рукоплескания приветствовали и проводили нашего дорогого московского гостя» (*Т. С. Гриц. М. С. Щепкин. Летопись жизни и творчества. М., «Наука», 1966, стор. 250*).

Травень, 25. Складено документ, яким І. Котляревський доручив І. Срезневському видати свої п'єси «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник».

Документ був завірений полтавською міською поліцією.

«Наталка Полтавка» вийшла в світ у 1838 р. як перша книга «Українського збірника», що його почав видавати І. Срезневський. С. Стеблін-Камінський твердить, що І. Котляревський побачив це видання незадовго до смерті.

«Москаль-чарівник» вийшов у 1841 р. як друга книга «Українського збірника». У зв'язку з від'їздом за кордон 15 жовтня 1839 р. І. Срезневський писав з Москви до матері: «[М. С. Щепкин] страстний охотник до всего малороссийского... Между прочим я передал ему «Москаля-чарівника»; он издаст его как 2-ю книжку «Украин. збірника», и Гоголь будет держать корректуру; а издавши, поставит на Моск. театре» (*Путевые письма И. И. Срезневского к матери его Елене Ивановне Срезневской (1839—1842)*).— «Живая старина», 1892, вып. 1, стор. 71).

1838. Є. П. Гребінка вживає заходів до видання збірки творів українських письменників, залучаючи до участі І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітку-Основ'яненка та інших.

І. Котляревський не встиг дати обіцяних матеріалів, про що Є. Гребінка повідомив Г. Квітку-Основ'яненка в листі від 13 січня 1839 р.

Серпень, 29. С. Стеблін-Камінський згадує, що в цей день він останній раз бачив І. Котляревського. «Это был уже седой, глубокий старик, говоривший невнятно угрюмо, он запустил себе усы и живо напоминал чертами лица известный портрет наказного гетмана Полуботка» (*С. Стеб-*

лин - Каминский. Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 19).

Знайомий І. Котляревського І. Мазанов, який також цього дня відвідав поета, згадує, що він просив письменника дозволити зробити копію його портрета.

Перед смертю І. Котляревський залишив на пам'ять П. Стебліну-Камінському частину своєї бібліотеки та рукописи, його дружині подарував велику леваду, а інше рухоме та нерухоме майно роздав рідним і знайомим. Дві сім'ї своїх кріпаків І. Котляревський перед смертю відпустив на волю. Право на видання усіх шести частин «Енеїди» в 1837 р. передав «надворному советнику» Йосипу Антоновичу Волохінову з Харкова за 2000 карбованців асигнаціями.

21 лютого 1839 р. на засіданні Полтавської міської думи розглядалось питання про оцінку дому І. Котляревського. Виявилось, що заповітом письменника цей дім, оцінений на суму 6000 карбованців, переданий вдові унтер-офіцера Мотроні Веклечевій. Левада, яку поет подарував дружині П. Стебліна-Камінського, також була оцінена на суму 6000 карбованців. Відпущену на волю сім'ю Якимом Догадайла пізніше зараховано до полтавських міщан.

Жовтень, 29. О другій годині 35 хвилин пополуночі І. Котляревський помер.

С. Стеблін-Камінський записав до свого щоденника: «29 ок. Утром, возвратясь из классов, узнал,

что за папёнкою прислали от Котляревского с вестью, что он умирает. После обеда, по возвращении моем, я узнал, что и маменька уже поехала и что Ивана Петровича уже не стало...

...Рассказывают, что незадолго до кончины [И. Котляревский] приказал подать себе колокольчик ...и звонил, воображая, вероятно, звон, какой будет по его кончине. Он умер в памяти, но без слов, ибо за три дня почти не мог уже говорить... И. Петр[ович] скончался после обеда, в 2 ч. 35 мин., после четырехнедельной болезни» (А. Л [а з а р е в с к и й]. *Поездка в Полтаву*. — «Киевская старина», 1897, т. 57, кн. 4, стор. 67—77).

Жовтень, 30. С. Стеблін-Камінський записав до щоденника: «Зашел поклониться праху И. Петр[овича], которого вечером вынесут в собор, а завтра похоронят. Возвратясь домой, надумал и написал надгробную речь Котляр[евскому]...» (А. Л [а з а р е в с к и й]. *Поездка в Полтаву*. — «Киевская старина», 1897, т. 57, кн. 4, стор. 67—77).

Жовтень, 31. Відбулися похорони І. Котляревського.

«Смерть [И. Котляревського] извлекла искренние слезы у друзей и всех знавших его. Отдавая последний долг скончавшемуся, бывший тогда начальник губернии П. И. Могилевский почтил присутствием своим вынос тела покойного в церковь соборную и сделал распоряжение, вследствие которого при похоронах предстояли гробу воспитанники заведения, двадцать пять лет бывшего под

попечительным управлением Котляревского; я, состоявший тогда в должности учителя гимназии, произнес краткое надгробное слово, некоторые из граждан полтавских, движимые чувством уважения к памяти покойного, приняли участие в расходах при погребении и для большей торжественности пригласили военную музыку. Несмотря на ненастную погоду — почетнейшее духовенство, множество граждан, чиновников всех ведомств и значительная толпа народа сопровождали к могиле достойного согражданина и одноземца, чувство незаменяемой утраты было общим не только для друзей покойного, но и для всех жителей родного ему города. На южном углу полтавского кладбища, вблизи идущей на Кобеляки дороги, по указанию самого Котляревского, положен его прах под сенью развесистого тополя» (С. С т е б л и н - К а м и н с к и й. *Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава, 1869, стор. 31*).

У щоденнику С. Стеблін-Камінський записав: «31 октября. Утром пошел к Неведомскому просить за воспитанников, чтобы они были при погребении Котляревского, на что Павел Титович изъявил свое согласие. Отпросился у директора не быть в классах. В 9^{1/2} час... отправился в собор, где произнес речь над гробом И. П[етровича], многим понравившуюся. Шел пешком за гробом до кладбища. Музыка военная играла всю дорогу. Я был тронут глубокою потерей Котл[яревского], незаменяемою для Малороссии. Обедал у хозяйки Котл[яревского] за поминальным столом» (А. Л [а-

заревский)]. *Поездка в Полтаву*. — «Киевская старина», 1897, т. 57, кн. 4, стор. 67—77).

У надгробному слові С. Стеблін-Камінський сказав: «Он жил редкою, образцовою жизнью. Служил Отчизне с честью и правдою в продолжение четырех царствований. Стяжал справедливо три славных венца: на поле брани как храбрый воин; на пути мирной гражданской жизни как попечительный воспитатель многих достойных сынов отечеству; на поприще литературы как пламенный любитель языка ему родного, им первым образованного. С христианскими чувствами тихо скончал он земное течение, чтобы принять венец последний, неувядаемый венец бессмертия и жизни вечной. В скромном уединении умер он, завещав нам свое знаменитое имя и прекрасную жизнь. Кто не знал его, кто не желал узнать? Все возрасты, все состояния стеклись ныне воздать ему последнее целование» («*Полтавские губернские известия*», 1838, № 14).

На похоронах І. Котляревського був Л. Боровиковський, про що він повідомив І. Срезневського у листі від 22 травня 1839 р. «В бумагах покойника ничего литературного не найдено», — писав він (*Харківська школа романтиків*, т. I. Х., ДВУ, 1930, стор. 245).

«Чистый и безупречный образ Котляревского писателя слился, как свидетельствуют воспоминания его современников, с образом человека высо-

кой чести, прекрасной души и светлого ума, это был, по словам Сементовского, — благодетель, помощник сиротам и нищим, друг и приятель знавшим его лично, любитель правды... Котляревский оставил по себе память как о замечательном остроуме, прекрасном рассказчике, умело пользовавшемся своим знанием малорусских пословиц и присловий» (*Русский биографический словарь*. Кнаппе-Кюхельбекер. СПб., 1903, стор. 336).

У некролозі, написаному С. Стебліним-Камінським, читаємо: «Вся Украина с признательностью помянет Котляревского. Каждый малороссиянин из глубины души вздохнет о нем. Драгоценное имя творца «Энеиды» сохранится надолго в памяти народной подобно звуку родимой песни, подобно преданию незабвенной старины» («*Полтавские губернские ведомости*», 1838, № 14).

П Р И М І Т К И

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

П'еса створена у 1819 р. Про це довідуємося з листа письменника до І. І. Манжоса, в якому читаємо: «Содержатель странствующей труппы, иностранец Иван Штейн, разъезжая по ярмаркам, бывавшим в разных городах разных губерний, с подвижною своею труппою, играет на театрах сочиненную мною в 1819-м году малороссийскую оперу в двух действиях под названием «Полтавка»...»

Єдиний відомий нам автограф п'єси з клеймом 1829 року зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Він має назву «Полтавка», написаний чорнилом на 31 аркуші великого формату паперу. Хоч в автографі є кілька авторських виправлень, його можна вважати чистою редакцією твору.

Первісна назва п'єси — «Наталка Полтавка». Про це свідчить як один з найраніших її списків (1821), зроблений найвірогідніше з автографа 1819 р. (до речі, він досить близький до єдиного відомого тепер автографа), так і доручення І. П. Котляревського на ім'я І. І. Срезневського від 12 липня 1837 року, в якому письменник називає свій твір — «Наталка Полтавка».

З присвятою «любителям славянщини» вперше п'єса надрукована І. І. Срезневським в «Украинском сборнике» (кн. I, Харків, 1838) під назвою «Наталка Полтавка», але з деякими відмінами від тексту відомого нам автографа.

Слід відзначити, що І. І. Срезневський підготував п'єсу до друку з відома і за життя автора. Санкт-Петербурзькою цензурою вона була дозволена до друку 26 квітня 1838 р.

У передмові до свого збірника І. І. Срезневський писав: «Я начал «Украинский сборник» «Наталкой Полтавкой» Ивана Петровича Котляревского и, кажется, не мог выбрать лучшего начала:

а) «Наталка Полтавка» была не только одним из первых книжно-народных произведений Украины, но вместе и первым сборником памятников украинской народности, образцом для всех последовавших;

б) «Наталка Полтавка» имела сильное влияние на изучение украинской народности, можно сказать — пробудила его, и до сих пор остается лучшим указателем почти на все важнейшие стороны, с которых должно изучать украинскую народность.

Можно было бы после этого и не упоминать о том, что «Наталка Полтавка» из книжно-народных украинских произведений большого размера по своему внутреннему достоинству занимает первое место, что она более всех любима по всей Украине, что, наконец, она доселе была не издана и переписчиками искажалась все более и более.

Таким образом, «Наталка Полтавка», занимающая первое место в моем «Украинском сборнике», может быть, с одной стороны, считаема как бы вступлением ко всему, что будет за нею помещено в нем, а с другой стороны, останется навсегда одним из лучших его украшений. Долгом считаю посему принести мою признательность Ивану Петровичу Котляревскому за то, что он дал мне возможность не только быть своим издателем одного из лучших его произведений, но и начать им, а не чем другим мой «Украинский сборник».

Свого часу (до першого видання і після нього) «Наталка Полтавка» поширювалась у рукописних копіях, частина яких дійшла до нас. Збереглися списки 1821, 1833, 1838 і 1841 та інших років, зроблені невідомими особами.

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

П'єса створена у 1819 р. Як свідчить сучасник і перший біограф письменника С. П. Стеблін-Каміньський в «Биографическом очерке жизни Ивана Петровича Котляревского», опублікованому в «Северной пчеле» (№ 146, 1839), п'єса написана для Полтавського театру, керівником якого був І. П. Котляревський.

У тому ж році «Москаля-чарівника» було поставлено.

Вперше п'єса надрукована І. І. Срезневським в «Украинском сборнике» (кн. II, Москва, 1841) з деякими відмінами від тексту відомого нам автографа, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (№ 52/25).

У тому ж році окремі уривки з п'єси побачили світ в альманасі «Ластівка» Є. Гребінки.

ПІСНЯ НА НОВИЙ ГОД КНЯЗЮ КУРАКІНУ

«Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» написана, як свідчить її назва, а також зміст, наприкінці 1804 р. За життя автора не друкувалась. Протягом кількох десятиріч поширювалась у рукописних копіях. За однією з них вона вперше опублікована 1849 року Я. Головацьким у львівському часописі «Пчола» (ч. 16, стор. 241—247) з такою приміткою редакції:

«Достала нам ся тая пісня в руки цілая, отже, подаємо нашим читателям знова сначала, хотя перві дві строфи напечатано в «Пчолі» в статті о Котляревськом» (йдеться про перші дві строфи твору, додані до статті Я. Головацького про І. П. Котляревського, опублікованої в третьому номері «Пчолі» за 1848 р.).

За іншою копією П. Куліш надрукував у журналі «Основа» (1861, кн. I) та у збірці творів письменника видання 1862 р.

Куракін Олексій Борисович (1759—1829) — генерал-губернатор Малоросії у 1802—1807 рр. Був освіченою людиною, підтримував представників національної культури і науки. За свідченням сучасників, дізнавшись про матеріальну скруту родини М. В. Ломоносова, клопотався про звільнення її від податків і військової повинності.

За царювання Павла I Куракін був генерал-прокурором, міністром удільних маєтностей та займав ряд інших відповідальних посад. Після дворцового перевороту, в результаті якого Павла I було вбито і на престол вступив Олександр I, Куракіна запросили до нового уряду (1801). Його було залучено до участі в намічуваних реформах державного апарату і, як колишнього генерал-прокурора, призначено головою комісії по перегляду карних справ. Вважалося, що комісія мала своїм завданням викрити зловживання в судах і скасувати неправильні вирoki. Зайнявши посаду «малоросійського генерал-губернатора», Куракін і тут провів ревізію судових та інших державних інституцій. Так, відомо, що 1806 р. йому було доручено ревізувати стан управління Курською губернією, губернатор якої Протасов у згоді з головою цивільної палати Пузановим оббирав губернію і «продавав правду за гроші». Така діяльність Куракіна, які б не були мізерні її наслідки, користувалась популярністю серед опозиційного настроєного дворянства.

Отже, «Пісню» І. П. Котляревського ніяк не можна розглядати як «підлещування» поета до всемогутнього вельможі. Саме за роль строгого судді, що приймав скарги на панів, поет хвалить Куракіна:

Хто чолом бив на сусіда,
Хто на пана - людоіда,
А попросту — на суддю,
Що за цукор та за гроші
Ізробив суд нехороший,
Цілу розорив сем'ю.

Були й скарги, в яких йшлося про загарбання панами козацьких нив. Знахабнілі пани «...козацькими землями, сінокосами, полями вередують, мов своїм», — зазначає І. П. Котляревський. Тим часом суд у «правду не вникає», а «потакає панам, щоб було йому і їм».

Водночас під виглядом похвали знатному вельможі поет з іронією говорить про його «писарню» з величезною кількістю писарів за столами та паперів, над якими вони «човпляться».

Звичайно, надії, які покладались на Куракіна, не мали під собою реальних підстав: хабарництво і здирство процвітали в Росії при царюванні Олександра I так само, як і при Павлі I. Однак князь Куракін відіграв певну роль уже тому, що зайнявся розглядом безперечних порушень найелементарніших прав. Вихваляючи його за це, І. П. Котляревський разом з тим показав, у якому тяжкому становищі перебував уярмлений народ, яких кривд зазнавав він від панів і чиновників-хабарників. Саме цим пояснюється велика популярність твору серед широких мас трудящих та опозиційного дворянства. Саме тому «Пісня» побутувала в численних рукописних копіях.

П. Куліш назвав твір «Одою до князя Куракіна». Тим часом за зовнішніми своїми ознаками «Пісня» нічого спільного з одою не має. Вона нагадує старі «вітальні вірші» на зразок «Великодньої вірші», що її читали заporожці Потьомкіну, де в гумористичній формі прославлявся «рай», в якому «на ряс вилізла голота» і де «власі нема».

Нагадування про муз, Орфея та інший класичний реквізит знову-таки нічого спільного не мають з класицистичними тенденціями од, бо цей реквізит має гумористичний характер. Самого адресата також представлено в шанобливо-гумористичному тоні, як старого, що вже «притупав ноги», що стосовно до Куракіна, якому тоді ще не сповнилось і п'ятдесяти років, є гумористичною гіперболою.

ОДА САФО

Вперше надруковано в альманасі «Молодик на 1844 год», Харків, 1843, стор. 279—280.

Автограф твору зберігається у відділі рукописів Державної бібліотеки ім. В. І. Леніна у Москві (Авт. 3/38).

Сафо, або Сапфо,—славнозвісна грецька поетеса античних часів (кінець VII — початок VI ст. до н. е.), представниця так званої мелічної лірики, тобто лірики у власному розумінні цього слова. Мелос, або мелічна лірика, відрізнялась від елегії (повчально-дидактичної поезії на різноманітні теми) і ямба — віршів переважно сатиричного характеру — своїм змістом і особливостями музичально-ритмічного ладу.

Вірші Сафо — переважно любовного змісту — користувались великою популярністю як серед грецьких поетів пізнішого часу, так і серед поетів римських. З поодиноких ширших фрагментів, що дійшли до нас із загалом утраченої спадщини Сафо, найчастіше перекладались на новітні мови «Гімн до Афродіти» та другий фрагмент, або друга ода, інтерпретацію якої подав І. П. Котляревський. Переклади російською мовою цієї другої оди з більшим або меншим наближенням до оригіналу зустрічаються вже в середині XVIII ст. Причому, переклади здійснювались з грецького оригіналу або з латинської його інтерпретації у знаменитого римського поета Катулла (I ст. до н. е.), а також з французьких перекладів XVII—XVIII ст. ст.

Серед численних інтерпретаторів цього вірша до І. П. Котляревського і за його часів можна назвати Сумарокова, Державіна, Жуковського та Рилеєва. Переклади ці більш-менш наближаються до оригіналу за своїм змістом і зовсім ігнорують його структурно-ритмічні особливості, що характерне для «перекладницької поетики» тих часів. З цього погляду переклад І. П. Котляревського належить, безперечно, до числа кращих на той час інтерпретацій цього вірша. Але І. П. Котляревський так само, як і інші поети, в дано-

му творі далекий від грецького першоджерела з погляду ритміко-структурного.

З перекладів творів Сафо на українську мову варто відзначити переклади І. Франка та А. Кримського.

ЛИСТИ

1. До Я. І. Лобанова-Ростовського, 12 серпня 1812 р.

Вперше надруковано за автографом, який згодом загубився, в журналі «Киевская старина», 1900, кн. 9, стор. 93—94.

З деякими відмінами лист опублікував за оригіналом вдруге І. Павловський в журналі «Киевская старина», 1905, кн. 6, стор. 315—316.

Лобанов-Ростовський Яків Іванович (1760—1831) — генерал-губернатор Малоросії (Полтавської і Чернігівської губерній) з 1808 до 1816 р.

Для боротьби з навалюю Наполеона у червні 1812 р. на Україні створюється народне ополчення. 25 червня 1812 р. генерал-губернатор Я. І. Лобанов-Ростовський розпочав у Чернігівській і Полтавській губерніях формування козацьких полків. У Полтавській губернії для формування полків було визначено шість пунктів: в Полтаві, Горошинні, Яготинні, Срібному, Веприку. Формування 5-го козацького кінного полку в Горошинні, Хорольського повіту (тепер село Горошино Оболонського району) Я. І. Лобанов-Ростовський доручив І. П. Котляревському, якому незадовго до того надав посаду наглядача Будинку виховання дітей збіднілх дворян.

На початку серпня 1812 р. І. П. Котляревський прибув до Горошина і зразу ж приступив до формування полку, про що і йдеться у цьому, а також у наступних його листах-рапортах до Я. І. Лобанова-Ростовського.

Формуючи 5-й полк, І. П. Котляревський прагнув до того, щоб його ополченці були дисциплінованими, не чинили жодних утисків населенню Горошина. У «Кви-

танции», виданий І. П. Котляревському місцевими властями 1 вересня 1812 р., говорилося: «Дана сия господину капитану и кавалеру Ивану Петровичу Котляревскому в том, что со времени формирования им казачьего конного 5-го полка, т. е. с 12 августа по настоящее число, от него, господина Котляревского, и от подчиненных его обид и притеснений здешним горошинским обывателям не делано. Равно и ничего бездежно не брато» (Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. 1, Полтава, 1958, стор. 79).

2. До Я. І. Лобанова-Ростовського, 20 серпня 1812 р.

Вперше опублікував І. Павловський за оригіналом, який до нас не дійшов, у журналі «Киевская старина», 1905, кн. 6, стор. 316—317.

3. До Я. І. Лобанова-Ростовського, 27 серпня 1812 р.

Вперше надруковано за автографом, який не зберігся, в журналі «Киевская старина», 1900, кн. 9, стор. 94—95.

З деякими відмінами лист опубліковано за оригіналом вдруге в журналі «Киевская старина», 1905, кн. 6, стор. 317—318.

Обращаюсь с покорнейшею просьбою к Вашему сиятельству... об отпуске меня к моей должности *и далі*.— Уже в першому листі з Горошина до Я. І. Лобанова-Ростовського від 12 серпня 1812 р. І. П. Котляревський, приступаючи до формування 5-го козацького полку, звертався до генерал-губернатора з проханням залишити його на посаді наглядача Будинку виховання дітей збіднілих дворян: «Если должность моя надзирателя (при школе Приказа общественного призрения) заслуживает пред Вашим сиятельством какое одобрение, то оставление

меня при оной будет знаком Ваших ко мне милостей». Коли 5-й полк був уже сформований, І. П. Котляревський знову просить Я. І. Лобанова-Ростовського дозволити повернутися на своє постійне місце роботи. Письменника непокоїть становище його вихованців, «теперь оставленных без должного призрения».

Перебуваючи на посаді наглядача, І. П. Котляревський виявив себе чуйним і вимогливим педагогом, постійно дбав про виховання у своїх учнів людяності, любові до батьківщини, національної культури. Про зразкове утримання закладу і високий рівень виховання в ньому свідчить лист полтавського губернатора Тутолміна від 21 жовтня 1816 р. на ім'я головнокомандуючого. В цьому листі зокрема говориться:

«Надзирателя Дома воспитания бедных Котляревского служба в настоящей должности с 3 июня 1810 года продолжаемая совершенно отлично. Его усердными трудами и благоразумием доведено то заведение во всех отношениях до возможнейшей степени улучшения, блюдя самыми действительными мерами интерес казны как при всякой издержке, так и сбереженнем вещей, он столько же заботлив в содержании питомцев пищею и одеянием и в самом их образовании; словом, его, Котляревского, по заведению сему к пользе детей занятия соответствуют трудам истинно попечительного и расчетливого отца семейства, чем и обратил во всем здешнем крае внимание к оному заведению, доказываемое искательством многих отцов помещения детей их на пансионерские вакансии сверх штатного числа определением для бедных. Я, по мнению моему, нахожу его, г. Котляревского, достойным знака отличия орденом св. Анны 2-го класса с алмазами» (Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. 1, Полтава, 1958, стор. 40).

Плідна діяльність І. П. Котляревського як наглядача Будинку для виховання дітей збіднілих дворян виразно схарактеризована і декабристом М. М. Новиковим (1777—1822), який у 1816—1822 рр. був управителем канцелярії генерал-губернатора в Полтаві. В листі до

секретаря «Вольного общества любителей российской словесности» А. О. Никитина в листопаді 1818 р. він писав:

«При сем долгом моим считаю препроводить объявление полтавского губернского маршала, сообщенное дворянству полтавскому и соседственных губерний, об учреждении в Полтаве благородного для девиц института, которого открытие последует в 12-й день декабря сего года.

Должно признаться, что малороссийское дворянство отлично ревностно к просвещению юношества: оно много раз предпринимало учредить подобное общественное заведение для воспитания сыновей своих, но по разным обстоятельствам всегда встречало препятствия к достижению благонамеренной цели. Два дома воспитания бедных, учрежденные в губернских городах Малороссии, имеющие каждый по 50 воспитанников на содержании Приказа общественного призрения и по 50-ти пансионеров за весьма малую цену, приносят большую пользу, доставляя чиновников военной и гражданской службе с достаточным уже образованием, ибо они не иначе выпускаются, как по окончании гимназического курса; показывающие же отличные способности в науках или склонности к художествам отправляются первые в Харьковский университет, а о помещении других в Академию художеств ходатайствует ныне г. малороссийский военный губернатор. По повышению на все цен сии полезные учреждения стесняются малыми способами. Из них Полтавский дом воспитания бедных отличен во всех отношениях, чему много содействует всегдашнее почти пребывание в Полтаве малороссийского военного губернатора, обрашающего особенное внимание на сие заведение, и примерное усердие и попечение главного его надзирателя, майора Котляревского, известного переложением Вергилиевой «Энеиды» на отечественный его малороссийский язык. Чиновник сей в кругу воспитанников представляет почтительного и строгого родителя; награда трудов его напечатлена всегда на лице его, удоволь-

ствие внутреннее и одобрение совести видны во всех чертах его, и он, колико строг в управлении воспитанниками, столько же заботлив о доставлении им удовольствия.

Таковы училища в малороссийских губерниях имеют из дворян почетных смотрителей и многие из них заслуживают отличного уважения примерным усердием своим к порученным им заведениям. Жаль только, что лстящая награда сим достойнейшим членам благородного сословия удерживает беспристрастного наблюдателя решить совершенно в пользу их безвозмездного расположения.

Сообщая теперь поверхностно по всем сим предметам, я за особенное удовольствие вменю себе сделать подробные замечания и доставить почтеннейшему Обществу любителей российской словесности в полном уверении, что предмет просвещения, как главнейший в занятиях его, сделает сведения сии достопримечательными» («Киевская старина», 1905, кн. 6, стор. 240—242).

Григорий Алексеевич.— Особу встановити не вдалося.

4. До А. А. Трошинського, 23 грудня 1816 р.¹

Автограф не зберігся. Публікується вперше за копією, яка зберігається у відділі рукописів Інституту російської літератури (Пушкінський дім) Академії наук СРСР (Ленінград) в архіві Д. П. Трошинського.

Трошинський Андрій Андрійович (1774—після 1833)—генерал-майор, племінник міністра Д. П. Трошинського; вийшовши у відставку, жив на Полтавщині та Київщині, виконував різні господарчі та службові доручення свого дядька, зокрема розпо-

¹ Лист і примітки до нього подав П. О. Лобас.

ряджався витратами коштів, спорудженням будинків, сприяв влаштуванню театральних вистав у Кибицях та Яреськах, цікавився успіхами пансіонерів, які перебували у Полтавському будинку виховання дітей збіднілих дворян.

Дмитрий Прокофьевич — Д. П. Трошинський (1754—1829) — державний діяч, головний директор пошт, міністр уділів та юстиції. Вийшовши у відставку, у 1806—1814 та 1821—1829 рр. перебував в с. Кибицях, Миргородського повіту, Полтавської губернії, брав участь у суспільно-громадському та культурному житті краю. Його будинок сучасники називали своєрідним центром ліберального руху. Відзначався Д. П. Трошинський певними симпатіями до України, підтримував тісні зв'язки з діячами української культури, цікавився літературним та театральним життям, історією, побутом, мовою та фольклором українського народу. За його ініціативою в с. Кибицях та Яреськах був організований театр, яким керував В. П. Гоголь-Яновський, автор українських п'єс «Собака-вівця» і «Простак». Проявив значний інтерес до української літератури, зокрема до творчості Г. С. Сковороди, І. П. Котляревського, В. П. Гоголя-Яновського.

Даний лист відноситься до часу, коли І. П. Котляревський перебував на посаді наглядача Полтавського будинку виховання дітей збіднілих дворян, і пов'язаний з тим, що Д. П. Трошинський, перебуваючи в Петербурзі на державній службі, доручив А. А. Трошинському дізнатися від І. П. Котляревського про успіхи своїх пансіонерів. В листі від 23 грудня 1816 р. Андрій Андрійович писав:

«В бытность мою в Полтаве видал я ваших 11 пансіонерів, в тамошнем училище воспитывающихся, и от надзирателя их, г-на Котляревского, узнал, что из них Василий Шлихтин и Илларион Трошинский по неуспехам в науках против положения должны еще лишний год, то есть будущий, там провести и что, по его замечанию, первый из них к военной, а последний к гражданской службе будет способен. Александр Пирожкий

в половине будущего года окончит курс своего учения и заслуживает быть отправленным после того в какой-либо университет для окончания наук. А что принадлежит до Дмитрия Коровякова и Петра Леонтовича, то не предвидится никакой надежды к успехам их в науках, хотя бы и десять лет пробыли в училище. По сей известности я завременно испрашиваю вашей воли в рассуждении устройства будущего жребия сих воспитанников».

При сем прилагаю список и других пансіонерів...— І. П. Котляревський разом з листом надіслав відзив про 11 вихованців, які утримувалися в Полтавському будинку виховання на кошти Д. П. Трошинського. В ньому зазначені ім'я та прізвище учнів, їх вік, рік вступу до будинку виховання, час перебування в певному класі, успіхи в навчанні, поведінка. Надіслані І. П. Котляревським матеріали були одержані в Кибицях 6 січня 1817 р. З них зроблено копію і переслано Д. П. Трошинському в Петербург.

5. До М. Г. Рєпніна, 15 жовтня 1818 р.

Вперше надруковано за оригіналом, який до нас не дійшов, у журналі «Киевская старина», 1904, кн. 9, стор. 221—222.

Рєпнін Микола Григорович (1778—1845) — генерал-губернатор Малоросії з 1816 до 1835 р. Полтавський театр, яким керував І. П. Котляревський, перебував під безпосереднім наглядом М. Г. Рєпніна. Саме він запросив до Полтавського театру з Харкова трупу Штейна, у складі якої був молодий актор М. С. Щєпкін. І. П. Котляревський листувався у справах театру з М. Г. Рєпніним, коли той виїжджав до свого маєтку в Яготин. У родині М. Г. Рєпніна, в Яготині, неодноразово бував Т. Г. Шевченко.

Письмо Вашего сиятельства... и условия господина Анненкова о выкупе Щєпкина...— Цей лист М. Г. Рєпніна не відомий, але

можна припустити, що в ньому йшлося про звільнення М. С. Щепкіна з кріпацтва, тому актор, як свідчить І. П. Котляревський, зустрів його «со слезами признательности и вечной благодарности».

Побачивши талановиту гру М. С. Щепкіна у трупі Штейна на сцені Полтавського театру, М. Г. Рєпнін вирішив допомогти йому звільнитися від кріпацтва. В листі до курської графині Анни Волкенштейн, кріпаком якої був М. С. Щепкін і вся його родина, М. Г. Рєпнін прохав відпустити актора на волю. Графиня зажадала значну суму грошей. Брат її П. А. Анпенков писав 2 травня 1818 р. М. С. Щепкіну:

«Миша Щепкин! Так как ты, видно, не хочешь быть слугою, видно, не расположен быть благодарным за все то, что твой отец приобрел, бывши у графа, за воспитание, данное тебе, то графиня желает всем вам дать вольную, т. е. вашей фамилии,—отцу твоему со всем семейством,—за 8 тысяч, ибо семейство ваше весьма значительно. Если ты оное хочешь получить, приезжай поскорее, так ты получишь; не теряй времени!» (Записки актера Щепкина, «Academia», М.—Л., 1933, стор. 257).

Князь М. Г. Рєпнін, дізнавшись про умови викупу, написав листа графині Волкенштейн, в якому просив «снисхождения» до 4—5 тисяч карбованців. Але графиня не тільки не поступилася, а забажала за викуп на цей раз 10 тисяч карбованців.

26 липня 1818 р. в Полтаві за безпосередньою участю І. П. Котляревського було влаштовано спектакль «в награду таланта актера Щепкина для основания его участи» та відкрито підписку на цей спектакль «среди состоятельных граждан и помещиков». Було зібрано 7 тисяч карбованців, решту заплатив М. Г. Рєпнін, і М. С. Щепкін став підданим генерал-губернатора. Лише через три роки після того, як відомий український історик Д. М. Бантиш-Каменський поручився, що М. С. Щепкін, згідно з виданими векселями, протягом чотирьох років виплатить 4 тисячі карбованців, М. Г. Рєпнін дав відпускну М. С. Щепкіну.

Імберх Олексій Осипович (1790—1864) — управитель канцелярії М. Г. Рєпніна; виконував доручення генерал-губернатора у театральних справах.

В ожидании разрешения о поездке в Чернигов...— Йдеться, очевидно, про очікуваний дозвіл генерал-губернатора на гастрольну поїздку Полтавського театру до Чернігова.

Горбовський — полтавський прокурор.

...Генерал-адъютант граф Ламберт...— Ламберт Карл Осипович, поміщик Костянтиноградського повіту.

6. До Ф. М. Глінки, 28 жовтня 1821 р.

Вперше надруковано у виданні: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 83.

Автограф листа зберігається у відділі рукописів Інституту російської літератури (Пушкінський дім) Академії наук СРСР в архіві «Вольного общества любителей российской словесности» («Входящие бумаги», № 274, 1821 р.).

Глінка Федір Миколайович (1786—1880) — російський письменник. Був членом декабристського «Союза благоденствия», а також головою «Вольного общества любителей российской словесности», в якому проводив прогресивні ідеї «Союза благоденствия». Поміrkований за своїми політичними поглядами, він рано відійшов від політичної діяльності. Однак після придушення повстання декабристів у 1825 р. був заарештований і засланий до Петрозаводська.

Ф. М. Глінка — автор популярних пісень «Тройка» («Вот мчится тройка почтовая...»), «Узник» («Не слышно шума городского...») та ін. Йому належить також повість про визвольну боротьбу українського народу «Зиновий-Богдан Хмельницький, или Освобожденная Малороссия» (1817—1819).

Вольное общество любителей российской словесности — існувало в Петербурзі у 1816—1825 рр. З 1818 року, коли головою став Ф. М. Глінка, Товариство перебувало під впливом «Союза благоденствия», а згодом — Північного товариства декабристів. В роботі Товариства брали активну участь письменники-декабристи К. Рилєєв, О. Бестужев, В. Кюхельбекер. До їх приєдналися М. Гнедич, О. Сомов, О. Грибоєдов та інші письменники.

Прогресивне крило Товариства прагнуло перетворити його в літературний центр декабристського руху. На засіданнях Товариства жваво обговорювались суспільно-політичні проблеми, питання науки, мистецтва, читались поезії Рилєєва, Бестужева та інші твори ранньої декабристської літератури. Передові члени Товариства виступали проти реакційного напрямку в літературі, пропагували ідеї патріотизму. «Писатель, — говорив М. Гнедич в одному з виступів, — своїми мнєніями действует на мнєніе общества; и чем он богаче дарованием, тем последствия неизбежнее. Мнєніе есть властитель мира... Перо пишет, что начертается на сердцах современников и потомства. Им писатель сражается с невежеством наглым, с пороком могущим...» (В. Базанов. Вольное общество любителей российской словесности. Петрозаводек, 1949, стор. 224).

З 1818 по 1825 р. Товариство видавало щомісячний журнал «Соревнователь просвещения и благотворения», який виходив також під назвою «Труды высочайше утвержденного Вольного общества любителей российской словесности». На його сторінках друкувались твори К. Рилєєва, Ф. Глінки, О. Пушкіна та інших письменників. У кращих своїх статтях журнал проводив ідею національної самобутності літератури, необхідності розробки історико-патріотичної тематики тощо. Діяльність Товариства і його друкованого органу була припинена після розгрому декабристського руху.

29 серпня 1821 р. за рекомендацією М. Гнедича, Ф. Глінки та М. Новикова почесним членом Товариства було обрано І. П. Котляревського. 11 вересня 1822 р. на

черговому засіданні «Вольного общества...» було зачитано уривок з п'ятої частини «Енеїди» І. П. Котляревського, схвально зустрінутий присутніми Ф. Глінкою, М. Гнедичем, А. Нікітіним, К. Рилєєвим та іншими.

У листі до Ф. М. Глінки І. П. Котляревський висловлює щиро подяку за обрання його почесним членом Товариства.

Туманський Василь Іванович (1800—1860) — російський поет, член «Вольного общества любителей российской словесности». Під час поїздки на батьківщину — в село Опанасівку, Гадяцького повіту, Полтавської губернії, — передав І. П. Котляревському диплом почесного члена, статут і список членів Товариства.

...Жертвую в пользу оного 40 экз[емпляр]ов] малороссийской «Энеиды»... — Йдеться про видання «Енеїди» 1809 р., до якого ввійшли перші чотири частини.

7. До М. І. Гнедича, 27 грудня 1821 р.

Вперше надруковано в книзі «Литературные портфели», І, 1923, стор. 36—37.

Автограф листа зберігається у відділі рукописів Інституту російської літератури (Пушкінський дім) Академії наук СРСР, № 125 ІС.

Гнедич Микола Іванович (1784—1833) — російський поет і перекладач. Народився в Полтаві. Вчився у Полтавській духовній семінарії, Харківському колеґіумі та Московському університеті. Постійно цікавився історією і культурою українського народу. Він автор славнозвісного перекладу «Гляди» — «цього, — за словами В. Г. Белінського, — велетенського подвигу великого таланту».

М. І. Гнедич — активний учасник «Вольного общества любителей российской словесности», був його віцепрезидентом. Перебував у дружніх стосунках з І. П. Котляревським, завжди підтримував його, піклувався про повне видання «Енеїди».

Вместе с почтеннейшим письмом Вашим получил я и лестнейший для меня отзыв от Общества *i далі*.— Йдеться про невідомий нам лист М. І. Гнедича, в якому він, очевидно, сповідав І. П. Котляревського, що уривки з п'ятої частини «Енеїди» були прихильно зустрінуті членами «Вольного общества любителей российской словесности», і радив видати «Енеїду» повністю, в шести частинах.

Такої думки був і сам І. П. Котляревський. Він просив М. Мельгунова, І. Лисенкова та інших допомогти йому здійснити повне видання «Енеїди». Відповідаючи, у червні 1828 р. з Москви М. Мельгунов писав І. П. Котляревському:

«Не знаю, как выразить Вам все замешательство, которое я теперь ощущаю; не знаю, как оправдать себя столь продолжительном молчании. Скоро будет год, как я в последний раз имел удовольствие быть у Вас в Полтаве и получить лестный для меня подарок Ваш — экземпляр «Энеиды»...

Уверю Вас, что я с своей стороны прилагал всевозможное старание к выгодной для Вас сделке, но все осталось не утешным...

Не попытат ли харьковских книгопродавцев? Новое издание Вашей «Энеиды» ожидают с жадностью в М[а-лой] России, тому я имею многие доказательства» (Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. 1, Полтава, 1958, стор. 86—87).

Ежели в журнал входят и песни, то я мог бы Вам доставить их даже с нотами для фортепиано...— Йдеться про пісні з пієси «Наталка Полтавка», які І. П. Котляревський бажав опублікувати в «Соревнователе просвещения и благодворения», де пізніше (1822) були надруковані уривки з п'ятої частини «Енеїди». Невідомо, що відповіли поетові М. І. Гнедич, але, як припускають дослідники (див.: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II, К., Вид-во АН УРСР, 1953,

стор. 170), можливо, не без допомоги Гнедича з'явилась пісня Наталки «Ой мати, сердце не вважає...» в альманаху «Северные цветы на 1830 год», співредактором якого був російський письменник і критик О. М. Соляков, член «Вольного общества любителей российской словесности». О. М. Сомов перебував у дружніх стосунках з І. П. Котляревським, цікавився його творчістю. Зберігся лист О. М. Сомова до І. П. Котляревського від 26 травня 1830 р., в якому він повідомляв українського письменника про новини літературного життя в Москві та про вихід книжок, які цікавили І. П. Котляревського. (Повністю цей лист вперше опубліковано в «Наукових записках Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського», вип. I, Полтава, 1958, стор. 89—90).

Жаль, что «Словарь» малороссийский уснул...— Йдеться про рукопис «Малороссийского словаря с русским», упорядкованого невідомою особою. Російська академія доручила М. І. Гнедичу, В. В. Капністу та М. А. Цертелєву підготувати словник до друку. Через 15 років, після смерті М. Гнедича і В. Капніста, виявилось, що словник загублено.

8. До Т. Ф. Височина, 16 вересня 1826 р.

Вперше надруковано у виданні: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II, К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 85—86.

Автограф листа зберігається в Полтавському літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського (№ 571-р).

Височин Трохим Федорович — титулярний радник з Олешок на Херсонщині (тепер м. Цюрупінськ), приятель дядька І. П. Котляревського, М. Л. Жуковського.

Жуковський Михайло Леонтіївич — рідний дядько І. П. Котляревського по матері, жив в Олешках.

9. До Т. Ф. Височина, 17 вересня 1826 р.

Вперше надруковано у виданні: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 86—87.

Автограф листа, що є чернеткою, зберігається у Полтавському літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського.

10. До І. І. Манжоса, кінець 1928 — початок 1929 р.

Вперше надруковано у виданні: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 87—88.

Чорновий автограф зберігається у відділі рукописів Інституту російської літератури (Пушкінський дім) Академії наук СРСР.

Лист без підпису і дати. На ньому є примітка О. В. Терещенка такого змісту:

«Прим. Это объявление писано собственноручно Иваном Петровичем Котляревским, сочинителем мало-российской «Энеиды» и опер «Наталки Полтавки» и «Козака-чаровника». Получено мною в Полтаве, в 1858 г.
Александр Терещенко.»

Приблизна дата написання листа кінець 1828 — початок 1829 р. встановлюється на підставі згадки про цензурний устав, «высочайше утвержденный апреля в 22-й день 1828 года», та заяви І. П. Котляревського про те, що написану ним у 1819 р. «Наталку Полтавку» Штейн самовільно ставить «в разных городах... около десяти лет».

Про надіслання листа адресатові відомостей нема. Штейн Іван Федорович — антрепренер російсько-української трупи першої половини XIX ст. Трупа Штейна виступала в Харкові, але часто гастролювала і в інших містах України; ставила «Наталку Полтавку» і «Москаля-чарівника».

11. До наглядача полтавських духовних шкіл ієромонаха Августина, 25 січня 1829 р.

Вперше надруковано у виданні: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 88—89.

Чорновий автограф зберігається в Полтавському літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського.

...Бывшего Пол[тавского] отделения Российского библейского общества...— «Библейское общество» було створене у Петербурзі 1812 року за указом царя Олександра I. Метою його було поширення біблії та інших книг, написаних старослов'янською мовою. Починаючи з 1813 р. по всій Росії відкриваються відділення цього Товариства. Згодом таке відділення було відкрито і в Полтаві. З 1814 р. Петербурзьке товариство «по высочайшему повелению» стало називатися «Российским библейским обществом».

Цар Микола I після придушення повстання декабристів указом від 12 квітня 1826 р. ліквідував «Российское библейское общество» і його філіали (фактично вони перестали існувати з 1824 р.), боячись поширення «крамоль», оскільки «Біблейське товариство» стояло поза компетенцією офіційної церкви. Деяка частина духовенства і раніше підозріло ставилася до діяльності Товариства, вбачаючи в ній прояви «євангелічеської ересі», тобто протестантизму.

Цей лист є відповіддю-звітом І. П. Котляревського наглядачеві полтавських духовних шкіл ієромонаху Августину про майно полтавського відділення, скарбником і книгохранителем якого письменник був обраний у 1819 р.

12. До Д. М. Бантиша-Каменського, листопад — грудень
1829 р.

Вперше надруковано в журналі «Основа», 1861, кн. II, стор. 172.

Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР.

Лист являє собою чорновий уривок, без дати.

Приблизна дата написання — кінець 1829 р. — встановлюється на підставі того, що цей уривок готувався як відповідь на лист Д. М. Бантиша-Каменського з Москви від 29 жовтня 1829 р.

Бантиш-Каменський Дмитро Миколайович (1788—1850) — український та російський дворянський історик і археолог, автор книг «История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству», вперше виданої у 1822 р., та «Источники Малороссийской истории» (ч. I—II, 1858—1859). Деякий час служив у канцелярії генерал-губернатора М. Г. Рєпніна, перебував у дружніх стосунках з І. П. Котляревським.

У листі до І. П. Котляревського, як знавця етнографії України і усної народної творчості, Д. М. Бантиш-Каменський писав:

«Милостивый государь Иван Петрович!

Давно следовало бы мне принести Вам, милостивый государь, чувствительнейшую благодарность за сообщенные любопытные сведения, но разные досады и хлопоты невольно воспрепятствовали исполнить долг сей. Простите великодушно долговременное молчание мое и верьте, что я всегда и везде сохранил к Вам одинакие чувства душевного уважения, коими преисполнен. Удивляюсь, каким образом Вы не получили от меня в Полтаве экземпляра «Малороссийской исто-

рии»?¹ В сем случае я кругом виноват перед Вами. У князя Никол[ая] Григор[ьевича]² должны храниться несколько экземпляров сей истории. Потрудитесь взять себе, сколько пожелаете. Если же означенные экземпляры (о которых я с моего отъезда не имею никакого понятия) расхищены, в таком случае приятнейшею обязанностью, по получении уведомления, поставлю исполнить лестное требование Ваше. Первые две части нового издания уже печатаются; третью и последнюю кончил, но не отдавал в цензуру. Нужны мне кое-какие справки. Одолжите сообщением сих сведений. Совестно мне, что я еще беспокою Вас; но уверен, зная доброе сердце Ваше, что Вы не будете досадовать на имеющую честь быть с душевным к Вам почтением и совершенною преданностию Вашего, милостивый государь, покорнейшего слугу

Дмитрия Бантыша-Каменского

Октября 22-го
1829 года
Москва

1. Как произносят в Полтаве и в смежных городах (если мне Вам известно) слова «конь», «нож», «вол»? В Киеве и Переяславле выговаривают их: кинь, ніж, віл. В Чернигове не знаю как.

2. Кто сочинил известную песню «Ой беда, беда, мне, чайке-небозе» и проч.? Иные (в том числе князь Цергелев) приписывают оную Богдану Хмельницкому, другие — Мазепе; но я сомневаюсь в том, особенно в первом. Не помню, кто-то уверял меня, что она сочинена кошевым атаманом, забыл фамилию его.

¹ Мається на увазі «История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству» (1822) Д. Бантиша-Каменського.

² М. Г. Рєпнін, на кошти якого видано у 1822 р. «Историю Малой России» Бантиша-Каменського.

3. Светилки в Полтавской губернии держат ли в руке саблю, к которой привязывают две свечки или нет? Украшают ли свечки цветами? В который день они отличаются таким образом?

4. Невеста или уже молодая смотрит на людей сквозь отверстие бублика, называемого дивень? В день ли сговора или свадьбы?

5. В одной Полтавской губернии или в Черниговской и Киевской также молодой говорит: Покидай батьковы и материны норовы да бери мои? Должно думать, что сие исполняется после свадьбы.

и 6. В одной ли Черниговской губернии или также в Полтавской брат расплетает косу молодой и машет саблею вокруг головы ее, получает деньги, чтоб отошел от сестры? Сие должно исполняться в день сговора или свадьбы?» (Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, вип. 2, Полтава, 1959, стор. 143—145).

13. До І. І. Срезневського, 12 липня 1837 р.

Вперше надруковано у виданні: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II, К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 90.

Оригінал зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (№ 52/26).

Лист-доручення на ім'я І. І. Срезневського написано іншою особою; рукою І. П. Котляревського — лише слова «Майор Иван Петров сын Котляревский».

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (№ 52/27) зберігається ще одне доручення на ім'я І. І. Срезневського (від 25 травня 1838 р.), яке майже дослівно повторює перше. Написано також іншою особою; І. П. Котляревському належать тільки слова «Майор Иван Петров сын Котляревского руку приложил».

Наводимо цей лист-доручення:

«Сочиненные мною малороссийские оперы «Наталка Полтавка» и «Москаль-чаривник» поручаю для издания в свет, в каком будет нужно количестве экземпляров, адъюнкт профессору императорского Харьковского университета Изманлу Ивановичу Срезневскому.

1838 года, мая 25 дня, г. Полтава.

Майор Иван Петров сын Котляревский руку приложил».

Доручення завірене полтавською поліцією:

«Что сие свидетельство действительно подписано собственноручно господином майором Иваном Петровым сыном Котляревским, в том полтавская городская полиция подписом и с приложением казенной печати удостоверяет.

Полтава, мая 31 дня 1838 года.

Полицмейстер *Панкратьев*
За письмоводителя (Підпис)»

Срезневський Ізмаїл Іванович (1812—1880) — визначний російський і український філолог, славіст. Академік, професор Харківського університету. У 30-х роках був активним учасником літературного життя Харкова; видавав «Український альманах», «Український збірник», «Запорожскую старину». Перу І. І. Срезневського належить ряд цінних праць з історії слов'янських літератур.

14. До І. Т. Лисенкова, 16 вересня 1837 р.

Вперше надруковано у виданні: І. П. Котляревський. Повне зібрання творів у двох томах, т. II, К., Вид-во АН УРСР, 1953, стор. 91.

Оригінал листа (написаний рукою невідомої особи) зберігається в Центральному державному архіві літератури і мистецтва (Москва), ф. 1106, од. зб. 9, арк. 1.

Лисенков Іван Тимофійович — книгопродавець, мав свою друкарню в Петербурзі. Невідомо, що відповів І. Т. Лисенков І. П. Котляревському, але «Енеїду» він не видавав.

Оперу мою «Наталку» я отдал другому напечатать...— Очевидно, йдеться про І. І. Срезневського, якому І. П. Котляревський передав рукопис п'єси «Наталка Полтавка» і яку той надрукував 1838 року в «Украинском сборнике» (кн. I, Харків, 1838).

ЖУРНАЛ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ...

Вперше надруковано в журналі «Киевская старина» за 1900 рік (кн. 12, стор. 336—346).

Автограф, з рядом авторських закреслень і поправок, зберігається у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна в Ленінграді.

У 1796—1808 рр. І. П. Котляревський перебував на військовій службі.

На початку воєнних дій проти Турції (1806) його було призначено ад'ютантом генерала Мейєндорфа. Армія генерала І. Міхельсона, до складу якої входив і 2-й корпус під командуванням генерала Мейєндорфа, окупувала Молдавію та Валахію. В середині листопада 1806 р. 2-й корпус форсував Дністер, оволодів Бендерами, а потім разом з іншими частинами російської армії підійшов до сильно укріпленої фортеці Ізмаїл. Під час цього переходу штабс-капітан І. П. Котляревський, виконуючи важливі доручення командування, «отличил себя,— за словами генерала Мейєндорфа,— неустрашимостью». Особлива заслуга І. П. Котляревського, як записано в його формулярних списках, у «склоненні буджацьких татар¹ быть приверженными России».

Про похід російських військ від Дністра до Ізмаїла і йдеться у «Журнале военных действий...»; який являє собою щоденні записи І. П. Котляревського.

¹ Буджацькі татари населяли південну частину Молдавії — Буджацькі степи.

ЗМІСТ

Наталка Полтавка	7
Москаль-чарівник	69
Пісня на Новий год князю Куракіну	114
Ода Сафо	122
Листи	
1. До Я. І. Лобанова-Ростовського, 12 серпня 1812 р.	125
2. До Я. І. Лобанова-Ростовського, 20 серпня 1812 р.	127
3. До Я. І. Лобанова-Ростовського, 27 серпня 1812 р.	129
4. До А. А. Трошинського, 23 грудня 1816 р.	130
5. До М. Г. Рєпніна, 15 жовтня 1818 р.	131
6. До Ф. М. Глінки, 28 жовтня 1821 р.	133
7. До М. І. Гнедича, 27 грудня 1821 р.	134
8. До Т. Ф. Височина, 16 вересня 1826 р.	136
9. До Т. Ф. Височина, 17 сентября 1826 р.	138
10. До І. І. Манжоса, кінець 1828 — початок 1829 р.	139
11. До наглядача полтавських духовних шкіл, 25 січня 1829 р.	141
12. До Д. М. Бантиша-Камєнського, листопад — грудень 1829 р.	142
13. До І. І. Срезневського, 12 липня 1837 р.	144
14. До І. Т. Лисєнкова, 16 вересня 1837 р.	144
Журнал военных действий...	146
Додаток	
М. О. Мороз. Життєпис І. П. Котляревського	163
Примітки	243

ИВАН ПЕТРОВИЧ КОТЛЯРЕВСКИЙ
СОЧИНЕНИЯ В ДВУХ ТОМАХ,
т. II
(На украинском языке)

Редактор *М. Ф. Вишневецький*
Макет та оформлення
художника *М. І. Марущиця*
Художній редактор *П. Т. Вишняк*
Технічний редактор *О. І. Дубова*
Коректори *Л. Г. Лященко, С. Р. Смільська*

Виготовлено на книжковій фабриці «Жов-
тень» Комітету по пресі при Раді Міністрів
УРСР, Київ, вул. Артема, 23-а.

Здано на виробництво 12.XII 1968 р. Підпи-
сано до друку 2.IV 1969 р. Папір тифдруч-
ний. Формат 70×90^{1/32}. Фізичн. друк. арк. 8.5.
Умовн. друк. арк. 9,945. Обліково-видавн.
арк. 8,63. Ціна 74 коп. Замовл. 367. Тираж
45 000.

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

У1
К73

7—3—1
10—69М

